

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Колективна монографія

 ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Київ • Алерта • 2024

УДК 351.741:316.647.5 (477) (02)
Т52

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 22 від 26 червня 2024 року).*

Рецензенти:

Олександр ЄРЕМЕНКО – професор кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія», доктор філософських наук, професор;

Лілія КЛОЧЕК – проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор психологічних наук, професор.

Т52 Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського : колективна монографія / Т. Кононенко, В. Аксьонова, Г. Мухіна та ін.; за заг. ред. Т. Кононенко. Київ: Алерта, 2024. 234 с.

ISBN ***

Колективна монографія містить матеріал, який знайомить з проблемами світогляду, цінностей і смислів життєдіяльності сучасної особистості; акцентує необхідність формування критичного мислення, толерантності, культури спілкування як необхідних складників професійної діяльності поліцейського.

Видання адресовано науковцям, викладачам соціально-гуманітарних дисциплін закладів вищої освіти, працівникам Національної поліції, курсантам і студентам закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також буде корисним широкому колу читачів.

УДК 351.741:316.647.5 (477) (02)

ISBN ***

© Колектив авторів, 2024
© Донецький державний університет
внутрішніх справ, 2024
© Видавництво «Алерта», 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5

Розділ 1.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СТРУКТУРІ АКСІОЛОГІЧНОГО «Я» ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

1.1. Права і свободи: філософсько-правове обґрунтування.....	8
1.2. «Я» та «Інший»: проблема прийняття та порозуміння.....	18
1.3. Толерантність як форма екзистенції.....	20

РОЗДІЛ 2.

ОНТОЛОГІЧНІ ТА АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

2.1. Методологічні здобутки комунікативної філософії.....	40
2.2. Онтологічні аспекти толерантності в професійній діяльності поліцейського.....	53
2.3. Аксиологічні аспекти толерантності в професійній діяльності поліцейського.....	60

РОЗДІЛ 3.

ПСИХОЛОГІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Соціально-психологічні засади толерантності.....	68
3.2. Індивідуально-психологічні особливості толерантності.....	81

3.3. Толерантність як складник полікультурної компетентності	88
3.4. Толерантність як ознака сучасної особистості.....	97
3.5. Психологічні особливості розвитку толерантності в поліцейського.....	106

**РОЗДІЛ 4.
ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ
В КОНТЕКСТІ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ
ПОЛІЦЕЙСЬКОГО**

4.1. Толерантність до невизначеності як важлива професійна якість	122
4.2. Толерантність до невизначеності як складова професійної культури поліцейського.....	135
4.3. Особливості формування толерантності до невизначеності в умовах воєнної агресії.....	153

**РОЗДІЛ 5.
КОМУНІКАТИВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛІЦЕЙСЬКОГО**

5.1. Вербальні засоби вираження толерантності.....	169
5.2. Невербальні засоби вираження толерантності.....	203

ВИСНОВКИ	228

ДОДАТОК

Толерантність у системі цінностей сучасного поліцейського	230

ВСТУП

Сучасна Україна виборює своє право бути незалежною та демократичною державою, тому формування взаєморозуміння, взаємоповаги, толерантності, критичного мислення та відповідальності є одним із основних завдань системи освіти.

Сьогодні толерантність поширена в усіх сферах суспільного життя. Вона передбачає відмову від стереотипного мислення, догматизму; розуміння та прийняття Іншого за принципом раси, етносу, культури, традиції, мови, релігії, статі, гендеру тощо; повагу до прав і свобод; розуміння рівності прав і можливостей. Це неодмінний фактор функціонування сучасного ліберального суспільства, оскільки повага до різноманіття визначає суспільну єдність і стабільність, є умовою соціального прогресу, сприяє свідомому протистоянню гібридним технологіям маніпулювання та пропаганди, особливо в умовах воєнної агресії, обумовлює готовність взяти на себе відповідальність.

Новітні соціокультурні процеси українського простору, які пов'язані з війною, характеризують специфічні особливості соціокультурної взаємодії працівника правоохоронної системи з різними верствами громадян України, що задає нові напрями наукових розвідок, веде до переосмислення традиційних підходів і методів. Наше дослідження базується на міждисциплінарному досвіді філософського, культурологічного, психологічного, лінгвістичного аналізу толерантності як аксіологічної основи професійної культури поліцейського.

Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод, підтримання публічної безпеки і порядку, протидії злочинності. Толерантність – один із основних складників професійної діяльності поліцейського.

Вона дозволяє ефективно взаємодіяти з різноманітними соціальними групами, допомагає підтримувати доброзичливі стосунки та вирішувати конфлікти. Толерантність поліцейського – це інтегральне утворення, яке актуалізує активну позицію щодо визнання прав і свобод, поваги до гідності, дотримання законності та справедливості, ініціює розвиток професіоналізму на основі культури, гуманного ставлення до оточення.

Поліцейський має бути толерантним до різних соціокультурних груп, уникати дискримінації та забезпечувати рівність перед законом для всіх категорій людей. Критеріями його професіоналізму виступають: поєднання правових знань та етичних принципів, чесність, порядність, що надає можливості мати міцний авторитет і високий рівень довіри з боку населення. Суспільство надає поліцейському не тільки правові, але й моральні санкції на проведення відповідної діяльності щодо охорони і захисту прав з використанням владних повноважень. Це накладає високу відповідальність за суворе дотримання законності і меж допустимості дій, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

З огляду на те, що поліцейський переважно взаємодіє з тим, хто порушує встановлену норму закону та моралі, виявлення толерантності може бути надзвичайно складним завданням. З одного боку, поліцейському належить захищати суспільство від правопорушень, забезпечувати виконання закону та сприяти мирному співіснуванню, з іншого – правопорушник залишається людиною зі своїми правами, і необхідно дотримуватися закону, принципу гуманного ставлення до того, хто його порушує. Навіть якщо правопорушник заслуговує на суспільний осуд і має понести покарання, поліцейський повинен забезпечити належне ставлення до його особистості, не проявляти жорстоке поводження чи агресивну поведінку, контролювати, щоб не здійснювалось приниження людської гідності та не порушувались стандарти міжнародного гуманітарного права. Це означає, що поліцейський не мусить бути

толерантним стосовно вчинку правопорушника, проте повинен бути толерантним до його особистості.

Це дослідження здійснено в межах теми науково-дослідної роботи кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів досудового розслідування Донецького державного університету внутрішніх справ «Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського» (державний реєстраційний номер – 0120U105524).

У написанні колективної монографії взяли участь науково-педагогічні працівники зазначеної вище кафедри:

Тетяна КОНОНЕНКО, доктор філософських наук, професор (загальна редакція, розділ 1);

Віра АКСЬОНОВА, доктор філософських наук, професор (розділ 2);

Галина МУХІНА, кандидат педагогічних наук, доцент (розділ 3);

Оксана МОЛЧАНОВА, кандидат психологічних наук (розділ 3);

Анжела ГЕЛЬБАК, кандидат психологічних наук (розділ 4);

Нагала ЦУМАРСЬВА, кандидат психологічних наук (розділ 4);

Тетяна ОГАРЄНКО, кандидат філологічних наук, доцент (розділ 5);

Оксана ЧОРНОУС, кандидат філологічних наук, доцент (розділ 5).

А також курсанти факультету підготовки фахівців для підрозділів досудового розслідування Донецького державного університету внутрішніх справ:

Аліна СИМОНЕНКО (таблиці та рисунок);

Назар ШАМКІЙ (додаток).

Розділ 1.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СТРУКТУРІ АКСІОЛОГІЧНОГО «Я» ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО- ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

1.1. Права і свободи: філософсько-правове обґрунтування

Право є антропологічним за своєю природою та сутністю. Його не існує поза людиною. Антропологізм фіксує те, що, з одного боку, право є явищем, без якого людина не може існувати, з іншого боку, необхідно виявити в структурі людського життя такі моменти, що в зовнішньому виразі дають правові відносини. Саме апеляція до сутності людини дозволяє обґрунтувати ідею права та критерій справедливості.

Сучасна антропологія представляє нового суб'єкта, який акцентує духовний розвиток, цілісність і гармонійність життя. На перший план виходить етичний зріз розуміння життєдіяльності, самореалізація як самовдосконалення, що передбачає відповідальність у прийнятті рішень. Людина стає більш організованою, критичною до себе, передбачає наслідки своїх дій і відповідає за них. Є зовнішня відповідальність – перед суспільством і державою – моральна та правова, наявність певних санкцій, і внутрішня відповідальність – перед собою – почуття провини, совість. Ідеться про формування гуманістичного типу особистості з принциповою громадянською позицією, поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, дискримінації

за будь-якими ознаками, формування культури демократії. Саме така особистість, що будує власну життєдіяльність, відповідно до категоричного імперативу, виявляється здатною легітимізувати право як безумовну цінність. Як наслідок, основним завданням антропології й аксіології права є не виведення змісту правової норми з природи людини, а кореляція образу людини та права як феноменів, зміст яких залежить від ціннісних орієнтирів і переваг, етичний вимір обґрунтування права.

І мораль, і право є сукупністю загальних, досить сталих норм, правил поведінки, які ґрунтуються на уявленнях про належне й справедливе та стосуються всіх сфер життєдіяльності.

Єдність моралі і права обумовлюється спільністю їх призначення – створенням зразка поведінки, встановленням і підтримкою соціального порядку. Наведемо декілька позицій щодо співвідношення моралі й права. Так, О. Зайчук і Н. Оніщенко [27] говорять про те, що вони:

- є різновидом соціальних норм;
- існують у реальній поведінці суб'єктів, встановлюючи її еталони;
- мають єдиний об'єкт регулювання – суспільні відносини;
- мають нормативний зміст;
- певним чином встановлюються, закріплюються та гарантуються.

Т. Павлова [17] виділяє такі загальні риси:

- спільність коріння, генезису й еволюційних етапів розвитку;
- і мораль, і право – це сукупність справедливих установлень і умов для вільного здійснення розумної волі, забезпечення цивілізованої діяльності та спілкування;
- подібність структур: моральні – правові норми, моральні – правові відносини, моральна діяльність – правова культура;

– спільність базових категорій – свободи й справедливості.

О. Скакун [26] вбачає спільне в тому, що вони:

- діють у єдиному полі соціальних зв'язків, тобто є соціальними нормами;
- мають спільну мету – встановлення та підтримання порядку;
- мають однакове функціональне призначення – вплив на поведінку людей, регулювання їх відносин, формування стандартів поведінки;
- є правилами поведінки загального характеру;
- мають єдиний ціннісний стрижень – справедливість.

З точки зору Ю. Самолюка [25], єдність моралі й права полягає в тому, що вони:

- регулюють відносини між людьми;
- є правилами поведінки загального характеру;
- спрямовані на встановлення визначеного порядку в суспільних відносинах;
- можуть збігатися за змістом, норми права закріплюють норми моралі;
- виходять із ціннісного стрижня справедливості;
- виконують функцію соціального компромісу, сприяють збереженню суспільної стабільності та рівноваги;
- мають нормативний характер, тобто формують правила, межі свободи;
- є універсальними критеріями оцінки вчинків суб'єктів у різних сферах суспільної діяльності;
- сприяють розвитку суспільства і культури.

Слід зазначити, що норми права створюються з урахуванням пануючих у суспільстві норм моралі. «Не вбий», «Не вкради» – насамперед моральні, а потім уже правові норми. Норми права еволюціонують разом із мораллю. Приклад – заборона смертної кари в багатьох європейських державах, зміни в законодавстві з приводу гендерної рівності.

Проте між мораллю і правом існують суттєві відмінності. Дослідники зауважують, що мораль передусім пов'язана з духовною сферою життя, її норми містяться в суспільній свідомості у вигляді понять, ідей, принципів; вони ґрунтуються на уявленні про добро і зло, справедливе і несправедливе, виникають разом із суспільством, мають неписьмовий характер, підтримуються силою громадської думки. Право же виникає в державно-організованому середовищі, має письмовий характер, існує у формі документа, який офіційно проголошуються державою й забезпечується засобами державного впливу через застосування одного з видів юридичної відповідальності.

Т. Павлова [17] акцентує такі відмінності між мораллю і правом:

- інституціональна природа права;
- владний характер права, його зв'язок із державою;
- різний ступень конкретизації та твердості моральної і правової санкції;
- формальна рівноправність суб'єктів правовідносин;
- правова воля і правова рівність є умовою для свободи внутрішніх переконань, рішень і вибору морально незалежної, автономної особистості;
- різний ступінь динаміки: право є більш консервативною системою, зміни в моралі передують змінам у праві.

О. Скакун [26] виводить п'ять факторів розбіжностей:

1. Походження: норма моралі складається в суспільстві на основі уявлень про добро і зло, справедливість, існує до виникнення держави; норма права устанавлюється державою як офіційна міра волі й справедливості, не існує при первісному ладі.

2. Сфера дії: норма моралі регулює внутрішнє усвідомлення своєї поведінки в усіх сферах суспільних відносин, не є інституціональною, тобто не пов'язана з інститутами суспіль-

ства, повільно створюється, поширюється та відмирає; норма права регулює зовнішню форму поведінки в тих сферах суспільних відносин, що піддаються регулюванню, є інституціональною, тобто діє в рамках соціальних інститутів, вступає в дію, здійснюється та скасовується офіційно, у визначеному порядку й часі.

3. Ступінь деталізації: норма моралі виступає як узагальнене безособове правило поведінки у вигляді ідей і принципів; норма права є конкретним варіантом поведінки суб'єкта, у якому чітко визначені юридичні права й обов'язки.

4. Форма вираження: норма моралі не закріплюється в спеціальних актах, міститься у свідомості людей, набуває обов'язкового значення в міру визнання більшістю членів суспільства; норма права одержує закріплення в державних актах, після набуття законної сили стає обов'язковою для осіб, які перебувають у сфері її дії.

5. Спосіб охорони від порушень: норма моралі дотримується добровільно, забезпечується внутрішнім переконанням і громадською думкою; норма права забезпечується державним примусом, застосуванням юридичної відповідальності.

І мораль, і право постійно еволюціонують. Сучасне суспільство стає більш відкритим, морально орієнтованим, толерантним. Гуманізм як принцип моралі і права виходить із розуміння людини як вищої цінності, домінянти її прав і свобод, відсутності привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками, поваги до честі й гідності. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [11], яка була підписана членами Ради Європи 4 листопада 1950 року і ратифікована Україною 17 липня 1997 року, у традиції гуманізму проголошує: право на життя, заборону катування, рабства та примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, на справедливий суд,

право на повагу до приватного і сімейного життя, свободу думки, совісті і релігії, вираження поглядів, свободу зібрань й об'єднань, право на шлюб, право на ефективний засіб юридичного захисту, заборону дискримінації та зловживання правами. Професійна діяльність поліцейського якраз і спрямована на захист прав і свобод, зміцнення законності й охорону правопорядку. Принцип гуманізму реалізується у ввічливому ставленні, готовності надати допомогу, повазі та толерантності. Працівник поліції повинен бачити перш за все людину, у тому числі і в особі правопорушника.

Ж. - П. Сартр констатує, що людина приречена на свободу. Однак свобода є явищем і поняттям відносним, а не абсолютним. Її іншою модальністю виступає всюдозволеність і насильство. Філософи наголошують, що небезпека катування, зґвалтування, вбивства має ту ж саму антропологічну основу, що і свобода дії. Саме свобода робить право і можливим (здатність до судження, розуміння сутності правила), і необхідним (неодмінність обмеження свободи). Право обґрунтовується тим, що воно є інститутом, який робить свободу можливою, і, захищаючи людину від небезпеки, заважає трансформації свободи в свавілля.

Свобода – базова антропологічна характеристика. Вона усвідомлюється як фундаментальна цінність, яка диктує необхідність формування власної світоглядної та ціннісної позиції, зумовлює можливість волевиявлення та вибору. Це не тільки цінність, а й необхідна умова для реалізації всієї аксіологічної сфери. Це здатність людини бути собою та відкритою до змін, самостійно визначати та реалізовувати життєву позицію, цілі та завдання, нести відповідальність за результати своєї життєдіяльності, тобто творити власне життя.

В історії філософії існує маса ракурсів бачення свободи. Зокрема, вона постає як домінанта, яка визначає головні цінності, саме життя як найбільшу цінність (А. Камю, Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, А. Швейцер); як найбільше благо,

базова умова ефективного розвитку людини та суспільства (Дж. Локк, П. А. Гольбах, Ж.-Ж. Руссо); обумовлюється необхідністю приймати рішення та нести за них відповідальність (І. Кант, Г. В.Ф. Гегель, М. Гартман, Т. Адорно, М. Бланшо, Ж. Дерріда, Ж.-П. Сартр); завдяки свободі людина переживає й долає відчуження, самотність і страх (С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер).

Свобода – одна з основоположних для європейської культури ідей, що відображає таке ставлення суб'єкта до своїх актів, при якому він є їх визначальною причиною, отже, вони безпосередньо не обумовлені природними, соціальними, індивідуальними чи комунікативними факторами. Людина не обмежена в можливостях створення й утвердження себе як особистості – суб'єкта соціокультурного життя, носія ціннісної системи.

Розрізняють негативну та позитивну свободу. Негативна – свобода «від», відсутність втручання з боку інших суб'єктів, позитивна – свобода «для», спроможність самостійно приймати рішення. Перша – корелюється з незалежністю, передбачає наявність приватної зони, автономності. Це право на захист від будь-якого втручання, що обумовлюється наявністю основних прав і свобод. Друга – корелюється з самореалізацією, фіксує статус зрілої особистості, вільної від фобій і комплексів і націленої на активне суспільне та політичне життя, реалізацію своїх громадянських прав. І. Берлін розмежовує їх таким чином: негативна – «Я нікому не раб», позитивна – «Я сам собі господар».

Безумовно, свобода обмежується низкою фізіологічних і соціальних чинників. Вона завжди співвідноситься з необхідністю. Передусім людина не вільна від біологічних потреб, більшість з яких сьогодні вона задовольняє завдяки суспільству, науково-технічному прогресу, посилюючи тим самим свою несвободу. Перебуваючи в суспільстві, людина існує у сфері зовнішньої (співвіднесення та коригування власних

потреб, бажань із потребами та бажаннями інших суб'єктів) і внутрішньої (обумовленість світогляду засвоєними нормами) несвободи. З одного боку, суспільство сприяє розвитку свободи, з іншого – її ж й обмежує. Права й обов'язки виступають модусами загального розуміння свободи та права, модальностями можливості або належності. У сучасному розумінні свобода уявляється як толерантність, яка передбачає самореалізацію з урахуванням іншої людини. Це не тільки можливість існування безлічі варіантів вибору, а й відносне прийняття кожного з них, що сприяє розвитку та звільненню від упереджень окремо взятої людини та всього суспільства.

Філософія права й юриспруденція наполягають на тому, що право виражає конкретно-історичний ступінь свободи, властивий певному щаблю розвитку людства, тому розвиток права слугує показником розвитку свободи. Перше покоління прав – право на життя, власність, свободу думки, совісті та релігії, рівність перед законом – визначається самою природою людини. Друге покоління прав – соціально-економічні права – розвиток свободи під кутом соціальної й економічної справедливості. Третє покоління – право на мир, здоров'я, безпечне довкілля тощо. Четверте покоління стосується наукового прогресу – зміна статі, трансплантація, клонування тощо.

Звичайно, людина жадає свободи, але коли мова заходить про наслідок і відповідальність, знімає з себе цей тягар, апелюючи до випадковості чи фатальності. Це страх перед самотністю вільного, отже, надзвичайно ризикованого самовизначення. На думку Р. Сафранські, сучасній людині потрібна така політика, яка дозволить кожному знайти свою власну істину. Необхідно жити одночасно у двох світах, зважати на два «регіони істини». Один регіон – культурний – пов'язаний із формуванням власного «Я» та тлумаченням навколишнього світу, тобто з індивідуальним, екзистенціальним актом осмислення. Він може бути уявним, фантастичним, йому не потрібно бути

суспільно корисним і навіть придатним для життя. Інший регіон – політичний – уміщує досвід іншого, повагу його волі. Він є об'єктивним, прагматичним, суспільно корисним і необхідним для життя.

Сучасний лібералізм проголошує права і свободи людини найвищою цінністю, розглядає їх як основу суспільного, економічного та політичного порядку. Орієнтиром виступають такі чинники: свобода слова, віросповідання, недоторканність приватної власності, свобода торгівлі та підприємництва, свобода вибору представників, тобто свобода від утисків із боку держави, традиції, релігії; реформи, які мають на меті свободу людини та суспільства; ідея громадянського суспільства та правової держави. Громадянське – високорозвинене, демократичне суспільство, для якого характерні високі моральні та цивільні якості членів. Громадянське суспільство невіддільне від правової держави, яка виражає його інтереси та відмовляється від тотального контролю, необґрунтованого втручання в приватне життя. Основними ознаками правової держави є: верховенство права (пріоритет прав людини, демократичності, розумності, справедливості, гуманності), верховенство закону (Конституція – основний закон, який має вищу юридичну силу; закони регулюють найбільш важливі суспільні відносини, мають найбільшу юридичну чинність у системі права), принцип поділу влади (система стримувань і противаг, поділ державно-владних повноважень і компетенції між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою), широкі права і свободи людини (визнання їх найвищою цінністю, реальність, а не декларативність, судовий захист), рівність перед законом (незалежно від соціального чи майнового стану), взаємна відповідальність громадянина та держави (громадянин відповідає за скоєні правопорушення, держава, державні органи та посадові особи – за порушення прав і свобод), політичний та ідеологічний плюралізм (відсутність переслідування опонентів). Таким чином, правова – це демо-

кратична (участь народу в здійсненні державної влади) і соціальна (забезпечення гідного існування людини) держава.

Загальна декларація прав людини [8], яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, проголошує: кожна людина народжується вільною, рівною в гідності та правах, вона має всі права і свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового або іншого становища. Кожна людина має право на життя, особисту недоторканність і свободу. Ніхто не повинен бути в рабстві, зазнавати тортур. Ніхто не може зазнавати втручання в особисте чи сімейне життя, посягання на честь, репутацію, тайну кореспонденції, недоторканність житла та майна. Кожна людина має право на свободу та вільне виявлення переконань, соціальне забезпечення, здійснення необхідних для підтримання гідності та вільного розвитку особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях. Єдиною умовою є дотримання прав і свобод інших людей, забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві.

Відповідно, Конституція України [14] також проголошує та гарантує: особисту недоторканність, недоторканність житла, приватність особистого та сімейного життя, свободу слова, світогляду, віросповідання, пересування, об'єднання в політичні партії та громадські організації, право вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, володіти, користуватися та розпоряджатися власністю, право на підприємницьку діяльність, працю, відпочинок, соціальний захист, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, безпечне довкілля, освіту, захист інтелектуальної власності. Обов'язками громадянина України є: захист Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності, шанування державних символів, бережне відношення до природи

та культурної спадщини, сплата податків, неухильне дотримання Конституції та законів України, дотримання прав і свобод інших людей.

1.2. «Я» та «Інший»: проблема прийняття та порозуміння

Починаючи з епохи Просвітництва, філософія апелює до природних, невідчужуваних прав, тобто тих, що належать людині як такій. За своїм сенсом вони, по-перше, окреслюють простір, що забезпечує кожній людині її автономію та само-реалізацію; по-друге, виступають як сила, що наповнює змістом суспільний простір, завдяки їм право виступає як умова участі кожного в суспільних справах; по-третє, забезпечують можливість захищатися від посягань з боку державної влади, мають антиавторитарний сенс, розглядаються як незалежні стандарти, унаслідок чого можуть бути піддані критиці закони, діяльність уряду, інших політико-правових інститутів, тобто як критерії легітимації. Діючи в межах праводозволеного, людина звільняється від необхідності публічно звітувати, виправдовувати свої дії, тим самим розводяться мораль і право. Фундаментальним є прагнення зберегти власне «Я», свою екзистенцію й ідентичність. Воно становить головний антропологічний сенс. Мінімальною умовою здійснення цього виступає вимога відмови від насильства, що означає вимогу визнання права Іншого, його цінності та гідності.

Особистість не є атомарною одиницею. Вона конститується Іншим, не в об'єктивному сенсі, а в тому, що усвідомлює себе відносно Іншого, відносно розуміння її ролі Іншим. Вона є структурною єдністю носія та цього відношення. Право в антропологічному вимірі може визначатися як спосіб взаємодії, співіснування, можливий завдяки людській здатності

бути автономним суб'єктом, що визнає таким самим суб'єктом будь-якого Іншого.

Комунікація наявна в усіх сферах життєдіяльності. Саме суспільство, породжуючи певні культурні традиції, науку, мистецтво, технічний прогрес, надає необхідне середовище для розвитку особистості. Чим вище рівень спільності, тим змістовнішим, більш насиченим стає процес спілкування. З іншого боку, він може супроводжуватися зіткненням інтересів, ціннісними конфліктами, проте це лише сприяє особистісному зростанню, вдосконаленню та взаємозбагаченню сторін. Для такого рівня спілкування характерні відносини «Я» – «Ти», які дозволяють кожному виявити себе як особистість. Це відносини рівноправних і унікальних суб'єктів. Система відносин за принципом «Я» – «Він», «Вона», навпаки, веде до порушення міжособистісних зв'язків і взаємного відчуження. У спілкуванні альтруїзм існує як граничний та абсолютний ступінь духовної спільності, взаємної довіри, відкритості партнерів одне одному. Безумовно, спілкуючись, людина не завжди керується повагою та любов'ю. Однак, будь-яке спілкування орієнтується на ідеал.

Як наголошує М. Бубер [1], там, де між людьми встановлюється відкритість, нехай навіть не в словах, лунає слово діалогу. Діалог передбачає довіру та порозуміння. Його ефективність залежить не від величин часу, простору або кількості учасників, а від ступеня проникнення сторін. Можна сказати, що така позиція є прикладом «участі» людини в бутті, коли власне «Я» сприймається через усвідомлення навколишнього світу. Народжується новий вимір, нова реальність – «Між», де безпосередньо зустрічаються «Я» і «Ти». Саме діалогічні відносини формують особистість і суспільство, головним змістом життя яких виступають гуманізм і толерантність.

Діалог відбувається серед трьох першофеноменів – Бога, світу та людини. Кожен є реальність, яку неможливо замінити іншою реальністю. Взаємообумовленість цих трьох сил

зовсім не означає їхньої взаємозамінності. З огляду на це, єдність, на думку М. Бубера та Ф. Розенцвейга, є відношення: Творіння (Бог – світ), Одкровення (Бог – людина), Порятунку (людина – світ).

Насамперед діалог знаходить своє вираження у звуці, слові, написаному тексті. Другий спосіб вираження діалогу є «внутрішнім елементом спілкування». Пояснюючи його, М. Бубер каже про «непомітний, але значний куточок існування», про «погляди, що спалахують між незнайомими людьми». Третій спосіб вираження діалогу – «містичний» – відбувається між Богом та людиною. З одного боку, це – Одкровення, яке дає людині Бог, а з іншого – молитва людини, звернена до Бога.

1.3. Толерантність як форма екзистенції

Декларація принципів толерантності [6], яка прийнята резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року, визначає толерантність як сприйняття, повагу різноманіття культур і форм самовираження особистості. Це єдність у різноманітті. Її основою виступають: знання, відкритість, спілкування, свобода думки, совісті та переконань, усе те, що сприяє переходу від культури війни до культури миру. Це пріоритет прав і свобод людини, плюралізму, демократії, норм міжнародного права. Толерантність означає визнання того, що люди відрізняються зовнішнім виглядом, соціально-економічним станом, мовою, поглядами, поведінкою, і вони мають право на існування цього різноманіття. Стаття 1 наголошує: «Стосовно поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються

зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим» [6]. На державному рівні реалізація принципу толерантності передбачає існування справедливого та неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних й адміністративних норм, доступність економічних і соціальних можливостей для кожної людини без будь-якої дискримінації. Це рівність прав і можливостей для всіх груп і кожної окремої людини.

Основними сферами прояву толерантності є: расова, національна, гендерна, сексуальна, релігійна, толерантність по відношенню до людей з обмеженими можливостями.

Декларація про расу і расові передсуди [30], яка прийнята Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки і культури 27 листопада 1978 року, проголошує:

1. Усі люди належать до одного й того ж виду і мають спільне походження. Вони народжуються рівними в гідності і правах, і всі вони є невід'ємною частиною людства.

2. Усі люди і групи людей мають право відрізнятись один від одного, розглядати себе як таких і вважатись такими. Проте різноманіття форм життя і право на відмінність ні за яких обставин не можуть служити приводом для расових передсудів; ні юридично, ні фактично вони не можуть служити виправданням якої б то не було дискримінаційної практики або підставою політики апартеїду, що являє собою крайню форму расизму.

3. Ідентичність походження жодним чином не зачіпає можливості для людей вести різний спосіб життя; вона також не виключає ні існування відмінностей, що ґрунтуються на розмаїтті культур, середовища й історії, ні права на збереження культурної самобутності.

4. Усі народи світу мають рівні здібності, що дозволяють їм досягти найвищого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку.

5. Відмінності в досягненнях різних народів пояснюються виключно географічними, історичними, політичними, економічними, соціальними і культурними факторами. Ці відмінності в жодному разі не можуть служити приводом для встановлення якої б то не було ієрархічної класифікації націй і народів.

Будь-яка теорія, що приписує перевагу або неповноцінність окремих расових або етнічних груп, яка дає право одним людям панувати над іншими або відкидати інших, нібито нижчих стосовно них, або ґрунтує судження про оцінку на расових відмінностях, є науково неспроможною і суперечить моральним й етичним принципам людства. Расизм містить расистську ідеологію, установки, засновані на расових забобонах, дискримінаційну поведінку, структурну організацію й інституціоналізовану практику, що призводять до расової нерівності, а також ідею про те, що дискримінаційні відносини між групами виправдані з моральної та наукової точок зору; він проявляється в дискримінаційних законах і підзаконних положеннях, дискримінаційній практиці, антисоціальних поглядах і актах; він перешкоджає розвитку своїх жертв, розбещує тих, хто насаджує його на практиці, внутрішньо роз'єднує нації, створює перешкоди на шляху міжнародного співробітництва та нагнітає політичну напруженість у відносинах; він суперечить основним принципам міжнародного права і створює серйозну загрозу міжнародному миру та безпеці.

Національна дискримінація означає обмеження або позбавлення частини громадян, навіть цілих народів, політичних і особистих прав і свобод за ознакою національної приналежності. Вона має місце там, де існує поділ на «корінних» і «некорінних» народів, «титульну» і «нетитульну» нації. Такі громадяни обмежуються у виборчих правах, свободі пересування, виборі місця проживання, усуваються з владних структур, вони обмежені в можливості отримання вищої освіти, ущемляються їхні права в економічній і соціальній сферах.

Національна дискримінація створює напруженість у міжнаціональних відносинах і нерідко веде до міжнаціонального конфлікту. Вона проявляється як відкрито, так і в завуальованій формі, найбільш відверто в умовах антидемократичного режиму.

Рамкова конвенція про захист національних меншин [24] гарантує особам, які належать до національних меншин, право рівності перед законом та право на рівний правовий захист. Її підписанти зобов'язуються створити необхідні умови для зберігання та розвитку культури, усіх елементів самобутності, зокрема, мови, релігії, традиції та культурної спадщини представників національних меншин. Також підписанти заохочують атмосферу толерантності та міжкультурного діалогу, вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, розуміння та співробітництва між усіма особами, незалежно від етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема, в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.

Стаття 11 Конституції України проголошує: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [14].

Гендерна рівність є однією з найважливіших умов забезпечення прав і свобод особистості, функціонування громадянського суспільства та правової держави. Вона передбачає рівний правовий статус різних статей і гендерів, збалансованість можливостей їхньої участі в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах суспільного життя, забезпечення рівних умов для саморозвитку та самовираження, відсутність обмежень або привілеїв за ознакою статі та гендеру.

Пекінська декларація [18] принципово наголошує, що права жінок є невід'ємним і нероздільним складником загальних прав людини. Йдеться про необхідність забезпечення повно-

го здійснення прав і свобод, розширення можливостей жінок у плані участі в усіх сферах суспільного та приватного життя, рівного доступу до матеріальних ресурсів, влади та прийняття рішень для забезпечення соціальної справедливості, досягнення цілей рівності, розвитку та миру. Декларація визначає рівні права та можливості, гармонійне партнерство між жінками та чоловіками, рівну участь у розбудові більш досконалого світу.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [12] трактує поняття «дискримінація щодо жінок» як будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками прав та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній або будь-якій іншій сфері. Мета Конвенції – зміна соціальних і культурних моделей поведінки жінок і чоловіків для викоренення звичаїв і забобонів, що ґрунтуються на перевагах однієї зі статей. Вона забезпечує і жінкам, і чоловікам такі права: голосувати на всіх виборах і публічних референдумах; бути обраними до всіх виборних органів; займати державні посади, здійснювати державні функції на всіх рівнях державного управління; брати участь у діяльності неурядових організацій, які займаються проблемами громадського та політичного життя; мати однакові умови доступу до освіти та вибору професії, однакові програми навчання й однакові можливості одержання стипендій, іншої допомоги на освіту; однакові можливості при найманні на роботу та просуванні по службі, рівний підхід до оцінки якості роботи, рівну винагороду та користування пільгами, соціальне забезпечення, охорону здоров'я та безпечні умови праці.

Конвенція акцентує необхідність дійсної рівності, що складається з:

- рівності можливостей;
- рівності в доступі до можливостей;

– рівноцінності результатів.

Конституція України [14] декларує рівні конституційні права та свободи. Вона виключає привілеї або обмеження за ознаками статі. Рівність прав жінки та чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, здобутті освіти та професійної підготовки, праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати роботу з материнством; правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою материнства та дитинства.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [20] визначає рівні права жінок і чоловіків як відсутність обмежень або привілеїв за ознакою статі, рівні можливості – як рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків, гендерну рівність – як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Державна політика щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків спрямована на утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства; виховання та пропаганду культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Саме право закріплює та забезпечує гендерну рівність як стандарт цивілізованих відносин між жінкою та чоловіком. Т. Мельник [15] констатує, що слід визнати існування гендерного права як комплексного правового інституту, що склада-

ється з правових норм, які встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі та гендеру, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах залежно від статі та гендеру. Юридична наука дає правове тлумачення гендеру, методика, за якою проводиться аналіз чинного законодавства, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення. Формується гендерна юриспруденція як система поглядів на правові галузі з гендерних позицій, відбиття в правовій доктрині, законодавстві та судовому процесі принципу рівних прав і можливостей усіх статей і гендерів.

Гендерна рівність не означає біологічної тотожності статей, ігнорування різних фізіологічних і психологічних характеристик. Однак ці відмінності не повинні спричинювати дискримінацію. Ідеться про рівність можливостей як рівних умов розподілу та використання політичних, економічних, соціальних і культурних ресурсів і цінностей. На відміну від рівності прав, рівність можливостей є не стільки правовою, скільки соціально-економічною проблемою.

Проблема гендерної рівності має відношення до всього суспільства. Автори Концепції комунікації у сфері гендерної рівності [23] справедливо наголошують, що доволі поширеним є переконання, що гендерна тематика стосується лише жінок, але чоловіки так само зазнають дискримінації в реалізації своїх прав, стають жертвами домашнього насильства, тому необхідно визнати недостатньою кількість організацій, які зосереджуються на захисті прав чоловіків, що є наслідком майже відсутності в публічному дискурсі проблеми дискримінації чоловіків. Гендерна рівність також не зводиться до обов'язкового характеру професійної самореалізації жінок. Головною виступає персона, вільний акт її вибору, усупереч стереотипам щодо типу поведінки чи професії, повага та свобода від упереджень.

Суспільство не завжди помічає й адекватно реагує на приклади гендерної нерівності, оскільки має місце пев-

не уявлення про жіночу та чоловічу ролі, стереотип сприйняття. Ані жінка, ані чоловік не виключається із суспільної сфери, але включається лише на певних умовах: жінка як пасивне начало, чоловік – як активне. Порушення цих стандартів нерідко призводить до громадського осуду. Гендерна рівність припускає порушення традиційних меж сприйняття жіночого та чоловічого. Наголошуємо ще раз: емансипація стосується обох статей. Жінка та чоловік на рівних включаються і у сферу кар'єри, і у сферу домашнього господарства.

Унаслідок гендерних стереотипів, сектор безпеки й оборони розглядається переважно як чоловічий. Це зумовлюється більшістю представників саме чоловічої статі, характером діяльності та типом професійних якостей. Як зауважує Д. Горбенко [3], жінка тут змушена вибирати між жіночністю та професіональним визнанням, жіночим або чоловічим гендером. Перший допомагає позбутися стресу від служби в межах чоловічого сектору, але знижує шанс на визнання професіоналізму; другий, навпаки, підвищує шанс на визнання жінки як професіонала, але вона перестає сприйматися як жінка, що створює проблеми при взаємодії.

О. Горбачова [2] та О. Давидова [5] також констатують, що під впливом специфічних чинників правоохоронної діяльності відбувається маскулінізація жінки як результат засвоєння суто чоловічого стереотипу поведінки, що становить зміст початкової професійної деформації. О. Горбачова зазначає, що жінці пропонується розвивати в собі чоловічі якості: жорсткість, наполегливість, авторитарність, схильність до знеособленого управління, емоційний аскетизм. Жінка стає жертвою дискримінаційних практик, поширюваних силовою структурою. Вона стикається з труднощами адаптації до умов служби в домінуючому чоловічому середовищі, несприйняттям її як повноцінного працівника, має меншу мобільність у кар'єрному зростанні, стає жертвою сексуального домагання тощо. Стра-

тегії її поведінки в зазначеній ситуації, на думку О. Горбачової, є такими: 1) підкоритися стереотипам, виконувати другорядні ролі, ставитися до гендерної приналежності як до долі; 2) намагатися в процесі професійної діяльності довести, що жінка є кращою та перспективнішою, ніж колеги чоловіки; 3) обрати суто чоловічу модель поведінки. О. Давидова пише про андрогінію жінки-поліцейської, яка однаково успішно інтегрує в собі традиційні чоловічі та традиційні жіночі якості. Дослідниця трактує андрогінію як особистісну характеристику, не пов'язану з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності. Розвинута андрогінія передбачає багатий арсенал і гнучкість гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності.

Служба жінки має позитивний зміст і є результативною. Жінка сприяє якості добору персоналу, покращує психологічний клімат у колективі, підвищує ефективність діяльності підрозділів, якість ухвалення управлінських рішень, довіру в очах громадськості, має більш високий рівень виконавчої дисципліни та більш низький рівень агресивності, є більш комунікабельною під час урегулювання конфліктної ситуації, ефективно працює з жертвами насильства [2; 5].

На думку Д. Горбенко, ключовими принципами реформування гендерних відносин у секторі безпеки й оборони, зокрема Національної поліції, є: вирішення проблем, що виникають через необхідність поєднання служби з домашніми обов'язками; протиріччя між інтересами державної служби та репродуктивною функцією жінки; дискусійність позитивного впливу психофізіологічних особливостей жінки на якість виконання професійних обов'язків (більш високий рівень емоційності, самокритичності та комунікабельності; розвиненість інтуїції, емпатії; більш високий рівень виконавчої дисципліни; більша схильність до робочих стресів; менша залежність від шкідливих звичок; менша фізична сила; більш низький рівень агресивності); розрив, що існує між деклара-

цією рівних можливостей і реальним рівнем дискримінації; наявність сексуальних домагань на робочому місці; адаптація до умов роботи в чоловічому середовищі; проблемні питання у сфері соціальної та правової захищеності. Як слушно зазначає О. Горбачова, це: врахування анатомічної різниці між статями, яка, проте, не є перешкодою для рівного підходу в професійній сфері; системний підхід до трансформації гендерних відносин, що має охоплювати головні аспекти забезпечення діяльності сектору безпеки й оборони, Національної поліції; мотивування залучених у перетворення сторін як одна з головних умов трансформації гендерних відносин, моніторинг гендерної ситуації.

Конвенція про права осіб з інвалідністю [13] проголошує принципи:

- поваги до гідності й особистої самостійності людини;
- недискримінації;
- повного й ефективного включення до суспільства;
- поваги до особливостей осіб з інвалідністю, прийняття їх як складника людської різноманітності;
- рівності можливостей;
- доступності;
- рівності жінок і чоловіків;
- поваги до прав і здібностей дітей з інвалідністю зберігати свою індивідуальність і розвиватися.

Її підписанти визнають, що всі особи є рівними перед законом. Забороняється будь-яка дискримінація за ознакою інвалідності. Особам з інвалідністю гарантується рівний та ефективний правовий захист від дискримінації на будь-якому ґрунті. Констатується необхідність підвищувати обізнаність усього суспільства в питаннях інвалідності, сприяти повазі до прав і гідності осіб з інвалідністю; вести боротьбу зі стереотипами, забобонами та шкідливими звичаями стосовно осіб з інвалідністю в усіх сферах життя; пропагувати потенціал і внесок осіб з інвалідністю; заохочувати позитивне уявлення

про осіб з інвалідністю та глибше розуміння їх суспільством; виховання на всіх рівнях системи освіти шанобливого ставлення до прав осіб з інвалідністю.

Закон «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [22] наголошує, що особи з інвалідністю володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією, законами та міжнародними договорами України. Стаття 4 фіксує: «Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у:

- виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу (далі – об'єкти фізичного оточення), транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту;
- охороні здоров'я;
- соціальному захисті;
- забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю;
- наданні пристосованого житла;
- сприянні громадській діяльності.

Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами...» [22].

Поняття толерантності тісно пов'язане з поняттям доброчесності, яке зараз активно представлено в науковому дискурсі України.

Доброчесність є моральним підґрунтям розвитку особистості, необхідною умовою її соціальної активності та відповідальності. Вона спонукає до високоморальних дій і вчинків, обумовлює прояв чесності, принциповості, непідкупності, сумлінного ставлення до виконання службових обов'язків, активного громадського контролю, критичного відношення до проявів корупції.

Поняття доброчесності включає поведінку та дії, які обумовлені дотриманням стійких моральних принципів. Воно охоплює й особисту, й суспільну сферу життя. Це позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю та волею людини, яка є стійкою характеристикою способу життя та вчинків, готовність і здатність свідомо орієнтуватися в своїх діях на принципи справедливості та відповідальності, здатність зберігати особисту гідність і не порушувати гідності інших. У психологічному розумінні доброчесність означає цілісність особистості, сумісність цінностей, компетенцій, мотивацій. У професійній сфері доброчесність передбачає наявність і дотримання певних етичних правил, створює бар'єр для корупції [16].

Це поняття є більш об'ємним, аніж поняття академічної доброчесності, котре включає сукупність етичних принципів і визначених законом правил, якими мають керуватися представники наукової й освітньої спільноти, що обов'язково передбачає дотримання норм законодавства про авторське право, посилення на джерела інформації в разі їх використання. Також це поняття не є тотожним поняттю антикорупційної діяльності, остання є важливою, але лише складовою частиною доброчесності.

Доброчесність має бути нормою в суспільстві. Для цього потрібні зміна культури, яка робить корупцію неприйнятною в суспільстві, та наявність системи для зменшення можливостей корупційної поведінки. Чесність, непідкупність, відсутність зловживання владою, критичне ставлення до проявів

корупції, активний громадський контроль – усе це характеристики вільної від корупції держави. Забезпечення цього процесу потребує розробки політики доброчесності, що має здійснюватися за такими напрямками: рефлексія – оцінка рівня власної свідомості та культури, оцінка етичних норм середовища, кодекс честі, антикорупційна політика.

Україна є невід’ємною частиною європейської цивілізації, визначає як пріоритетні цінності демократію, верховенство права, права та свободи людини. Цьому повинна відповідати й правоохоронна система. Неабияку роль тут відіграє утвердження високих моральних стандартів. Обов’язком правоохоронців є: служити людям, захищати їх, попереджувати та розкривати злочини, підтримувати громадський порядок, надавати захист і допомогу тим, хто цього потребує. У демократичних державах діяльність поліції провадиться в тісному контакті з громадськістю, її ефективність значною мірою залежить від публічної підтримки. Більшість європейських поліцейських організацій, окрім забезпечення правопорядку, виконують соціальні та сервісні функції. Суспільство та держава делегують поліцейському не тільки правові, але й моральні підстави для діяльності, використання владних повноважень, що накладає велику відповідальність за дотримання законності, допустимої межі. Довіра населення до поліції тісно пов’язана зі ставленням, з повагою поліцейського до людської гідності, основоположних прав і свобод, що означає, зокрема, дотримання чотирьох основоположних принципів: законності (усі дії повинні базуватися на положеннях закону); необхідності (не можна утискати або обмежувати права людини більше, ніж це необхідно); пропорційності (вплив на права людини повинен бути пропорційним цілям); підзвітності (необхідно повною мірою нести відповідальність на всіх рівнях).

Закон України «Про Національну поліцію» [21] встановлює такі принципи діяльності:

- верховенство права: людина, її права та свободи виступають найвищими цінностями, визначають зміст і спрямованість діяльності держави;
- дотримання прав і свобод людини: поліція забезпечує дотримання прав і свобод, гарантованих Конституцією, законами, міжнародними договорами України, сприяє їх реалізації; забороняється катування, жорстоке поводження та покарання, будь-які привілеї, обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною чи іншими ознаками;
- законність: поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що визначені Конституцією та законами України; забороняється виконання незаконних і злочинних розпоряджень і наказів;
- відкритість і прозорість: поліція постійно інформує органи державної влади, місцевого самоврядування, громадськість про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку, забезпечує доступ до публічної інформації;
- політична нейтральність: забезпечення захисту прав і свобод незалежно від політичних переконань і партійної належності людини; поліція є незалежною від рішень, заяв, позицій політичних партій і громадських об'єднань;
- взаємодія з населенням на засадах партнерства: рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності її діяльності;
- безперервність: поліція забезпечує безперервне, цілодобове виконання своїх завдань, кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського.

Полицейський повинен:

- демонструвати високий рівень свідомості;
- бути об'єктивним і незалежним;
- служити чесно, бути принциповим і безкорисливим;
- бути дисциплінованим на службі та в побуті;
- являти мужність, відданість у боротьбі зі злочинністю, турбуватися про професійну честь, не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити роботі або негативно вплинути на репутацію;
- неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства України;
- поважати та не порушувати права та свободи людини;
- поважати гідність людини, проявляти турботу, бути готовим у будь-який час надати допомогу;
- стійко переносити всі труднощі й обмеження, пов'язані зі службою, постійно підвищувати свій професійний і культурний рівень.

Ці якості якраз і відповідають поняттю доброчесності, формують активну позицію громадянина, який несе особисту відповідальність, орієнтується на честь, гідність, закон і справедливість.

12 жовтня 2023 року в Донецькому державному університеті внутрішніх справ був відкритий тренінговий центр «Виховання доброчесності» [28]. Він здійснює освітню, проєктну, міжнародну діяльність, у тому числі в межах участі університету в реалізації Програми НАТО з побудови цілісності, прозорості, підвітності, запровадження доброчесності та зниження корупційних ризиків у роботі оборонних і безпекових установ, з метою розвитку та пропаганди доброчесного світогляду серед працівників органів, закладів, установ, що належать до сфери управління МВС України.

Основними завданнями центру є:

1. Розробка та впровадження інноваційних навчальних програм, які спрямовані на формування у працівників МВС цінностей доброчесності.

2. Професійна підготовка працівників МВС із питань етики та доброчесності.

3. Формування культури та сприятливого середовища з метою розуміння працівниками МВС важливості етичних принципів у межах професійної діяльності.

4. Моніторинг й оцінка рівня доброчесності серед працівників МВС, розроблення рекомендацій за результатами проведення інформаційних і просвітницьких заходів для поширення доброчесної свідомості.

Центр орієнтується на принципи верховенства права, законності, об'єктивності та неупередженості та позначається як опорний науковий і навчально-методичний заклад у системі МВС з проблем впровадження принципів доброчесності з урахуванням стандартів НАТО. Його важливим завданням також є налагодження міжнародних зв'язків, обмін досвідом, програмами та практиками виховання доброчесності.

Як базові центр пропонує низку кейсів. По-перше, це загальні положення та принципи, філософсько-правове обґрунтування політики дотримання доброчесності, необхідності побудови суспільства з нульовою толерантністю до корупції. По-друге, це місце та значення доброчесності в аксіологічній структурі представників системи МВС. Акцентується зв'язок загальних і професійних якостей і цінностей, первинність етичної позиції, толерантності в роботі поліцейського. Презентуються національні та міжнародні підходи до виховання доброчесності в секторі безпеки й оборони. По-третє, це моральність, як передумова гармонізації економічних інтересів суспільства, необхідність гуманізації та соціалізації економіки. По-четверте, це антикорупційне просвітництво, як засіб пропаганди доброчесної поведінки та протидії корупції, формування громадянської позиції й антикорупційного світогляду, вивчення й аналіз відповідальності за порушення норм доброчесності. По-п'яте, роль керівника в розбудові доброчесності в колективі. Ідеться про формування школи лідерства

на підставах справедливості, відповідальності та ефективності. Додатково центр готовий запропонувати кейси з гендерної рівності, інклюзії, громадської діяльності, конфіденційності та недопустимості розголошення інформації тощо.

Підсумовуючи, констатуємо, що визначальним виразом права є визнання автономії кожного члена суспільства. Основною правовою цінністю є справедливість, що розуміється як прагнення діяти відповідно до прав і обов'язків. Обґрунтування прав і свобод виражається у взаємній відмові від насильства, що означає визнання права на життя, власність і свободу. Вільна людина – суть і зміст права.

Антропоцентризм, тобто ставлення до людини, її прав і свобод як до найвищої цінності, поєднання моральної та правової свідомості, розуміння соціальної спрямованості професії, домінанта справедливості, законності, відповідальності перед суспільством і державою, культури – основні координати діяльності сучасної особистості. Ми розглядаємо їх як професійні якості, обов'язкові складові професійної компетентності.

Список використаних джерел

1. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. Київ: Дух і Літера, 2012. 272 с.
2. Горбачова О. Соціально-психологічні аспекти встановлення гендерного паритету в Національній поліції України. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 128–132.
3. Горбенко Д. Сучасний стан і проблеми гендерної рівності в діяльності Національної поліції України. *Розуміння маскуліності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25 березня 2021 року. Київ, 2021. С. 71–75.
4. Гуманітарне знання як чинник формування світоглядних орієнтирів майбутніх правників: колективна монографія

/ Т. Кононенко, Т. Сабельникова, В. Сусликов, Д. Титаренко, О. Титаренко, О. Новікова, К. Пономаренко, Г. Мухіна, О. Когут, Л. Суюсанов. Київ: ВД Дакор, 2020. 202 с.

5. Давидова О. Гендерно виважений підхід до маскулінності особистості поліцейського. *Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25 березня 2021 року. Київ, 2021. С. 77–81.

6. Декларація принципів толерантності. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>

7. Ділова репутація та імідж працівників Національної поліції України: наук.-практ. рекомендації / Т. Кононенко, В. Сусликов, Т. Сабельникова, Ю. Короткова, Г. Мухіна / за заг. ред. С. Вітвіцького. Київ: ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 160 с.

8. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

9. Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів: затв. наказом Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 р. № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text>

10. Конвенція про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

12. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

13. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

14. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

15. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ: К.І.С., 2004. 536 с.
16. Офіс доброчесності НАЗК. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/>
17. Павлова Т. Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Дніпропетровськ, 2007. 18 с.
18. Пекінська декларація. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text
19. Петрова Г. Деонтологічні засади службової діяльності: Службовий етикет правоохоронця (поліцейського). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2015. 100 с.
20. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
21. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
22. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
23. Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1128-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>
24. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text
25. Самолук Ю. Співвідношення права і моралі. *Теорія та історія апеляційного судочинства*. 2009. № 2. С. 16–23.
26. Скакун О. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2001. 656 с.
27. Теорія держави і права. Академічний курс / за ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
28. Тренінговий центр «Виховання доброчесності» Донецького державного університету внутрішніх справ. URL:

<https://dnuvs.ukr.education/treningovyj-czentr-vyhovannya-dobrochesnosti>

29. Формування комунікативної компетентності поліцейського у сфері гендерної рівності: наук.– практ. рекомендації / Т. Кононенко, Г. Мухіна, А. Гельбак, Н. Цумарева, Ю. Короткова, Т. Сабельникова, В. Сусликов; за заг. ред. С. Вітвіцького. Київ: Алерта, 2023. 134 с.

30. Declaration on Race and Racial Prejudice. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-race-and-racial-prejudice>

Розділ 2.

ОНТОЛОГІЧНІ ТА АКсіОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОціОКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

2.1. Методологічні здобутки комунікативної філософії

Розвиток соціокультурної комунікації є закономірним процесом, зумовленим низкою чинників, зокрема, об'єктивно-цивілізаційними (розвиток матеріальної цивілізації), суб'єктивно-цивілізаційними (переосмислення відношення до Іншого) у філософії, об'єктивно-науковими (комунікативний поворот) у мовознавстві [20]. У цьому процесі формується конгломерат різноманітних культурних соціумів, що, відповідно до своєї історії, традиції, мови, релігії, взаємодіють і впливають один на одного на основі соціокультурної та міжкультурної комунікації, які є відносно самостійними, проте стикаються в єдиному інформаційному просторі (К.-О. Апель) [16].

За добу трансформації глобального соціально-інформаційного простору виникає новий тип особистості, який можна охарактеризувати як «культурала» [7]. Він має розвинуті комунікативні здібності, може адекватно орієнтуватися, наприклад, у ситуації звернення колективної уваги до артефактів масової культури, що формуються в засобах масової інформації, медіа та блогерських каналах, забезпечуючи інформацій-

ну безпеку, особливо в умовах воєнної агресії та повоєнного врегулювання. «Культурал» успішно конкурує з «інтелектуалом».

Соціокультурна комунікація як головний атрибут життєдіяльності особистості в умовах трансформації та глобалізації породжує безліч комунікаційних проблем у сучасному українському суспільстві, що викликані суперечностями між глобальним і локальним, універсальним та індивідуальним тощо. У зв'язку з цим найважливішим завданням у професійній діяльності працівника поліції стає дотримання етики міжособистісних відносин, у межах якої можуть бути виділені певні принципи, максими, правила раціонального обґрунтування та практичного використання. Комунікативна парадигма формується безпосередньо в умовах інформаційного суспільства, коли інформаційно-комунікативні технології визначають найважливіші грані цивілізації. Онтологічні й аксіологічні засади толерантності в контексті соціокультурної комунікації працівника поліції спрямовані на формування загальних компетентностей професійної культури, зокрема: здатності бути критичним і самокритичним, до адаптації та дії в новій або невизначеній ситуації, працювати в команді, виявляти та вирішувати проблеми, формувати навички міжособистісної взаємодії.

Комунікація як цілісне утворення несе в собі сукупність базових якісних характеристик, причетна до будь-яких процесів глобального соціуму і має місце там, де діє комунікативна особистість. Інформаційно-комунікативні технології в професійній діяльності поліцейського спрямовані на поглиблення знань, умінь і духовних цінностей, що відображається в культурі мислення, умінні аналізувати, порівнювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аргументовано проводити міркування, логічно будувати висновки [5]. Поліцейський працює з різними верствами населення, для нього є актуальними такі складові професійної комунікації,

як контактність, адаптивність, комунікативне розуміння, самоконтроль, толерантність, етичність. Комунікативна особистість – це особистість, яка має сукупність індивідуальних властивостей і характеристик, що забезпечують професійне вміння адекватно сприймати й обирати схему передачі інформації в конкретній ситуації, тобто має комунікативний потенціал, під яким ми розуміємо систему соціально-психологічних властивостей, що забезпечують характер професійного спілкування, який є динамічним, збагачуючим і розвиваючим процесом в умовах нелінійного мислення [9].

Основні вимоги до поліцейського визначаються в Правилах етичної поведінки поліцейських [29]. Під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен: неухильно дотримуватися положень Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, Присяги поліцейського; професійно виконувати свої службові обов'язки, діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією, законами, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами України; поважати та не порушувати права і свободи людини; обирати той захід з-поміж заходів, передбачених законодавством України, застосування якого призводить до найменш негативних наслідків; неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства; виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку, не допускати дискримінації в будь-якій формі; поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно та ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати; контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям вплива-

ти на прийняття рішень і службову поведінку; мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу; дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики.

В умовах інформаційного суспільства соціокультурна комунікація у правоохоронній діяльності висувається на перенний план, що зумовлено формуванням нового інформаційного простору, який базується на широкому доступі до Інтернету, соціальних мереж і можливостей вільного обміну інформацією. Тому зростає потреба у філософському осмисленні іманентної сутності соціокультурної комунікації та поглибленні знання про її природу, структуру та динаміку, що обумовлено:

1) актуалізацією міжкультурної комунікації в умовах посилення еміграційних та імміграційних тенденцій у світі та Україні, пов'язаних із глобалізацією, інтеграцією культури, воєнною агресією, що потребує адаптації людини до конкретного соціуму та формування відповідної соціокомунікативної культури на принципах гуманізму, толерантності та конвенціональності;

2) важливістю соціокультурної комунікації в розвитку інтеграційних процесів у світі та Україні, пов'язаного з ними діалогу (полілогу) культур, який виступає гарантом існування сучасної цивілізації, що потребує самоорганізації аутопоезисних (віртуальних) самореферентних систем [17; 18];

3) невизначеністю перспектив безпечного існування людини в інформаційному суспільстві, що залежить від рівня толерантності її взаємодії з середовищем, консенсусної взаємодії суб'єктів комунікації та здатності системи до самовідтворення у єдиному глобальному просторі [1; 5; 7].

У сучасних філософських дискурсах найважливіше місце посідають онтологічні, гносеологічні й аксіологічні чинники соціокультурної комунікації, а також перспективи розвитку кроскультурних і мультикультурних комунікацій за добу трансформацій. У глобальному інформаційно-комунікативно-

му просторі світ і суспільство розгортаються через призму комунікації, що потребує адекватного аналізу цього феномена. Це призводить до виникнення нового явища у світовому розвитку, що отримує назву «глобальна революція у спілкуванні». Отже, актуальність нашого дослідження обумовлюється необхідністю аналізу моделей функціонування суспільства в нових умовах, що є логічним розвитком теорій «мережевого суспільства», «нетократії», в основі яких – володарі інформаційних мереж, що пронизують постіндустріальні цивілізації (А. Бард, Я. Зодерквіст) [7].

Термін «соціокультурна комунікація» з'являється в 70-х роках ХХ століття, коли виходить книга Є. Хола і Д. Трагера «Культура як комунікація», де вперше пропонуються терміни «соціокультурна» та «міжкультурна комунікація» і визначається тісний зв'язок між культурою та комунікацією. У 1970-х роках термін «соціокультурна комунікація» розглядається у вузькому значенні у праці Л. Самовара і Р. Портера «Комунікація між культурами». Також його досліджують К. Бергер, Е. Гірш, Е. Голл, С. Даль, К. Клакхон, Д. Трагер, С. Хантінгтон, Г. Хофстеде. Сьогодні термін «міжкультурна комунікація» базується на класичній позитивістській методології, системному та діалектико-синергетичному методах і підходах. Важливе місце відіграє концепція комунікативного дискурсу Ю. Габермаса, у тлумаченні якого дискурс означає довершену мовну ситуацію, коли зовнішні обставини не впливають на аргументи, що використовуються для пояснення явищ соціального буття. Вирішенням проблем людського життя в соціальних вимірах, висвітлених через призму соціокультурної та міжкультурної комунікації, займаються такі філософи, як: К.-О. Апель, О.-Ф. Больнов, М. Бубер, Д. Бьоглер, Л. Вітгенштайн, Ю. Габермас, Х.Г. Гадамер, І. Гофман, Е. Гуссерль, В. Дальмаєр, Г. Дебор, В. Кульман, Н. Луман, Г.М. Маклюєн, М. Рідель, П. Ульріх, В. Хьосле, К. Ясперс. Істотний внесок у розробку глобального інформаційно-комунікативного про-

стору роблять Р. Арон, Д. Белл, З. Бжезинський, І. Валлерстайн, С. Гантінгтон, Е. Гідденс, М. Кастельс, Р. Робертсон, О. Тоффлер, М. Уотерс, Ф. Фукуяма; а також українські вчені В. Андрущенко, О. Базалук, В. Бех, Є. Бистрицький, І. Бондаревич, В. Волинка, В. Воронкова, С. Кримський, В. Лях, М. Попович, В. Пазенок, І. Скловський, М. Степик та інші. У їхніх доробках суспільство розглядається як мережа комунікацій, що створюють можливість самовідтворення суспільства (Н. Луман), оскільки комунікація являє собою активне середовище, що самоорганізується.

На думку сучасних учених, комунікація відображає сутність людини та визначає характер її взаємодії з іншими людьми і тому є найважливішим явищем глобально-інформаційного суспільства. Важливою особливістю виступає створення вільного інформаційного простору, що веде до інформаційної єдності людства. Для характеристики сучасного комунікативного простору використовуються терміни «Свій» і «Чужий», «революція в комунікації», що знаходить своє відтворення в доробках М. Бубера, Б. Вальденфельса, Е. Левінаса, увага яких концентрується на онтологічних та аксіологічних аспектах життєдіяльності.

Специфіка ціннісних орієнтацій комунікативної практики глобального інформаційного суспільства виходить із методологічних здобутків декількох парадигм, методів і підходів, що є основою філософського плюралізму:

- 1) компаративно-аксіологічної – для вирішення завдань міжособистісного, мікро- та макрогрупового спілкування;
- 2) синергетичної, яка дозволяє проаналізувати глобальне комунікативне суспільство як нелінійну систему, що розвивається в нелінійному просторі;
- 3) системної та структурної, що дозволяє розглянути глобальне комунікативне суспільство як складну соціальну систему, що включає декілька підсистем, які постійно взаємодіють із навколишнім середовищем;

4) синергетично-системної, що дозволяє пояснити особливості розвитку соціальної системи в нормальному й екстремально-катастрофічному режимах;

5) структурно-функціональної та інституціональної, що дозволяють розкрити зміст інформаційних зрушень у суспільстві;

6) антропологічної та соціоаксіологічної, що дозволяють проаналізувати соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри сучасного суспільства в умовах трансформації;

7) онтологічної й аксіологічної, у центрі аналізу яких є соціокультурна комунікація як соціальний і культурний феномен.

Безперечно, всі методології є важливими для аналізу соціокультурної комунікації, проте ми обираємо онтоаксіологічну методологію, в контексті якої можливо проаналізувати специфіку ціннісних орієнтацій соціокультурної комунікації. Вона реалізується в змісті особистісного розвитку та допомагає виявити специфіку ціннісних орієнтацій комунікативної практики на чотирьох рівнях: 1) глобальному, чи загальнолюдському; 2) етнокультурному (на рівні визначення культур); 3) рівні самих соціальних спільнот – соціальних суб'єктів, що вибудовують внутрішні й зовнішні комунікації; 4) на рівні особистості – особистісного спілкування.

У процесі моделювання на кожному етапі вибудовуються системи цінностей та аксіологічні принципи, що забезпечують реалізацію та узгодження цих систем цінностей як у внутрішніх, так і в зовнішніх комунікаціях. На рівні особистості працівника поліції вони повинні проявлятися на основі принципів відкритості внутрішніх і зовнішніх комунікацій та їх сприяння формуванню духовної цілісності, що є підґрунтям гуманізму, толерантності та конвенціональності.

У сучасних наукових дослідженнях соціокультурної комунікації існує велика кількість підходів (наприклад, загальноконцептуальні, міждисциплінарні, дисциплінарні); парадигм (функціоналістська та соціокультурна, західна та східна, екзистенціально-феноменологічна та інструментально-прагма-

тична, медіацентрована і людиноцентрована); напрямів (неовеберіанський, неомарксистський, неодюркгеймівський, раціоналістський та ірраціоналістський). Проте в контексті аксіологічного аналізу соціокультурної комунікації, для якого актуальними є ціннісні засади, існуючі методи типологізації мають істотні обмеження, оскільки, з аксіологічного погляду, їх основи неоднорідні. З огляду на це ми пропонуємо розрізнення двох сторін соціокультурної комунікації в професійній діяльності працівника поліції – техніко-технологічної (комунікаційної) і змістовної (комунікативної). Ці сторони не протиставляються одна одній, оскільки без техніко-технологічної складової комунікація не може відбутися, а без змістовної – вона не має сенсу. О. Базалук, В. Воронкова, І. Скловський зазначають, що дослідження комунікаційної сторони соціальних комунікацій спрямовані на отримання достовірного знання про функціонування комунікаційних процесів, що становлять сутність людського життя. Вони представляють наукову цінність для розвитку теорії комунікації, оскільки вивчення комунікаційних каналів і бар'єрів, різноманітних засобів і форм комунікації, наукових систем, що здійснюються в межах різних наук, а також у міждисциплінарних дослідженнях, є необхідним для розуміння технології комунікаційного процесу. Саме в цьому просторі проявляються різні підходи до визначення соціальної ролі, місця, сутності соціокультурних комунікацій, основаних, з одного боку, на відмінностях у поглядах на ціннісний статус самих комунікацій, з іншого боку, на суспільно-інтеграційних аспектах, що визначають їх ціннісно-смісловий зміст. Аналіз соціально-філософського знання про ціннісне дозволяє говорити про два антиномічних підходи до їх комунікативної складової – аксіологічний і прагматичний.

Аксіологічний підхід базується на осмисленні цінностей у соціокультурній комунікації. Основи цього підходу закладені в сократичній традиції і збагачені осмисленням ціннісного

феномена у християнстві, працях мислителів Відродження, Просвітництва, гуманістичній філософії Нового часу, класичних аксіологічних ученнях сучасних зарубіжних і вітчизняних мислителів. Аксіологічний підхід виступає як стратегічний, оскільки передбачає розкриття потенціалу постійно плінних форм, засобів соціокультурних комунікацій у збереженні та розвитку людського в людині в контексті раціоналізації життя.

Прагматичний підхід веде свій початок із софістичної традиції, відбувається переважно в напрямку розширення спектру технологій психологічного впливу і способів психологічної маніпуляції за допомогою засобів масової інформації і комунікації. Він конституюється як тактичний, оскільки зумовлений прагматичними цілями і приватними інтересами та не націлений на розвиток комунікативних зв'язків учасників комунікативного процесу.

Аксіологічний підхід супроводжується не тільки проникненням комунікації в усі сфери життєдіяльності суспільства, виникненням і розвитком якісно нового типу комунікативних структур і процесів, але й глибоким переосмисленням комунікативної природи соціальної реальності, сучасних змін у соціально-комунікативній сфері, місця і ролі комунікацій у розвитку суспільства, виявленням суперечностей. Його використання для вирішення завдань міжособистісного, мікро- і макрогрупового спілкування зумовлено фактором росту частоти, регулярності і швидкості комунікативних транзакцій унаслідок розгортання інформаційної революції, детермінованої глобалізацією на зламі тисячоліть. Названі вище процеси створюють єдину взаємопов'язану і взаємозалежну мережу соціально-економічних, морально-правових, політичних, культурних зв'язків і відносин в умовах сучасної трансформації. При цьому спостерігається посилення питомої ваги таких комунікативних цінностей, як толерантність, конвенціоналізм і діалогізм, що проявляється в під-

тримці цієї психологічної установки агентів і контрагентів комунікативної практики сучасної культури – від економіки та права до політики і PR, а також інформаційно-комунікаційного менеджменту. Діалог виступає регулятивним принципом, що детермінує певний напрямок бажаної активності партнерів, але власні інтереси країни не можуть бути виключені з системи ціннісних орієнтацій, тому діалог не завжди спрацьовує, якщо відсутні зворотні зв'язки між різними віковими, професійними, етнокультурними та соціокультурними групами суспільства. Діалог як регулятивний (методологічно значущий) принцип взаємодії різних соціокультурних груп, з точки зору відмінностей їх ціннісних систем (і відповідних цим системам ціннісних орієнтацій їх носіїв), передбачає взаємні мутації систем цінностей, моделей поведінки всіх сторін-учасників. З іншого боку, аналогічна ситуація відображає специфіку «розгортання цінностей» у просторі соціально-психологічної взаємодії. Вони детермінують висхідні цілі діяльності й методи вирішення поставлених завдань, модулюють поведінку на глибинному особистісному й соціально значущому рівні.

Слід зауважити, що ціннісні орієнтації є суперечливими та неоднорідними за природою та складом: у них за принципом доповнюваності об'єднані емоційні й раціональні шари. Отже, специфіка ціннісних орієнтацій соціокультурної комунікації проявляється за допомогою знаково-символічних систем, забезпечуючи морфологізацію соціозв'язків, тим самим сприяючи регуляції діяльності й онтологізації суб'єктів, а також подоланню суперечностей та об'єднанню людства на основі принципів гуманізму, толерантності, конвенціоналізму та інформаційної взаємодії. Водночас ціла низка цінностей сприймаються суб'єктом соціокультурної комунікації на рівні емоційного стану. При тому деякі з них можуть бути «виведені» на рівень логічного обґрунтування, раціоналізованими, але деякі залишаються «непрозорими» для розуму.

Емоційний шар ціннісних орієнтацій є активно затребуваним на рівні інтеріоризації ідентифікованих програм (наприклад, урочиста мелодія гімну рідної країни апелює безпосередньо до почуттів). На рівні глибинних ідентифікацій обидва компоненти – раціональний та емоційний – знаходяться в «зрощеному» вигляді.

Звернемо увагу на дві особливості аксіологічного підходу. По-перше, він потребує врахування специфіки цінностей усіх акторів соціокультурної комунікації. По-друге, врахування цієї специфіки необхідно збалансувати за рахунок виявлення загальної для всіх акторів «системи відліку». Пошук цінності, що претендує стати «загальним знаменником» для створення платформи інформаційної взаємодії, взаєморозуміння, толерантності та конвенціональної поведінки у світі, продовжується протягом останніх років, але на цей час її як єдиної платформи не існує. Креативний пошук ідеї «загального дискурсу» суспільного діалогу, шляхів подолання локальної замкнутості, що гальмує процеси інтеграції, інформаційної взаємодії, не втрачає своєї актуальності та значущості.

Зауважимо, що на шляху цього пошуку можна визначити характерні особливості аксіологічного підходу до специфіки ціннісних орієнтацій у соціокультурній комунікації суспільства, що трансформується:

1) він потребує врахування балансу між цивілізаційним (теорія локальних цивілізацій) і формаційним (маса суперечностей) підходами;

2) цінності розглядаються як «культурні коди», розшифрування яких дозволяє здійснювати соціокультурний вплив у «цивілізаційних формах» із максимальною ефективністю;

3) підвищена увага приділяється соціальному і психологічному рівням виявлення ціннісних орієнтацій у сучасному суспільстві, а також контексту їх вираження;

4) з онтологічної точки зору, цінності розглядаються в контексті лінгвістичного детермінізму, що дозволяє їх описувати, а не пояснювати;

5) цей підхід сприяє виробленню низки прогностичних моделей, що дозволяють оцінити перспективи тих чи інших тенденцій соціокультурної динаміки сучасного українського суспільства та ролі в ньому правоохоронних органів [8].

Слід зазначити, що за добу соціокультурної трансформації особливе значення в професійній діяльності працівника поліції в онтологічному та аксіологічному аспектах толерантності й інформаційної взаємодії має створення «загального поля аргументації» з позиції діалогу культур, що спирається на врахування аксіологічної складової такого діалогу. У професійній діяльності працівника поліції діалектика взаємозв'язку абсолютного і відносного, загального й одиничного дозволяє проектувати аксіологічну компоненту соціокультурного простору на вирішення практичних – ділових та комунікативних задач, приймаючи до уваги взаємозв'язок вербальних і невербальних контекстів толерантно спрямованого спілкування.

У контексті здійснення соціокультурних транзакцій розрізняють транскультурну і полікультурну взаємодію як форми виявлення соціокультурної комунікації. Транскультурна взаємодія умовно може бути зведена до спілкування між працівником поліції та представниками різних національних утворень. Завдання вирішення означеної проблеми висувають на перший план таку аксіологічну стратегію соціокультурної комунікації, як превентивне формування поняття й образу національної цивільної ідентичності. Ця ситуація з успіхом прогнозується на можливість полікультурної взаємодії між представниками правоохоронної діяльності та представниками різних етнонаціональних і національно-культурних традицій у межах однієї держави на принципах гуманізму, толерантності та інформаційної

взаємодії. У професійній діяльності працівника поліції існує ціннісна специфіка засад міжкультурної комунікації, в основі яких історичний, соціокультурний (економіка, політика, стратифікація), етичний, естетичний, релігійний та соціально-політичний аспекти. Слід розрізняти стратегії таких засад (загальних і периферійних типів) для таких рівнів: глобального, регіонального, локальної взаємодії. Основним «механізмом», що приводить у дію аксіологічну складову міжкультурної взаємодії на рівні ситуативного спілкування в професійній діяльності працівника поліції, є ціннісні орієнтації. У різних культурах світу їх етичні, соціально-психологічні, етикетні наслідки та прояви не збігаються повністю і навіть дуже часто вступають у відносини конфронтації. Сучасна аксіологія в загальному вигляді розділяє базові культурні моделі на гедонізм та антигедонізм, проте віднесення конкретних етнокультурних матриць до одного з цих типів ще не гарантує оптимізації міжкультурної взаємодії.

З точки зору проблем міжособистісного спілкування, у професійній діяльності працівника поліції особливе місце посідає установка: толерантний діалог та інформаційна взаємодія чи конфронтація. Причому антидіалогічна установка може бути наявна в соціокультурній комунікації латентно, через «мімікрію», коли під виглядом допущення деяких уступок у професійно-комунікативному спілкуванні представника правоохоронних органів здійснюється нетолерантне, безкомпромісне проведення власної лінії. Реалії сьогодення змушують громадянське суспільство розширити арсенал ціннісних пріоритетів за рахунок включення в них, поряд з толерантністю, такої домінуючої, особливо в умовах воєнної агресії, цінності, як патріотизм, з метою збереження екології культури, спрямованої на самозбереження і розвиток локальних культур.

2.2. Онтологічні аспекти толерантності в професійній діяльності поліцейського

Аналіз онтологічних аспектів толерантності в професійній діяльності працівника Національної поліції потребує визначення поняття «онтологія».

Під онтологією ми розуміємо вчення про буття, фундаментальні принципи, найбільш загальні категорії та визначення сутнісного; вихідну категорію аналізу суцього, в якій фіксується переконання про існування світу та людини з її свідомістю. Повсякденне мислення сприймає терміни «бути», «існувати», «перебувати» як синоніми, тобто близькі за значенням. Філософія використовує поняття «бути», «буття» для позначення не просто існування, але й того, що його гарантує. Тому слово «буття» має особливий зміст, зрозуміти який можна тільки звернувшись до аналізу філософської проблематики буття.

Уперше це поняття вводить Парменід. У його час люди починають зневірятися в традиційних богах Олімпу. Усесвіт, Космос уже не здаються міцними, надійними, навпаки, усе стає хитким, нестабільним і неоформленим. Людина втрачає життєву опору, потрібна віра в нову силу, необхідно знайти вихід у чомусь міцному та надійному. Філософія в особі Парменіда усвідомлює цю ситуацію. Парменід сповіщає про відкриття нової сили, яка забезпечує світу стабільність і надійність. Отже, людина знову набуває впевненості в тім, що «все у світі за необхідністю» підлягає «вищому порядку», який Парменід називає «Божеством», «Правдою», «Провидінням», «Долею», «Вічним і Незнищеним». «Все у світі за необхідністю» означає, що заведений у світобудові хід речей не може раптово, з волі випадку, змінитися: день завжди прийде на зміну ночі, Сонце раптово не потухне, люди одного дня не вимруть усі до одного тощо. Парменід заявляє про наявність за речами предметно-почуттєвого світу того, що ви-

конує роль гаранта його існування. А це означає, що в людей зникає причина для розпаду. Для позначення описаної життєвої ситуації та способів її подолання Парменід і вводить у філософію поняття та проблему «буття». Це те, що є за світом чуттєвих речей, думка, логос – космічний розум, через який розкривається зміст світу безпосередньо для людини, тобто не людина відкриває істину буття, а, навпаки, істина буття безпосередньо відкривається людині. Тому процес логічного доказу не має вирішального значення ані для самої людини, ані для оцінки істинності її знань.

Таким чином, онтологія як вчення про буття визначає його форми, фундаментальні принципи улаштування всього сущого; ототожнюється з метафізикою, що включає природне, соціальне буття та існування окремої людини. Буття – інваріантне, порівнюється з такими категоріями, як «реальність», «дійсність», «існування»; інтегральна характеристика світу в його цілісності. Онтологія соціокультурної комунікації залежить від історичних і культурних вимірів, частково збігається з поняттями універсуму, космосу, природи, життя. У контексті логіко-гносеологічного й онтологічного поєднання двох протилежних понять – об'єктивного та суб'єктивного – вводиться поняття мезореальності, що допомагає виявити об'єктивність і суб'єктивність. Мезореальність трансцендує фрагменти об'єктивної реальності, що виявляє онтологічні умови свого існування, і суб'єктивну реальність, що продукує умови існування особистості. Буття – це все, що реально існує, матеріальні явища, соціальні процеси, творчі акти, які відбуваються у свідомості людини.

Сутність комунікативного буття отримує багато характеристик: «буття-в-собі», «буття-для-себе», «поза-собою-направлене-буття», «буття-в-другому», «буття-для-інших». Розгорнуту концепцію онтології комунікації створюють: М. Гайдеггер у праці «Буття і час», де розробляється проект вчення про буття, К. Ясперс, який пропонує свій варіант учення про буття,

Ж.-П. Сартр, котрий створює оновлену концепцію буття в доробку «Буття і ніщо», Е. Гуссерль, який пропонує неklasичний варіант онтології. Також цю проблему розробляють Н. Гартман, М. Мерло-Понті, М. Шелер та інші.

Центром комунікативних напрямів ХХ століття стає онтологія, де духовно не ізольована свідомість людини розглядається в нерозривній єдності з людським буттям. Цей новий сенс вкладається в традиційне поняття Dasein – наявне буття, «тут-буття». Згідно з М. Гайдеггером, Dasein тлумачиться як особливе людське буття, познака якого полягає в тому, що воно здатне «запитувати» про самого себе і буття взагалі. Світ уявляється як дійсність через категорію «буття», через єдність природи та людини, матеріального та духовного, об'єктивного та суб'єктивного, які діалектично пов'язані в загальній теорії систем. Фундаментальні визначення простору і часу виявляються базовими формами перетворення дійсності, спілкування і діяльності, формами відтворення й оновлення буття і життєдіяльності людей. Вони складають підґрунтя для нормативної регуляції людської взаємодії в комунікативно-інформаційному суспільстві, що зумовлює ритм пізнавальної і праксіологічної діяльності, утримує в собі важливе когнітивно-теоретичне й соціально-ціннісне навантаження.

Термін «комунікативно-інформаційне суспільство» містить у своєму складі глобальну уніфіковану інформаційну індустрію, для існування якої необхідний розвиток освітосфери (сфери освітоцентризму). У сучасному світі створюється єдиний соціокультурний простір – глобальна мережа Інтернет, в Україні все більше зростає роль засобів теле- і радіокомунікацій, що сприяє розвитку мережевого та онлайн-ового суспільства (особливо з 2020 року – у період пандемії та в умовах воєнної агресії – з 24 лютого 2022 року), перебування в якому є необхідною умовою професійних якостей працівника правоохоронних органів. Освітосфера стає новим концептом соціокультурної комунікації в умовах глобального

інформаційного суспільства. А майбутній працівник правоохоронних органів – його активним діючим суб'єктом.

Наше визначення соціокультурної комунікації в онтологічному аспекті толерантності в професійній діяльності працівника поліції зводиться до сукупності різноманітних форм відносин і спілкування між представниками правоохоронної діяльності та індивідами, які належать до різних соціальних груп і культур; є базовим елементом формування, відтворення, збереження, трансляції культури як системи соціокомунікативних відносин, що взаємопов'язані та являють собою певну цілісність, яка закріплюється у вигляді системи символів, що виступають найважливішою умовою суспільної діяльності людей та їх взаємодії на принципах толерантності; також представляє соціально зумовлений процес передачі та сприйняття інформації як на рівні міжособистісного, так і масового спілкування, причому по різних каналах і за допомогою різних засобів спілкування.

У змістовному сенсі відносини соціокультурної комунікації працівника поліції можуть бути диференційовані на основні інформаційні напрями:

1) інноваційний – спонукає до нових знань про властивості й атрибути явищ, об'єктів і процесів, про технології та норми здійснення правоохоронної діяльності, актів поведінки та взаємодії, про мови, знаки та засоби соціокультурної комунікації, що сприяють досягненню толерантності в засвоєнні соціального досвіду товариства (спільноти) чи людства в цілому;

2) орієнтаційний – допомагає співробітнику правоохоронних органів як споживачу інформації орієнтуватися в структурі соціального простору, ієрархічній співвіднесеності його елементів, що сприяє соціалізації та інкультурації та формує толерантні ціннісні орієнтації, детермінуючи критерії оціночних суджень і пріоритетів вибору;

3) стимулюючий – вплив на мотиваційні засади соціальної активності співробітника правоохоронних органів, ак-

туалізація знання про оточуючу дійсність і технології професійної діяльності, а також намагання отримати знання заради вирішення соціальних запитів на умовах конвенціонального підходу до нестандартної ситуації, що склалася та потребує професійного використання принципів толерантності;

4) кореляційний – сприяє уточненню чи поновленню окремих параметрів вище перерахованих видів знання, орієнтації та стимулів.

Власне культурної специфіки ця інформація набуває тоді, коли регулює уявлення працівника поліції про рівень соціальної доцільності тих чи інших способів здійснення поліцейської діяльності, чим і визначається функціональне навантаження цих знань та уявлень як інструментів забезпечення толерантності та соціальної взаємодії правоохоронців та громадян [4; 13].

Поліцейський виконує свої службові обов'язки в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства, спрямовує свою діяльність на задоволення їхніх потреб. Незалежно від посади чи звання він зобов'язаний: бути тактовним і доброзичливим; висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи, у ввічливій і переконливій формі; надати можливість особі висловити власну думку; проявляти повагу до всіх потерпілих, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя. За будь-яких обставин і відносно будь-якої людини поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики. При зверненні до особи йому заборонено бути зверхнім, погрожувати, іронізувати, використовувати ненормативну лексику та допускати дискримінацію в будь-якій формі. Він повинен бути об'єктивним і коректним; проявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками (переконання, ведення переговорів тощо), а в необхідних випадках мати керівні й організа-

ційні якості; не допускати застосування насильства чи інших негативних дій щодо членів суспільства [29].

Дисциплінарний статут Національної поліції України [28] визначає сутність службової дисципліни, повноваження поліцейських, види заохочень і дисциплінарних стягнень, порядок їх застосування та оскарження. Під службовою дисципліною розуміється дотримання поліцейським Конституції та законів України, міжнародних договорів, актів Президента і Кабінету Міністрів, наказів Національної поліції, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ, Присяги поліцейського, наказів керівників. Службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних і соціально-економічних умов для чесного, неупередженого та гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі і гідності, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу.

Поліцейський зобов'язаний:

- бути вірним Присязі, мужньо та вправно служити народу України;
- знати закони, інші нормативно-правові акти, що визначають повноваження поліції, а також свої посадові обов'язки;
- поважати права, честь і гідність людини, надавати допомогу та запобігати вчиненню правопорушень;
- виконувати накази керівників, віддані в межах наданих їм повноважень та відповідно до закону;
- вживати заходів до негайного усунення причин та умов, що ускладнюють виконання обов'язків поліцейського, негайно інформувати про це безпосереднього керівника;
- утримуватися від дій, що перешкоджають іншим поліцейським виконувати їхні обов'язки, а також які підривають авторитет Національної поліції України;

- утримуватися від висловлювань та дій, що порушують права або принижують честь і гідність людини;
- знати та виконувати заходи безпеки під час несення служби, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку;
- підтримувати рівень своєї підготовки, необхідний для виконання службових повноважень;
- берегти службове майно, забезпечувати належний стан зброї та спеціальних засобів;
- поважати честь і гідність інших поліцейських і працівників поліції, надавати їм допомогу та стримувати від вчинення правопорушень;
- дотримуватися правил носіння однострою та знаків розрізнення;
- сприяти керівникові в організації дотримання службової дисципліни, інформувати його про виявлені порушення;
- під час несення служби поліцейському заборонено перебувати в стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння.

Соціокультурна комунікація як системоутворюючий фактор сучасної інформаційної культури за останні роки зазнає суттєвих змін, в основі яких панує ідеологія мультикультуралізму як прийняття необхідності толерантного визнання паритетності різних культур і дискурсів. Сьогодні комунікація закріплює соціокультурне значення інформації у вигляді системи символів і знаків мовленнєвого вираження та створює особливий семіотичний простір, що виступає найважливішою умовою свідомої суспільної діяльності працівника поліції, його взаємодії з громадянами на принципах толерантності, пропонує не спрощене сприйняття зафіксованих культурних феноменів, а проникнення на всі рівні культури. Тому в онтологічному аспекті толерантності в професійній діяльності поліцейського слід орієнтуватися на цілісний під-

хід до культури як єдності всезагальної сутності специфічних модифікацій і нашарувань. Головний смисл соціокультурної комунікації полягає в тому, щоб допомогти членам суспільства в адаптації по відношенню до інших і взаємодії з ними. Соціокультурна комунікація зумовлює можливості з боку працівника правоохоронних органів пізнання не тільки іншого як носія культури, але й пізнання самого себе як суб'єкта та носія культури [6; 9–11].

2.3. Аксіологічні аспекти толерантності в професійній діяльності поліцейського

Аксіологічний підхід виступає принципово важливою складовою розуміння комунікації у професійній діяльності працівника поліції. Цей підхід виникає під впливом праць німецьких філософів і культурологів кінця XVIII – початку XIX століття, коли поняття «культура» ототожнюється передусім з духовною культурою. Еволюція людства, з цієї точки зору, визначається тим, яким чином і в яких формах революціонізують релігійні, моральні, правові, філософські та політичні норми суспільства, естетичні погляди та цінності.

Аксіологія міжкультурної комунікації – це вчення про цінності етнокультурного буття, аксіоми та постулати. Етнокультурна палітра суспільного розвитку засвідчує, що національно-етнічне є індивідуальним буттям людства, онтологічною основою та ціннісною метою комунікативного процесу. Етнічна культура розглядається нами як генеральний простір виявлення специфіки міжкультурної комунікації, своєрідний «життєвий світ», що сприяє формуванню ідентичності людини та суспільства, процес, що розгортається як співпереживання особистістю вкоріненості в цю спільність [2–4; 30].

За умов сучасного розвитку світоглядно-духовних засад Української держави особливого значення набувають ментально-психологічні та ціннісно-нормативні ідеї. Т. Парсонс розуміє цінності як уявлення про бажане, як регулятор людської стабільності та інтеграції суспільних систем різних рівнів – від малих груп до суспільства загалом. Цінності міжкультурної комунікації в умовах етнонаціонального буття акумулюють в собі потреби, інтереси, емоційні переживання суб'єктів соціокультурного спілкування. Це означає, що головною системною функцією професійної діяльності працівника поліції є соціальна функція – допомагати вибору дій і рішень представників окремих соціальних і національних груп з метою їх якнайшвидшої адаптації до соціокультурного середовища. Аксіологія соціокультурної комунікації включає систему цінностей, що значною мірою задає людині шанс пристосувати свою поведінку до соціокультурних обставин, адже кожна людина гідна стати творцем цінностей громадянського суспільства. Цінності та соціальні норми соціокультурної комунікації як соціальні та культурні регулятори взаємопов'язані: чим повніше соціальні та культурні норми спілкування відповідають духовним цінностям, тим ефективніше вони виконують регулятивну функцію, тим сильніше впливають на правову свідомість і поведінку особистості у соціумі.

Зазначимо, що взагалі не існує чіткої структури та вичерпного переліку цінностей як колективної волі (народу, нації, суспільної або професійної групи), що існує в будь-якому суспільстві, мабуть, хоча б тому, що різні соціальні групи, навіть у межах однієї держави, мають різні ціннісні орієнтації та пріоритети. Внаслідок цього, пануючі в суспільстві цінності є певною мірою сукупним результатом суперництва та компромісу між окремими соціальними групами (П. Сорокін), титульною нацією та національними меншинами (І. Скловський) тощо. Але існують базові, загальнолюдські цінності, до яких належать цінності добра (блага), свободи,

істини, творчості, краси, віри, справедливості. Вищі цінності – це місткі, емоційно-образні узагальнення провідних соціокультурних орієнтацій, що визначають усі сфери життя людини, зокрема сенс її існування. Головна мета аксіології – засвідчити, яким чином виникає та чи інша цінність у загальній структурі буття і яке має відношення до фактів реальності. Ціннісні орієнтації розглядаються нами як сукупність особистісних якостей індивіда, що визначають життєві цілі та способи їх досягнення, які виступають основою для оцінок оточуючої дійсності і як такі, що детермінують спрямованість на той чи інший вид діяльності чи тип поведінки людини. Система ціннісних орієнтацій має складну структуру, в якій відносини між окремими орієнтаціями визначаються порівняльною значущістю, що детермінує ієрархічність їх розташування. Відповідно до структури суспільного життя виділяють три основних групи ціннісних орієнтацій: вітальні, соціальні та культурні [9].

Різні види культурних цінностей пронизують практично всі сфери людської життєдіяльності, спектр яких є достатньо широким в умовах «зіткнення цивілізацій». Концепція «культурної сумісності» соціокультурної комунікації пов'язана з концепцією «зіткнення цивілізацій», згідно з якою світові конфлікти пов'язані з нездатністю 7–8 цивілізацій співіснувати у світі; вони постійно стикаються, що пов'язано переважно зі світовими релігіями. Кордони зіткнення, за концепцією С. Хантінгтона, збігаються з православно-слов'янською, західною, ісламською та буддистською цивілізаціями [7].

Аксіологія соціокультурної комунікації включає загальнолюдські, індивідуальні й національні цінності, що є спільними для всіх людей, незалежно від будь-яких відмінностей. Вона базується на таких головних положеннях:

1) цінності й інтереси кожної людини, родини, страти, етносу, нації, людства є однаково важливими та мають бути збалансованими, а в ідеалі – гармонізованими;

2) цінності культури існують не розрізнено, а повинні бути пов'язані між собою в єдине гармонійне ціле – культурний космос. Цей світ – особлива нормативно-ціннісна реальність, усередині якої людина живе як духовна істота.

У професійної діяльності працівника поліції необхідно враховувати специфіку комунікації, яка полягає в тому, що вона виступає засобом зв'язку будь-яких об'єктів і набуває соціокультурного смислу, пов'язаного зі специфікою обміну інформацією. Необхідними умовами і структурними компонентами соціокультурної комунікації, що формується в українському соціокультурному просторі, є наявність у суб'єктів комунікації загального мовленнєвого дискурсу, тезаурусу, каналів передачі інформації, правил здійснення комунікації (семіотичних, етичних). У певному плані будь-яка соціальна дія працівника поліції може бути розглянута як комунікативна, що включає та виражає певну інформацію. Проте комунікативними являються лише ті дії, що здійснюються зі спеціальною метою, мають мотиваційні засади, орієнтацію на передачу інформації, з використанням адекватної для цієї цілі знакової системи. Аналіз подібних типів соціальних дій розкривається в роботах А. Шюця: оскільки з культурно-семантичної точки зору будь-який культурний об'єкт чи процес має символічні властивості і тому є культурним текстом, що несе інформацію про власні атрибутивні ознаки, функціональне навантаження, структурно-ієрархічний статус у системі тощо, це означає, що засобом міжкультурної комунікації виступає вся культура як системна сукупність різних культурних феноменів і процесів, а також кожний її феномен і процес зокрема [7]. Безпосереднім носієм такого роду інформації є культурна форма відповідного об'єкта, явища чи процесу, а елементами більш елементарного порядку – риси цієї форми. Соціокультурна комунікація являє собою явище системного порядку з вираженою ієрархічністю структури самих засобів комунікування:

1) семантика, повідомлення, текст, спеціалізована культурно-семантична підсистема (галузь знань чи діяльності в її інформаційному аспекті);

2) локальна культурно-семантична система (етнічна культура, національна мова);

3) глобальна семантична система (інтернаціональна, спеціалізована мова) [7; 24; 25].

Соціокультурна комунікація працівника Національної поліції має включати систему гуманістично-толерантних поглядів на світ і людину, визнання цінності культурної багатоманітності, соціальної й особистісної відповідальності, сприйняття соціокультурного простору з позиції людиноцентризму та діалогу. Соціокультурна комунікація забезпечує можливість формування соціальних зв'язків, накопичення і трансляцію соціокультурного досвіду, цінностей, що формуються суспільною практикою та виступають підґрунтям цивілізованості. Аналіз цінностей у контексті конкретних життєвих ситуацій дозволяє застосовувати стратегію оптимізації можливих управлінських рішень у сферах, пов'язаних із соціокультурною комунікацією, в тому числі у сфері правоохоронної діяльності.

Тривалий історичний досвід розвитку людства переконає, що в основі потреби спілкування людей один з одним панує бажання пізнати щось невідоме і незвичне. Реалізація інтересів взаємодіючих сторін залежить від здатності до соціокультурного спілкування, оскільки знання його специфіки й особливостей дозволяє значно полегшити міжкультурні контакти й пом'якшити виникаючі ризики небезпеки доби трансформації в умовах воєнної агресії. Для більш глибокого аналізу професійної діяльності працівника поліції в напрямі соціокультурного спілкування ми акцентуємо увагу на необхідності аксіологічного моделювання з урахуванням того фактора, що необхідним завданням працівника Національної поліції України є захист прав людини на підґрунті принципів гуманізму, рівності, толерантності, конвенціоналізму.

Список використаних джерел

1. Аксьонова В. Гуманістичні обрії європейського простору: український контекст: монографія. Одеса-Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 536 с.
2. Аксьонова В. Етнічна толерантність як необхідність позитивного сприйняття європейських цінностей. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 73. С. 88–95.
3. Аксьонова В. Криза соціокультурної ідентичності особистості як наслідок соціокультурної дезінтеграції суспільства: соціально-філософський аналіз. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. 55. С. 179–193.
4. Аксьонова В. Культура толерантності: витоки метафізичних сенсів. *Грані*. 2018. Т. 21. № 9. С. 118–123.
5. Аксьонова В. Логічна культура – необхідна складова професійної діяльності працівника Національної поліції України. *Перспективи*. 2024. № 1. С. 18–22.
6. Аксьонова В. Міжкультурна комунікація як процес глобалізованого соціуму. *Гілея*. 2012. Вип. 60 (5). С. 476–484.
7. Аксьонова В. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору: монографія. Кіровоград: КЛА НАУ, 2016. 228 с.
8. Аксьонова В. Наукові підходи до вивчення феномена міжкультурної комунікації в контексті розвитку глобального комунікативного суспільства. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: Філософські науки*. 2012. Вип. 12. С. 202–220.
9. Аксьонова В. Онтологічні та аксіологічні засади міжкультурної комунікації в умовах трансформації науково-інформаційного простору. *Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства: матеріали V Міжнар. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, Одеса, 25–26 травня 2023 року*. Одеса, 2023. С. 146–150.
10. Аксьонова В. Соціально-філософське осмислення становлення освітньо-комунікативної культури. *Гуманітарний*

вимір якості професійної підготовки фахівців авіаційної галузі: колективна монографія. Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. С. 258–422.

11. Аксьонова В. Формування комунікативної культури особистості в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: Філософські науки*. 2011. Вип. 10. С. 239–258.

12. Аксьонова В., Сидорова А. Гуманістичні обрії європейського простору у контексті проблем соціалізації особистості сучасного соціокультурного простору України. *Освіта та соціалізація особистості*: матеріали XI інтернет-конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, Одеса, 20–21 квітня 2023 року. Одеса, 2023. С. 13–15.

13. Аксьонова В., Скловська О. Культура толерантності та особливості формування патріотизму молодого фахівця. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Дніпро, 28 березня 2019 року. Дніпро, 2019. С. 23–28.

14. Андрос Є. Проблема свободи у контексті раціоналізації людського буття. *Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи*. Київ: Наук. думка, 2005. С. 127–174.

15. Андрущенко В. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. Київ: Атлант ЮЕМСІ, 2006. 502 с.

16. Апель К.-О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*: хрестоматія. Київ: Ваклер, 1996. С. 360–421.

17. Аутопоезис соціальних систем. Київ: Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2010. 746 с.

18. Бех В.. Функціональна модель особистості: пошуки полікультурних детермінант поведінки. Київ: Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2009. 255 с.

19. Бондаревич І. Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива. Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. 162 с.

20. Бубер М. Перспектива. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ: Либідь, 1996. С. 149–156.

21. Віднянський С. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 395 с.

22. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. Київ: Четверта хвиля, 2001. 424 с.

23. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії та напрямки*. Київ: Ваклер, 1996. С. 69–83.

24. Кримський С. Архетипи української ментальності. *Проблеми теорії ментальності*. Київ: Наук. думка, 2006. С. 273–299.

25. Кургузов А. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Запоріжжя, 2004. 16 с.

26. Ліотар Ж.-Ф. Постмодерністська ситуація. *Після філософії: кінець чи трансформація?* Київ: Четверта хвиля, 2000. С. 71–90.

27. Пітерс Дж. Д. Слова на вітрі. Історія ідеї комунікації. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 302 с.

28. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

29. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

30. Aksyonova V., Sklovsky I. Personality as a phenomenon of civilized adoption of European values. *Problem space of modern society: communicative and pedagogical interpretations: collective monograph*. Part I. Warsaw: BMT Erida Sp. Z o.o, 2019. P. 126–141.

Розділ 3.

ПСИХОЛОГІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Соціально-психологічні засади толерантності

Поняття «толерантність» є предметом дослідження різних наук. На сьогодні психологія не має єдиного підходу щодо розуміння сутності цього поняття, найбільш поширеними є такі підходи: психофізіологічний, інтеракційний, особистісний, гуманістичний і соціально-психологічний.

Сучасні науковці акцентують увагу на тому, що існує природна толерантність, яка формується на основі біологічного фактору розвитку особистості. Проте особистість – цілісне поняття, що містить у своєму складі єдність біологічного та соціального. Як висновує Л. Залановська [12], саме природна толерантність робить особистість адаптованою та стійкою.

У межах інтеракційного підходу толерантність визначається як готовність сприймати інших такими, якими вони є, та взаємодіяти з ними на основі згоди. У цьому контексті толерантність – одна зі складових життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності та інтереси, готова їх захищати, але водночас з повагою ставиться до позицій і цінностей інших людей.

Особистісний підхід започатковано в наукових доробках Т. Адорно, Г. Олпорта, Е. Фромма. Його прихильники окреслюють феномен толерантності як комплекс особистісних цінностей, сенсів та установок.

У межах гуманістичного підходу (А. Маслоу, К. Роджерс) аналізуються нормативна, ціннісно-організаційна й особистісна складові толерантності та наголошується на тому, що толерантність є проявом свідомого та відповідального вибору людини, її власної позиції. За інтерпретацією А. Маслоу, якщо людина досягає рівня самоактуалізованої особистості або має, за визначенням К. Роджерса, здорову «Я-концепцію», то тоді вона й демонструє переважно толерантну поведінку [24].

Аналізуючи соціально-психологічний підхід, В. Москаленко пропонує визначати поняття «толерантність» через призму терпимості до різних думок, неупередженості в оцінці людей і подій. У межах зазначеного підходу в структурі цього поняття окреслюють сенсуальну та диспозиційну толерантність. Під сенсуальною толерантністю розуміють стійкість особистості до впливів середовища за рахунок зниження її чутливості. Диспозиційна толерантність базується на готовності до терпимої реакції на середовище, і цей механізм забезпечує терпимість особистості у взаємодії із середовищем [30].

Вважаємо за потрібне наголосити на тому, що у психологічній науці також немає єдиного підходу щодо визначення складових толерантності. Пропонуємо розглядати такі її компоненти: аксіологічний, когнітивний, інструментальний і якісний.

Аксіологічний компонент складається із цінностей, які передбачають пошану і визнання рівності, соціальну відповідальність за свої слова і вчинки, порозуміння і діалог з іншими, визнання та пошану права людини на відмінність, подолання стереотипів та упереджень, відмову від домінування, агресії і насильницьких дій проти іншого тощо. Тут є слушною думка Л. Рюмшиної, яка вважає, що вивчення толерантності як стійкої позиції слід досліджувати через вивчення індивідуальних установок, цінностей і сенсів [26, с. 29].

Знання про історію, культуру народів світу, основи соціальних, політичних, релігійних знань, розуміння гендерних,

вікових, етнопсихологічних особливостей представників різних соціальних груп – усе це характеризує когнітивний компонент толерантності.

На відміну від когнітивного, інструментальний компонент окреслюється здатністю розуміти себе й інших, ефективно спілкуватися з представниками різних соціальних груп і культур, взаємодіяти без примусу, виявляти повагу та довіру, демонструвати навички критичного мислення та саморегуляції власних емоційних станів.

Якісний компонент толерантності визначається певним переліком якостей самої особистості: терпимість, емпатійність, гнучкість, перцептивність, емоційна стабільність, самостійність, адекватна самооцінка. У цьому контексті толерантність – це моральна якість особистості, що характеризується терпимим ставленням до поглядів і звичаїв інших людей, які відрізняються від її власних, незалежно від етнічної, національної чи культурної приналежності.

Зупинимося більш детально на соціально-психологічних аспектах толерантності.

Загальновідомо, що використання терміна «толерантність» у психології базується на двох розуміннях: по-перше, це толерантність як особистісна характеристика, що проявляється в здатності до збереження саморегуляції під впливом факторів середовища, котрі викликають фрустрацію, тобто акцент робиться на здатності до самозбереження; по-друге, це здатність до неагресивного ставлення до інших на основі відкритості, тобто демонстрація здатності та готовності до взаємодії.

Структура особистості має два рівні, і перший з них являє собою певну динамічну структуру, яка складається з підструктур спрямованості, досвіду, форми відображення та біологічно обумовлених підструктур. Характеризуючи толерантність, проаналізуємо підструктури спрямованості та досвіду.

Ми погоджуємося з О. Хохліною, що підструктура спрямованості об'єднує спрямованість, ставлення та моральні

риси особистості; по суті, це установки, що стають властивостями особистості; і ця підструктура формується шляхом виховання [36].

У сучасних наукових концепціях толерантність окреслюється як фундаментальна чеснота або ментальна установка, свобода різних типів поведінки, ціннісних орієнтацій і культурної діяльності. Ціннісні орієнтації слід розглядати як певну систему, тісно пов'язану зі стосунками та установками людини. Система ціннісних орієнтацій знаходить своє відображення у визначенні ступеня вираженості різних типів толерантності в міжособистісних стосунках, фрустрації тощо.

На нашу думку, толерантність базується на системі певних цінностей: суспільних, духовних, соціокультурних тощо. До суспільних цінностей слід віднести повагу до прав і свобод, почуття любові до Батьківщини, повагу до національно-етнічних особливостей, почуття відповідальності тощо. Як відомо, духовні цінності толерантної особистості – це взаєморозуміння, любов, повага, доброзичливе спілкування. Саме ці цінності насамперед відіграють світоглядну, пізнавальну, комунікативну та регулятивну функції у структурі особистості. Соціокультурні цінності толерантності – базові життєві смисли, які детерміновані історією та культурою різних народів світу, які є мотиваторами та регуляторами соціальних ставлень і поведінки особистості та репродукуються в процесі її життєдіяльності [13]. Ми погоджуємося з тією думкою, що толерантність виступає як певна ідеологічна, моральна та психологічна установка, яка характеризується прийняттям різних ідей, звичаїв, культур і норм поведінки.

Толерантність не тільки базується на загальнолюдських цінностях, а й сама є цінністю, яка проявляється у спрямованості особистості, вчинках, свідомому виборі певної позиції, прийнятті відповідального рішення тощо.

Як риса особистості, вона є відповіддю на зіткнення з поглядами та поведінкою інших людей, які суттєво відрізняють-

ся від власної поведінки, переконань та ідеалів. Досліджуючи окреслену проблему, Г. Олпорт наголошує, що толерантність – це особистісна риса людини, яка поєднує в собі самосвідомість, відповідальність, автономію та здатність до емпатії. Толерантній особистості притаманні:

- особиста незалежність;
- визнання різноманітності світу;
- готовність вислухати будь-яку точку зору;
- відчуття меншого дискомфорту в стані невизначеності;
- орієнтованість на соціальний порядок;
- здатність до емпатії, схильність давати більш адекватні судження про людей;
- повага до свободи, демократії як ціннісної основи особистості;
- усвідомленість власних переваг і недоліків;
- розвинуте почуття відповідальності;
- відчуття безпеки.

Розглядаючи соціально-психологічні засади толерантності особистості, необхідно окреслити основні класифікації толерантності. У наукові підходи до класифікації толерантності покладено різні критерії: об'єкт нетерпимості, предмет наукового дослідження, індивідуальні та соціально-типові відмінності, об'єкт і суб'єкт толерантності, аспект соціального ставлення, рівень функціонування психіки, соціальні сфери тощо.

За об'єктами нетерпимості можна виокремити такі види толерантності: міжособистісна, інтелектуальна, етнічна, конфесійна, гендерна, сексуальна, медична, вікова. Дж. Лорсен за предметом наукового пізнання класифікує толерантність за такими типами, як: психологічна (милосердя, співчуття, ввічливість, стриманість, милість); богословська, або догматична (толерантність до протилежних богословських поглядів); еклесіологічна (терпимість однієї церкви до іншої); правова, або юридична, толерантність. Деякі науковці наводять узагальнюючу класифікацію толерантності, в основу якої по-

кладено декілька критеріїв. Перший критерій – індивідуальні та соціально-типові відмінності: міжпоколіннєва, гендерна, міжособистісна, міжкультурна, міжконфесійна, професійна, управлінська, соціально-економічна, політична. Другий критерій – суб'єкт толерантності: особистісна та групова толерантність. Третій критерій – об'єкт толерантності, наприклад, особистісна, групова або ситуативна толерантність. Компоненти за аспектами соціального ставлення – четвертий критерій класифікації. За цим критерієм можна виокремити такі типи толерантності: афективний, когнітивний та конативний. П'ятий критерій – рівень функціонування психіки: психофізіологічна, психологічна та соціально-психологічна толерантність.

У контексті нашого дослідження більш детально зупинимось на характеристиці типів толерантності за соціальними сферами буття. До такої класифікації науковці відносять: комунікативну, гендерну, вікову, освітню, міжнаціональну, релігійну, правову, географічну, міжкласову, політичну, сексуально орієнтовану та маргінальну толерантність.

Комунікативна толерантність є окремим різновидом загальної толерантності, що проявляється в спілкуванні, багатоконпонентною особистісною характеристикою, що означає активну позицію, можливість переносити неприємні чи неприйнятні особливості співрозмовника, вибудовувати конструктивну взаємодію в процесі комунікації на основі розуміння іншої точки зору зі збереженням власної внутрішньої позиції. О. Романчук інтерпретує комунікативну толерантність, з одного боку, як сукупність індивідуально-психологічних якостей, що характеризують спрямованість особистості (ставлення до себе, до інших та до справи), з іншого – як психологічну характеристику певної сукупності компетентностей особистості [25, с. 993].

Аналізуючи якості толерантної особистості, можна зробити висновок, що саме комунікативні якості та вміння є домінантними. До них відносять: терпимість, уміння володіти собою,

комунікабельність, чуйність, вміння слухати. Зазначене поняття також можна розглядати через призму психосоціальної характеристики особистості, яка має домінуючу спрямованість свідомості на терпиму, безконфліктну комунікативну поведінку, на особливий, доброзичливий тип взаємодії з іншими людьми.

Комунікативну толерантність ми розглядаємо як інтегральну характеристику особистості, структура якої включає такі компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, конативний та емоційно-вольовий.

Змістовне наповнення когнітивного компонента складається з прийняття того, що відбувається, часткового розуміння та прояву терпимості, намагання стримувати, контролювати себе. Відбувається усвідомлення й інтеріоризація сенсу толерантного спілкування. Когнітивний компонент передусім забезпечує систему знань про комунікативну толерантність, культуру спілкування. Він містить у собі уявлення про толерантність, усвідомлення сенсу толерантної комунікації, її співвідношення з нормами моралі тощо.

Мотиваційно-ціннісний компонент – це розуміння світогляду як цінності з певною вигодою для себе. Він об'єднує мотиви, потреби, цінності, емоційні відносини, що регулюють толерантну поведінку особистості.

До структури конативного компонента комунікативної толерантності відносять терплячість, переконання, моралізування, нотації, маніпуляції, роз'яснення, застереження тощо. Деякі дослідники мають інший підхід до розуміння зазначеного компонента. Вони вважають, що його основу складає інтенсивний розвиток особистості в комунікаційному процесі. Нам імпонує ця думка, бо саме через розвиток відбувається зміна системних якостей особистості в процесі її взаємодії з іншими членами колективу та акцентування, наприклад, такої риси, як терплячість.

У структурі комунікативної компетентності терпимість трактується як здатність пригнічувати в собі реакції негати-

візму до чужих думок, звичок, традицій, поведінки, культури загалом, але при цьому не робити жодних спроб зрозуміти один одного. Емоційно-вольовий компонент структури комунікативної толерантності – певний рівень розвитку механізмів терпіння: стримування запальності, врівноваженість, емоційна стійкість, самоконтроль. Це насамперед ставлення суб'єкта до процесу та результатів толерантного спілкування через емоційну силу.

Під гендерною толерантністю науковці розуміють неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою [20]. Т. Грубі, досліджуючи основні підходи до визначення гендерної толерантності, наголошує на тому, що гендерна толерантність є активною життєвою позицією, тобто людина знаходиться в позиції суб'єкта, усвідомлено та самостійно визначає власну долю.

Така позиція є особистісною, адже в ній виявляються установки, цінності, мотиви особистості, на їх основі здійснюється осмислений і відповідальний вибір. Також така позиція є не тільки особистісною, а й моральною, тому що особистість характеризується як носій певних моральних цінностей. На думку Л. Шустової, гендерну толерантність можна розглядати через призму психолого-педагогічної готовності до розуміння, прийняття та визнання різних типів гендерної ідентичності, різноманіття проявів гендерної поведінки, ідей гендерної рівності в соціумі на основі активної моральної позиції особистості [9].

Аналіз наукових досліджень дає підстави стверджувати, що до структури гендерної толерантності як психосоціальної характеристики особистості відносяться когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти.

Когнітивний компонент – це поняття про гендерну толерантність та якості толерантної особистості, уявлення про

гендерну ідентичність, визнання принципу гендерної рівності, здатність до рефлексії, внутрішнього діалогу та осмислення життєвих цінностей.

Емоційний компонент характеризується здатністю до емпатії, прояву доброзичливості, стриманості й емоційної чуйності.

Поведінковий компонент (практично-дієвий) розкривається через стиль взаємодії, володіння засобами надання допомоги в реальній конфліктній ситуації, відмову від насильства та дискримінації за гендерними ознаками [9].

Отже, гендерна толерантність характеризується знаннями про гендерну ідентичність і рівність, певними переконаннями та цінностями, які дозволяють проявляти емпатію, емоційну чуйність і ненасильницьке спілкування в суспільстві.

Проаналізуємо міжнаціональну толерантність. На думку В. Ляпунової, міжнаціональна толерантність – це ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки та негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинності». Міжнаціональна толерантність – це передусім терпиме ставлення представників однієї етнічної групи до інших гетерогенних явищ, таких як: мова, культура, звичаї, норми поведінки тощо. Як зазначає дослідниця, саме зміст поняття «толерантність» містить поряд із просто терпимим ставленням принципи загальнолюдської моралі, що проявляються у пошані й обов'язковому дотриманні прав усіх народів світу; в усвідомленні єдності та загального взаємозв'язку різних етнокультур, у широких знаннях про мови, культури та походження різних народів, особливо тих, з якими відбувається безпосередній контакт; у неприйнятті війн, анексій та інших форм насильства у відносинах між національностями; у вирішенні міжнаціональних проблем на основі балансу інтересів [20].

Тут буде слушним зупинитися на характеристиці такого типу толерантності, як правова. Загальновідомо, що правова толерантність проявляється в юридичній поведінці. Юридичні особи, які діють у дусі толерантності, сприяють вирішенню найактуальніших викликів сучасності, від яких залежить подальший розвиток людства, а саме: перехід від психології конфронтації, підозрілості та насильства до культури миру, довіри та зміцнення національної та міжнародної стабільності, миру та безпеки, вирішення конфліктів не військовим, а гуманітарним шляхом.

Зазначимо, що для деяких професій правова толерантність є складником професійної толерантності. Окреслимо деякі аспекти щодо професійної толерантності поліцейського.

Ми погоджуємося з думкою Є. Порядіна [27], що професійна толерантність може розглядатися як комплексний феномен, який визначається особливостями певної професійної діяльності. Аналіз наукових доробок дає можливість виокремити низку критеріїв професійної толерантності. Першим таким критерієм є адаптивність. Це важлива характеристика, яка визначає ступінь психосоціальної адаптації людини. Другим критерієм є самоприйняття, яке у свою чергу є складником «Я-концепції». Саме цей критерій забезпечує позитивне ставлення людини до себе, зменшує вплив захисних механізмів і породжує відчуття внутрішньої цілісності та гармонійності. Прийняття інших у структурі професійної компетентності також відіграє роль критерію, який є важливим елементом побудови справжніх стосунків та за яким можна вимірювати рівень сформованості толерантності. Четвертим критерієм професійної толерантності виступає емпатія. Вона є емоційним компонентом толерантності, тому що окреслює рівень розуміння почуттів, психоемоційних станів іншої людини в формі співпереживання. Наступним критерієм виступає афіліація – потреба у встановленні, збереженні та підтримці добрих стосунків з людьми; готовність надати допомогу іншим і прийня-

ти допомогу від них. Афіліація базується на співпереживанні як до неприємностей, так і до успіху та досягнень іншої людини. Базовим критерієм професійної толерантності, на нашу думку, виступає асертивність. Це вміння вийти за межі свого «Я», його особистісної та соціальної адаптації, рівень розвитку терпимого відношення, особистісної зрілості, прагнення знайти в несприятливій ситуації позитивні моменти. Поняття «асертивність» окреслюється через уміння відстоювати свою точку зору, не порушуючи особистих прав інших, оптимально реагувати на критику та говорити «ні» собі й іншим залежно від ситуації. Асертивність дозволяє бути гнучким і дивергентним. Ще одним критерієм, на думку Є. Порядіна, виступає надситуативність сприйняття. Дослідник визначає це поняття як здатність сприймати реальну ситуацію варіативно, включаючи в її оцінку уявлення про множину можливих причин її виникнення.

До зазначених критеріїв О. Брюховецька та А. Ремньова ще додають: усвідомлення цінності толерантного ставлення до оточення, терпимість, комунікативність, чуйність, повагу до інших, відповідальність, соціальну активність, самостійність, критичність, гнучкість мислення тощо.

В умовах військової агресії соціально-політична ситуація в Україні сприймається як нестабільна та невизначена. Нестабільність і невизначеність можуть проявлятися одночасно як в міжособистісному спілкуванні, так і під час прийняття рішень у професійній діяльності. Тому сучасне українське суспільство висуває до поліцейського такі вимоги, як: високий професіоналізм, політична та соціальна зрілість, високий рівень моральності, толерантність тощо. Основи толерантності в поліцейського містять глибоку особисту та професійну віру у визнання рівної гідності людей з різними поглядами. Толерантність поліцейського ми визначаємо як стійку систему гуманістичних цінностей, позитивних установок до себе, до інших людей, які передбачають мотиваційну готовність

до дій у відповідності до окреслених цінностей та установок. Позитивне ставлення до себе передбачає здатність особистості до рефлексії власних цінностей та установок і готовність до змін. Таке самосприйняття не заперечує факту негативних утворень та їх негативного емоційного оцінювання, а є стимулом для особистісного саморозвитку [3].

Загальновідомо, що толерантна особистість передбачає не тільки прагнення до саморозвитку, а й до самовдосконалення, максимальної реалізації як особистісного, так і професійного потенціалу, тобто всього того, що є складником поняття «самоактуалізація». За інтерпретацією А. Маслоу, самоактуалізація – це можливість вибору особистісного росту, приймати себе й інших такими, якими вони є, можливість налагодження з оточенням доброзичливих стосунків [8]. Самоактуалізація відбувається протягом усього життя. Самоосвіта та самовиховання є важливими умовами особистісного розвитку та самореалізації, способами досягнення самоактуалізації.

Мотивами самоосвіти та самовиховання поліцейського можуть бути особистісні прагнення, необхідність діяти відповідно до загальнолюдських моральних норм і професійних вимог, розуміння необхідності подолання труднощів в особистісному та професійному розвитку. Окреслимо етапи виховання толерантності поліцейського. Перший етап – усвідомлення вимог до своєї професійної діяльності. Другий етап – самопізнання, критична оцінка професійної діяльності та поведінки. Третій – планування роботи над собою, вироблення програми та правил поведінки. Практична реалізація програми самовиховання – четвертий етап. І останнім етапом є здійснення самоконтролю та самооцінки власних дій і поведінки.

Слід зазначити, що важливішими внутрішніми передумовами процесу самоосвіти та самовиховання, який спрямований на формування толерантності як особистісної якості

поліцейського, є: переконання, самопізнання, самокритика, потреби та мотиви, життєві орієнтири, сміливість, навички та вміння самоконтролю і довільної саморегуляції, знання теоретичних основ самовиховання і методів самовдосконалення, свідома спрямованість на гармонійне та різнобічне самовиховання, психологічна підготовка до активного, цілеспрямованого та систематичного самовдосконалення тощо. Саме окреслені вище внутрішні передумови і визначають ефективність процесу самовиховання особистості.

Грунтовний аналіз корпусу дослідницького матеріалу підтверджує тезу про те, що методами виховання толерантності є певна сукупність прийомів і способів впливу особистості на себе для формування та розвитку бажаних і необхідних та усунення негативних якостей.

Сукупність таких методів мають становити певну індивідуальну та неповторну систему, однак аналіз практики самовиховання дає змогу окреслити деякі універсальні методи та прийоми, які, на нашу думку, можуть бути використані для виховання такої якості, як толерантність. Перший – метод самоусвідомлення, тобто усвідомлення себе як особистості, свого місця та життєвих орієнтирів (цінностей) у суспільній діяльності. Другий метод – самопізнання – вивчення особистістю своєї системи цінностей, провідних мотивів і мотивацій, рис характеру тощо. Завдяки самопізнанню особистість самостійно визначає, яких успіхів вона може досягнути в професійній сфері, а також аналізує можливості вдосконалення свого життя взагалі. Порівняння та протиставлення себе іншим є загальноприйнятим критерієм самооцінки, яка, на нашу думку, виступає ще одним методом самовиховання особистості. Загальновідомо, що самооцінка формується протягом усього життя, відіграє важливу функцію в розвитку та виступає регулятором різних видів діяльності та поведінки особистості.

Як висновок зазначимо, що толерантність виступає однією з реакцій на різноманітність світу. Це повага до інших, які

відрізняються від нас думками, переконаннями, віруваннями, поведінкою, якщо ця відмінність не загрожує нашому фізичному і моральному благополуччю. Толерантність дає людям орієнтири для кращої оцінки власної поведінки, пропонує розуміння того, як мирно й інклюзивно вирішувати конфлікти, ґрунтується на визнанні рівних прав усіх людей.

У процесі самоусвідомлення, самопізнання та самооцінки провідну роль відіграє вольова сфера, яка регулює поведінку і діяльність особистості. Воля активізує діяльність відповідно до настанов, мотивів і відповідних професійних завдань. Наголошуємо на тому, що ціннісні орієнтації визначають характер і природу взаємовідносин людини з навколишньою дійсністю.

Основним змістом соціально-психологічних аспектів толерантності поліцейського є насамперед відповідні ціннісно-сміслові системи, де основне місце посідають цінності поваги до людини, прав, свобод, рівності, відповідальності за власне життя і за життя інших людей, цінності демократичного громадянського суспільства.

3.2. Індивідуально-психологічні особливості толерантності

На сьогодні в Україні існують як об'єктивні (війна, зниження авторитету держави, економічна криза тощо), так і суб'єктивні чинники (індивідуальні психофізіологічні властивості людини, рівень освіченості, розвитку моральної культури, самосвідомості тощо), які можуть ускладнювати формування толерантності в особистості. Науковці наголошують, що толерантність є ознакою зрілої особистості, яка має адекватну самооцінку, відчуття самоповаги, набір моральних норм і цінностей, не потребує приниження іншої людини для власного самоствердження [4].

Толерантність як якість особистості формується завдяки наявності адекватного ставлення до себе, прийняття інших осіб, критичного мислення тощо. Індивідуально-психологічні аспекти вивчення толерантності зосереджуються на психологічних рисах, які допомагають людям будувати як конструктивні стосунки з іншими людьми, так і зв'язки у системі власної «Я-концепції». За Р. Берном, «Я-концепція» – це сукупність установок «на себе», і ця сукупність складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційного і поведінкового.

Звернемось ще раз до основних компонентів структури толерантності.

Когнітивний компонент полягає в сприйнятті, усвідомленні, розумінні та прийнятті людиною складності, багатомірності як життєвої реальності взагалі, так і варіативності її сприйняття, розуміння й оцінювання різними людьми, а також відносності, неповноти та суб'єктивності власних уявлень і своєї картини світу [8]. Толерантність у вимірах пізнання найяскравіше проявляється в ситуаціях суперечності, тобто в розбіжностях і зіткненнях поглядів, і ці розбіжності можна вважати проявом плюралізму, тобто багатства індивідуального сприйняття та інтерпретації.

І. Шкуратова, аналізуючи особливості когнітивного компонента, робить висновок, що особистість демонструє ознаки толерантного мислення. Для толерантного мислення характерною є здатність виділяти в оцінюваному об'єкті істотні та другорядні ознаки амбівалентного сприйняття об'єкта, при якому людина може бачити одночасно як позитивні, так і негативні характеристики, встановлювати подібності та відмінності між об'єктами за різними підставами, утворюючи різні способи їх угруповання тощо.

За визначенням О. Куцої, емоційний компонент толерантності має особливе значення і складається з уміння справлятися з емоційною напругою, терпляче ставитися до переживання, тривоги, а також до різного емоційного прояву інших

людей [18]. Як стверджує В. Ляпунова, емоційний компонент відображає необхідність розгляду емпатії як складової толерантних відносин. На думку М. Павленко, цей компонент можна розглядати через призму певного рівня емоційного інтелекту, тобто через усвідомлення та регулювання власних емоцій, спроможність мотивувати себе до діяльності та здійснювати самоконтроль, розпізнавання та розуміння емоцій, що виникають у інших людей та вміння підтримувати доброзичливі стосунки з оточуючими як своєрідне мистецтво позитивного ставлення до інших людей [26].

Розглядаючи емоційну складову як окремий елемент, В. Ляпунова виділяє особливий тип емоційної стійкості, так званої «афективної толерантності». Її суть полягає в здатності справлятися з емоційними навантаженнями та переносити болючі переживання і тривоги, не пригнічуючи і не спотворюючи їх [20]. Тобто емоційний компонент толерантності – це здатність долати емоційне напруження та терпляче ставитись до болісних переживань іншої людини.

Поведінковий компонент складається з умінь толерантно висловлюватися і відстоювати свою точку зору, готовності до толерантного ставлення до висловлювання інших, здатності до взаємодії з інакодумцями, толерантної поведінки в складних життєвих ситуаціях тощо [18]. У структурі толерантності він є найбільш видимим і тому традиційно привертає увагу науковців і педагогів як у процесі діагностики, так і в процесі навчання.

Як відомо, саме в процесі навчання формується друга підструктура особистості – підструктура досвіду, яку науковці називають індивідуальною культурою, або підготовленістю. Ця підструктура включає знання, уміння, навички, а також звички, які були набуті шляхом як особистого досвіду, так і навчання, причому вже з помітним впливом біологічно обумовлених властивостей особистості на її індивідуальну культуру [36]. Ми погоджуємося з думкою С. Довбенко, що

толерантність – категорія соціальна, вона виникає і виявляється в процесі взаємодії особистості з соціумом; фіксує особливий, ненасильницький, миролюбний, безконфліктний тип подібної взаємодії [11]. І якщо толерантність виявляється в процесі взаємодії особистості з соціумом, то в процесі набуття індивідуального досвіду особистістю перш за все треба створити умови для її формування.

Умовами розвитку толерантності повинні бути:

- рівність, взаємоповага, доброзичливе ставлення до різних груп у суспільстві;
- рівноправна участь у політичному житті всіх членів суспільства, культурна ідентичність;
- надання можливості всім культурам, представленим у суспільстві, дотримуватися власних традицій;
- релігійна свобода, яка обумовлена тим, що вона не порушує прав і можливостей інших членів суспільства тощо.

Отже, толерантність – важлива ціннісна основа співіснування людей у сучасному суспільстві, і саме система освіти повинна стати однією із головних платформ для реалізації політики, яка спрямована на формування полікультурного суспільства.

Одним із ефективних методів попередження нетерпимості є знання власних прав і свобод, а також прагнення захисту прав інших. Досліджуючи окреслену проблему, О. Бабчук наголошує, що навчання має сприяти формуванню в особистості навичок критичного мислення та вироблення суджень, заснованих на гуманістичних цінностях. Ще раз зауважимо, що навчання і розвиток відбувається протягом усього життя, і тому протягом всього життя особистість духовно збагачується, формує готовність і вміння жити в багатокультурному середовищі.

Центральне місце в сучасній концепції толерантності посідає ідея широкої соціалізації та мультикультурної освіти, що сприяє покращенню взаєморозуміння, зміцненню со-

лідарності та підвищенню толерантності у відносинах між людьми, а також між етнічними, культурними та релігійними групами.

Основною метою мультикультурної освіти є формування толерантної особистості, яка усвідомлює свою етнічну й національну ідентичність і здатна до міжкультурного спілкування й активної взаємодії з представниками різних культур полікультурного суспільства. Цілком мають рацію А. Лебедева та О. Рудік, які розглядають поняття «міжкультурна освіта» через призму амбівалентності. З одного боку, зміст цього поняття охоплює програми, які спрямовані на ознайомлення з мовою та культурою інших народів, з іншого – програми, які допомагають подолати расизм і ксенофобію [19].

Зважаючи на мету мультикультурної освіти, можна окреслити її функції. Першою функцією є формування уявлення про різноманітність культур і взаємозв'язки між ними. Друга функція – виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей. Розвиток умінь і навичок взаємодії у носіїв культур на основі толерантності та взаєморозуміння – ще одна функція міжкультурної освіти. Четвертою функцією є розвиток мультикультурної особистості, яка усвідомлює свою етнічну ідентичність і національну приналежність.

Як постулює Г. Томас, мультикультурна освіта є ефективною лише тоді, коли вона характеризується толерантним ставленням до людей різних культур, готовністю розуміти духовні та культурні системи цінностей різних культур, а також готовністю інтегрувати результати пізнання різних культур у власну систему цінностей [28].

З огляду на зазначене виникають питання: «Як сформувати толерантне ставлення особистості до інших культур?», «Які умови потрібно створити в системі освіти для формування толерантної особистості?».

Ми погоджуємося з думкою В. Ляпунової, що для формування толерантної особистості в закладах освіти насамперед

потрібно змінити навчальні плани. Вони повинні будуватися на міждисциплінарному аналізі. Наприклад, цей підхід вітається у США, Канаді, Австралії, що дозволяє зосередити увагу навколо основоположних понять мультикультурної освіти.

Умовою для успішного формування толерантної особистості, на наш погляд, є системна перебудова всіх компонентів освітнього процесу, а саме: трансформація цільового, мотиваційного, змістовного й операційно-діяльнісного (форми, методи, прийоми) компонентів навчання. Наступним кроком на шляху до розвитку толерантності особистості має стати створення полікультурного освітнього середовища, яке сприяє розкриттю потенціалу кожного учасника освітнього процесу. Для цього необхідно впроваджувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, який базується на методиках: «навчання через співпрацю», «зацікавлене навчання», «цілісна мова» (залучення до діяльності через власний досвід).

Аналіз форм, методів і прийомів полікультурної освіти США та європейських країн дає підстави стверджувати, що на сьогодні в навчанні робиться акцент на групову діяльність тих, хто навчається. Робота в групах сприяє міжкультурній взаємодії, продуктивному безконфліктному спілкуванню, спільному прийняттю рішень та формуванню людських якостей і виховує толерантне ставлення до думок інших [20, с. 158].

Досвід наукових досліджень та освітньої практики зарубіжних країн дає підстави нам зробити висновок про те, що висока ефективність виховання толерантності не може бути досягнутою без залучення до цього процесу різних соціальних інститутів: родини, дошкільних закладів освіти, загальноосвітніх закладів освіти, соціальних служб для молоді, громадських організацій, релігійних організацій, державних органів як центральних, так і місцевих, засобів масової інформації тощо.

Як рекомендації щодо формування толерантної особистості, яка спроможна жити та ефективно працювати в мультикультурному суспільстві, акцентуємо увагу на такому:

- формування толерантності потрібно починати з дошкільного віку;
- необхідно залучати до процесу формування толерантності всі соціальні інститути;
- необхідно запровадження програм із виховання дітей у дусі миру та міжнародної співпраці, які діють у багатьох розвинутих країнах, наприклад, Німеччині, США, Японії;
- необхідно впровадження формувальних технологій, які спрямовані на гуманітаризацію освітнього процесу;
- потрібна розробка й упровадження форм і методів педагогічної діяльності на основі ідей толерантності;
- необхідно реформування підготовки майбутніх фахівців, які забезпечують формування толерантної особистості, а також протидіють розповсюдженню насильства та ксенофобії.

Отже, індивідуально-психологічні аспекти толерантності – це, передусім певний набір якостей особистості, які проявляються в різних сферах діяльності. У структурі толерантної особистості науковці окреслюють такі компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Когнітивний компонент включає певну сукупність знань, яка дозволяє особистості демонструвати ознаки толерантного мислення. Основою емоційного компоненту є емпатія. Поведінковий компонент складається з умінь толерантно висловлюватися та відстоювати свою точку зору, готовності до толерантного ставлення до думки інших та толерантної поведінки. Умовою для успішного формування толерантної особистості має бути системна перебудова всіх компонентів як освітнього процесу, так і системи самоосвіти.

3.3. Толерантність як складник полікультурної компетентності

У сучасному світі толерантність є найбільш поширеним механізмом формування глобального мультикультурного суспільства. Стаття 4 Декларації принципів толерантності приділяє особливу увагу освітньому аспекту. Ґрунтовний аналіз корпусу дослідницького матеріалу підтверджує тезу про те, що феномен толерантності є одним з багатограних, багатовимірних і широких понять тезаурусу полікультурної освіти.

Видається, цілком має рацію П. Кендзьор [15], який розглядаючи толерантність як ціннісну основу полікультурної компетентності особистості, акцентує на тому, що саме компетентнісний підхід є ефективним засобом розвитку як особистісних якостей, так і загальних компетентностей особистості в полікультурному середовищі.

О. Пометун висновує, що головне місце у структурі компетентностей посідають громадянська та загальнокультурна компетентності. Громадянська компетентність розглядається через призму готовності людини реалізовувати свої права та обов'язки, поважати права та свободи інших, усвідомлювати відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки. Загальнокультурна компетентність передбачає формування культури міжособистісного спілкування, оволодіння національною та світовою культурною спадщиною, аналіз та оцінку найважливіших досягнень національної, європейської та світової культур, засвоєння моделей толерантної поведінки та стратегій конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами [15, с. 309].

Однак слід зазначити, що саме в межах полікультурної освіти створюються умови для формування полікультурної компетентності особистості на основі компетентнісного під-

ходу. Розглянемо поняття «полікультурна компетентність» і його зв'язок із поняттям «толерантність особистості».

Полікультурна компетентність – це здатність у межах міжкультурного контексту встановлювати контакт у відповідний спосіб і створювати умови, які є прийнятними для вільного вираження й ефективного обміну думками всіх учасників цього процесу [14]. Це комплексна, особистісна якість, що формується в процесі навчальної підготовки на основі толерантності, яка характеризується свідомістю власної багатокультурної ідентичності та проявляється в здатності до розв'язання завдань конструктивної взаємодії з представниками інших культурних груп [2]. Цей феномен має яскраво виражену свідомість власної мультикультурної ідентичності та здатність розв'язувати професійні завдання на підставі толерантного ставлення до представників інших національностей [31, с. 92].

Наведемо висловлювання Л. Воротняк, яка визначає полікультурну компетентність як здатність людини інтегруватися в іншу культуру при збереженні взаємозв'язку з рідною мовою, культурою, яка ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної та міжкультурної взаємодії, що в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та її інтеграції в полікультурний світовий простір [2].

Низка дослідників демонструє інші термінологічні вподобання. Так, найбільш умотивованим і точним визначенням поняття «полікультурна компетентність» пропонується інтегративна характеристика особистості, яку водночас можна розглядати як специфічну систему якостей, що уможливорює вільне орієнтування в культурних відмінностях між рідною та іноземними країнами для налагодження конструктивної взаємодії між народами в подальшій співпраці; чинник продуктивної життєдіяльності людини в полікультурному та ба-

гатаціональному середовищі на основі поваги до інших народів, не насилля та миру [31, с. 91].

Слушним, на нашу думку, є визначення цього поняття як індивідуальної характеристики, яка повинна відповідати потребам і вимогам певної професії. Цілком має рацію М. Сімоненко стосовно того, що полікультурна компетентність – це «цілісне, інтегративне, багаторівневе, особистісне новоутворення, що є результатом професійної підготовки особи у вищому навчальному закладі та в процесі неперервної освіти, успішність якої зумовлена сукупністю сформованих у фахівця компетенцій, які сприяють соціалізації особистості, формуванню в неї світоглядних і науково-професійних поглядів та майстерності, визначають успішність професійної діяльності, здатність до самореалізації, саморозвитку й самовдосконалення впродовж життя» [31, с. 92–93].

Отже, зазначимо, що полікультурна компетентність крім перерахованих вище змістовних складових, включає певну сукупність особистісних якостей і рис. До таких рис, що впливають на професійну поведінку фахівця, який повинен мати сформовану полікультурну компетентність, відносять щирість, відвертість, порядність, відповідальність, толерантність, неупередженість, культуру міжнаціональної комунікації [31, с. 93].

Безперечно, у формуванні полікультурної компетентності, на нашу думку, соціально-гуманітарні дисципліни відіграють ключову роль, оскільки саме вони дають змогу повною мірою зрозуміти процеси розвитку та формування мультикультурного середовища. Проте ми погоджуємося з думкою С. Авхутської, що лише висококваліфікований педагог здатен забезпечити підвищення рівня полікультурної компетентності здобувачів і здобувачок вищої освіти. Загалом полікультурна компетентність особистості може визначатися як інтегративні особистісні якості, що визначають здатність до міжкультурного обміну.

Отже, саме в межах полікультурної освіти створюються умови для формування полікультурної компетентності особистості, яка базується не тільки на компетентнісному, а й культурологічному підході. Саме полікультурна освіта може сприяти формуванню в особистості такої якості, як толерантність.

Аналіз понять «толерантність» і «полікультурна компетентність», наведений у таблиці 1, свідчить про наявність певних спільних рис і змістовних характеристик основних компонентів.

Таблиця 1

Порівняння змісту компонентів понять «толерантність» і «полікультурна компетентність»

Назва поняття	Структурні компоненти поняття	Змістова характеристика компонентів поняття
Толерантність	Аксіологічний компонент	За свої слова, вчинки; цінності, які передбачають пошану та визнання рівності, соціальну відповідальність, порозуміння та діалог з іншими, визнання та пошану прав людини на відмінність; подолання стереотипів та упереджень, відмову від домінування, агресії та насильницьких дій проти іншого тощо
	Когнітивний компонент	Знання про історію і культуру народів світу; основи політичних, релігійних і суспільних знань; розуміння гендерних, вікових, етнопсихологічних особливостей представників різних соціальних груп тощо
	Інструментальний компонент	Здатність краще розуміти себе та інших, вступати в контакт з іншими; вміння ефективно спілкуватися з представниками різних соціальних груп і культур; вміння організовувати взаємодію з іншими людьми і групами, взаємодіяти без примусу, виявляти повагу та довіру тощо

Назва поняття	Структурні компоненти поняття	Змістова характеристика компонентів поняття
Толерантність	Якісний компонент	Моральна якість особистості, що характеризується терпимим ставленням до поглядів, думок і звичаїв інших людей, які відрізняються від її власних, незалежно від етнічної, національної чи культурної приналежності тощо
Полікультурна компетентність	Аксіологічний компонент	Ціннісні орієнтації, які визначають ідентичність особистості та позитивне ставлення до інших культур; цінності в демократичному суспільстві, інтегровані в контекст національної культури; позитивна культурна самосвідомість і толерантність до представників інших культурних спільнот тощо
	Когнітивний компонент	Знання різних культурних спільнот, деталей їхньої культурної діяльності та досягнень; знання про те, як взаємодіють представники різних культур; знання та вміння вирішувати проблеми у сфері міжетнічного порозуміння та взаємодії тощо
	Діяльнісний компонент	Полікультурні навички та вміння дотримуватися соціальних і поведінкових норм у полікультурному суспільстві; досвід позитивної взаємодії з представниками різних культур тощо

Узагальнюючи, зазначимо, що ціннісний компонент полікультурної компетентності включає толерантність до представників інших культурних спільнот, яка проявляється у сформованих цінностях, які, зі свого боку передбачають пошану та визнання рівності, соціальну відповідальність за свої слова та вчинки; прийняття особистістю культурного різноманіття як обов'язкової соціальної норми.

Цілком мають рацію ті дослідники, які наголошують, що поняття «толерантність» слід розглядати через призму поняття «сумісність». Таке розуміння не лише демонструє можливості для взаємодії, але й визначає межі такої взаємодії. Толерантність у цьому випадку постає як ціннісна категорія, що включає такі аспекти: психологічний (повага, доброзичливість, прийняття інших, ідеологічна, соціальна, психологічна та психофізіологічна сумісність), діяльнісний (співпраця, співробітництво, діалог, дискусія, солідарність), ціннісний (свобода, права людини, соціальна рівність, плюралізм думок, консенсус, компроміс), соціокультурний (збереження ідентичності, етнічна толерантність) [15].

Що стосується когнітивних компонентів толерантності та полікультурної компетентності, то змістовно вони, на нашу думку, мають багато спільного, бо передбачають знання культурного різноманіття народів, прийняття особливостей діяльності та досягнень інших культур, знання про взаємодію представників різних культур у спільному соціальному просторі. Як зазначає О. Березюк, ці компоненти передбачають сформованість системи полікультурних знань, що виступають орієнтовною основою діяльності особистості в полікультурному суспільстві [2].

Діяльнісний компонент полікультурної компетентності включає певні вміння, деякі з них збігаються з уміннями, які є складником інструментального компоненту поняття «толерантність», наприклад, здатність організовувати взаємодію з іншими людьми та групами, взаємодіяти без примусу, виявляти повагу та довіру до інших людей тощо. У сучасному світі людині важливо вміти працювати з різними в культурному відношенні людьми, правильно розуміти людську відмінність, бути толерантними до інших, вміти підтверджувати своїми особистими справами та словами культурний плюралізм [6].

Отже, формування полікультурної компетентності особистості, на наш погляд, є неможливим без поваги до інших,

тобто здатності розуміти та співпереживати іншим. Тому, як зазначає П. Кендзьор [15], особливе місце в структурі полікультурної компетентності посідає діяльнісний аспект, що передбачає активну партнерську взаємодію з представниками різних культур, а саме здатність виявляти та засвоювати інформацію про певну культуру; розрізняти та сприймати т. зв. інакшість, створювати конструктивні та позитивні стосунки з іншими, брати на себе відповідальність, вирішувати міжкультурні конфлікти в ненасильницький спосіб.

У сучасних наукових студіях панує аргументована багатьма науковцями думка про те, що до формування полікультурної компетентності, складником якої є толерантність, слід підходити послідовно та системно. Умовами формування полікультурної компетентності особистості є:

- інтегративний підхід до культурологічного збагачення світогляду особистості в процесі навчання протягом всього життя;
- побудова освітнього процесу на основі особистісно-орієнтованого підходу;
- застосування асертивних способів спілкування та взаємодії;
- врахування мультикультурних потреб у спілкуванні тощо.

Слушною в цьому контексті є думка О. Березюк, яка зазначає, що технологією формування полікультурної компетентності особистості повинна бути ціла система певних взаємопов'язаних і взаємообумовлених цілісних компонентів, що становлять єдине ціле в своїй структурі, поєднані спільною метою, мотивами та завданнями, спрямованими на поетапне становлення в особистості всіх компонентів зазначеної компетентності [1].

Загальновідомо, що формування толерантності – процес тривалий і складний, який починається з народження дитини, триває в дошкільному та шкільному віці, доповнюється

та продовжується в дорослому віці, протягом всього життя. Акцентуючи увагу на тому, що толерантність є складовою полікультурної компетентності особистості, зосередимося на рекомендаціях щодо формування цієї компетентності в процесі післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) поліцейських.

Сьогодні на базі закладів вищої освіти системи МВС України здійснюється підвищення кваліфікації як короткострокове (3–5 днів (від 16 до 24 годин), так і довгострокове (12–24 дні (від 98 до 192 годин).

Аналіз типових навчально-тематичних планів довгострокового підвищення кваліфікації працівників поліцейських підрозділів показує, що в основному обов'язковими темами, які розглядаються на курсах, які так чи інакше пов'язані з питаннями полікультурної компетентності особистості, є такі:

- права людини, верховенство права, конституціоналізм, міжнародні стандарти прав людини, забезпечення основоположних прав людини тощо;
- толерантність і недискримінація в роботі поліцейського;
- професійна етика, або основи професійної етики поліцейського;
- державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- формування системи цінностей поліцейського тощо.

Проте слід зазначити, що в типовому навчально-тематичному плані підвищення кваліфікації за спеціалізацією працівників Національної поліції України, уповноважених на розслідуванні кримінальних поступків у формі дізнання (2023 рік) відсутні такі теми, як: «Толерантність і недискримінація в роботі поліцейського», «Формування системи цінностей поліцейського». У типовому навчально-тематичному плані підвищення кваліфікації працівників підрозділів професійного навчання (інспекторів та інструкторів з особистої

безпеки) (2022 рік) відсутня тема «Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Подальший аналіз типових навчально-тематичних планів короткострокового підвищення кваліфікації працівників поліцейських підрозділів показує, що в план для всіх спеціалізацій включені теми, які пов'язані з правами людей, дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людей, свободи від катувань, свободи й особистісної недоторканості. Проте тільки до навчально-тематичного плану підвищення кваліфікації поліцейських ізоляторів тимчасового тримання включено такі теми, як: «Толерантність і недискримінація в роботі поліцейського»; «Принцип недискримінації в роботі поліції»; «Ознаки дискримінації, її види та відповідальність за дискримінаційні дії»; «Гендерно-чутливий підхід у роботі поліції»; «Формування гендерної компетенції відповідно до стандартів ООН та НАТО». У навчально-тематичному плані короткострокового підвищення кваліфікації поліцейських ювенальної поліції зазначених вище тем немає, проте є теми з основ професійної етики та формування системи цінностей поліцейського.

Підсумовуючи, для формування толерантності поліцейського як складової частини полікультурної компетентності, на нашу думку, в систему післядипломної освіти необхідно:

- включити як обов'язковий компонент для всіх навчально-тематичних планів як довгострокового, так і короткострокового підвищення кваліфікації за всіма спеціалізаціями такі теми: «Толерантність і недискримінація в роботі поліцейського», «Формування системи цінностей поліцейського», «Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності тощо»;
- організувати освітній процес на основі позитивного досвіду толерантності, що полягає у створенні толе-

рантного освітнього середовища в закладах післядипломної освіти;

- застосовувати під час навчання методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності для усвідомлення важливості толерантності і залежності успішності професійної діяльності від рівня її сформованості;
- для формування вмій і навичок щодо професійної толерантності, співробітництва та взаємодії проводити навчальні заняття у формі квестів, вебінарів, рольових і ділових ігор тощо;
- розробити та впровадити цикл тренінгових програм, спрямованих на підвищення рівня професійної стійкості, толерантності та полікультурної компетентності фахівців загалом, враховуючи поетапний розвиток та оптимальне поєднання теоретичних, практичних і психологічних аспектів навчання, з огляду на кваліфікацію та досвід слухачів курсів післядипломної освіти тощо.

Насамкінець зазначимо, що процес формування толерантності – тривалий і складний, до його організації слід підходити послідовно та системно. Післядипломна освіта поліцейських як складова освітньої та професійної підготовки посідає важливе місце в подальшому процесі формування толерантності як основного складника полікультурної компетентності особистості.

3.4. Толерантність як ознака сучасної особистості

Існують різні наукові позиції, в яких толерантність окреслюється: як внутрішня установка щодо прийняття іншого, як зовнішнє вираження культурної норми, як неупередже-

ність щодо інших. Більшість дослідників пов'язують феномен толерантності з певною здатністю чи вмінням: здатність до духовної зрілості, здатність поглянути на світ із різних позицій (своїї чи іншої) та позитивне ставлення до них, здатність створювати діалог між «Я» та «Ти», вміння зрозуміти іншу людину через самоактуалізацію, здатність поважати чужу позицію та взаємно змінювати свою, уміння інтегрувати культурний досвід у власну систему цінностей. Якщо узагальнити різні підходи до вивчення толерантності, можна побачити, що найчастіше науковцями виокремлюються такі чотири напрями: толерантність як психологічна стійкість, толерантність як система позитивних установок, толерантність як сукупність якостей особистості, толерантність як система цінностей (особистісних і групових) [5; 6; 16; 33].

С. Ганаба, аналізуючи феномен толерантності, окреслює його як загальнолюдську фундаментальну ознаку культури, яка визначається факторами суб'єктивної дійсності (світоглядно-ціннісні орієнтації та духовні запити) окремої особистості та широким спектром людських відносин та орієнтується на розвиток гуманістичного потенціалу. Метою толерантності є звільнення суспільства від ворожості, нетерпимості, ненависті, розвиток емпатії, поваги до інших та доброзичливості [6].

Толерантність можна трактувати в контексті таких понять, як: сприйняття, розуміння, визнання, що передбачає здатність бачити світ одночасно з двох поглядів: власного та іншого, бачити людину як носія альтернативних цінностей, іншої логіки мислення, відмінних форм поведінки, а також усвідомлення свого права відрізнятись від інших людей [17].

Н. Цвіркун [37], аналізуючи різні наукові підходи до визначення видів толерантності, розподіляє їх за соціальними сферами:

1) коректність ставлення до представників іншої статі (гендерна толерантність);

- 2) лояльність до «недоліків» людини, пов'язаних із віком (вікова толерантність);
- 3) об'єктивне ставлення до освіти (освітня толерантність);
- 4) справедливе ставлення до представників різних націй (міжнаціональна толерантність);
- 5) неупереджене ставлення до представників іншої раси (расова толерантність);
- 6) поважне ставлення до догматів і представників різних вірувань (релігійна толерантність);
- 7) неупередженість до громадян різних регіонів (географічна толерантність);
- 8) терпимість до представників різних соціальних і майнових прошарків (міжкласова толерантність);
- 9) чуйне ставлення до людей із різними психофізичними порушеннями (фізіологічна толерантність);
- 10) лояльність до представників різних політичних об'єднань (політична толерантність);
- 11) неупередженість стосовно осіб із різною сексуальною орієнтацією (сексуальна орієнтація);
- 12) коректне ставлення до представників маргінального прошарку суспільства: алкоголіків, наркоманів, жебраків, ув'язнених (маргінальна толерантність).

Толерантність у різних наукових доробках постає як багатofункціональне утворення, яке: забезпечує розвиток культурного досвіду спільноти (культурозберігаюча функція), дозволяє конструктивно вирішувати конфлікти на основі позитивного сприйняття та зберігати рівноправність (регулююча функція), виступає основою позитивної атмосфери (психологічна функція), забезпечує умови для творчої активності та самоствердження (креативна функція), постає як зразок організації життєдіяльності в групі, сприяє ефективній соціалізації (виховна функція), сприяє розвитку комунікативних навичок для ефективної взаємодії (соціально-комунікативна функція), дозволяє отримати позитивні враження та пережи-

вання від взаємодії з різними особистостями та усвідомити свою особливість (феліцітологічна функція) [33].

Аналіз наукових поглядів на толерантність дає нам підстави визнати її комплексним явищем, яке постає як інтегральна особистісна якість, котра формує активну життєву позицію щодо визнання поглядів, інтересів, цінностей, звичаїв, які є відмінними від власних; сприяє прийняттю різноманітності та відкритості до нового досвіду; забезпечує готовність до взаємодії та розширення власних поглядів. Толерантність проявляється в поважливому (ціннісному) ставленні до всіх людей і до себе.

Як зазначає В. Тюріна [34], важливими складниками толерантності постають: емпатія, співчуття та довіра; ключовими складовими – почуття власної гідності та здатність до самопізнання; умовою розвитку – терпиме ставлення до себе, яке в юнаків пов'язане з позитивним самовідношенням і доброзичливістю до світу.

У наукових дослідженнях толерантність має різні складові, але в усіх вона постає комплексним, інтегративним утворенням, яке має такі прояви: вміння самоволодіння, терпіння та терпимість, комунікативні навички (вміння слухати), альтруїзм, проникливість, довіра до інших та гуманне ставлення, почуття гумору та відсутність проявів засудження до людей. Толерантність проявляє людина, яка є психологічно стійкою, має систему позитивних установок, а головне – стійкі особистісні та групові цінності.

Про стійкість як важливий прояв толерантності пише О. Рівчаченко [29], яка підкреслює її важливість в емоційній сфері (вміння стримувати себе, проявляти врівноваженість, витривалість до різних зовнішніх впливів). Також учена називає важливі компоненти для розвитку цього феномена: тривожність середнього рівня, агресивність низького, емпатія високого рівня, комунікативність, готовність до контактів, уміння бути гнучким і товариським. Також поважними виступають

когнітивні вміння, а саме: гнучке мислення, готовність змінювати власну точку зору, прийнявши позицію іншого. До значущих особистісних проявів учена відносить упевненість у собі, розвинені вміння саморегуляції, позитивний сенс.

Толерантність має чітку компонентну структуру. Так, Г. Гайдук [5] виділяє когнітивно-інформативний, емоційно-регуляційний, особистісно-комунікативний та поведінково-нормативний компоненти. Н. Кічук і О. Орловська говорять про три компоненти: когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісний [33].

Таблиця 2

Структурні компоненти толерантності

Автор	Структурний компонент	Склад компонента
Г. Гайдук	Когнітивно-інформативний	Система засвоєних кваліфікаційних знань (навичок, умінь, здібностей), які створюють основу для професійного розвитку
	Емоційно-регуляційний	Розуміння емоцій оточуючих, контроль власних емоційних проявів; безумовне прийняття іншого, прагнення взаєморозуміння та взаємопідтримки; рефлексія; емпатія
	Особистісно-комунікативний	Комунікативні вміння, прагнення до контактів і спільне виконання діяльності; вербальні здібності (уміння слухати, правильне та чітке формулювання власних думок); організаторські вміння
	Поведінково-нормативний	Соціальна спрямованість особистості; усвідомлене суспільне значення діяльності, яке акумулює просоціальні мотиви; відчуття відповідальності та обов'язку

Н. Кічук, О. Орловська	Когнітивний	Знання про сутність толерантності, її цінність в історії людства; усвідомлення необхідності толерантного мислення та поведінки; розуміння особистістю складності, багатоманітності, неосязності дійсності
	Емоційно-мотиваційний	Отримання задоволення від контакту з навколишнім світом; почуття емпатії в стосунках з оточуючими; здатність до співчуття та співпереживання; готовність робити добро та досягати взаєморозуміння в міжособистісних стосунках
	Діяльнісний	Застосування принципів толерантності в щоденній практиці життя; уміння співпрацювати та протидіяти негативним асоціальним проявам у суспільстві; здатність виявляти повагу, довіру та турботу про інших; здатність висловлювати та відстоювати власні позиції; спроможність уважно та неупереджено ставитись до висловлювань інших; здатність узгоджувати різні позиції між собою; навички самоконтролю

Аналіз наукових доробок дає нам підстави віднести толерантність до проявів моральної свідомості особистості, адже основу обох феноменів складають моральні норми, принципи, ідеали, поняття добра, обов'язку, відповідальності, сенсу життя, які існують у суспільстві, які визнані багатьма вченими як явища моральної свідомості. Її сутнісний сенс визначають ціннісно-нормативні форми поведінки людей, їхні моральні позиції, що постійно наповнюють суспільні взаємини. Ядро моральної свідомості утворюють узагальнені уявлення

особистості про добро і зло, волю і відповідальність, про сенс життя, які дозволяють розглядати дії, вчинки інших людей із позицій різної моральної модальності. Основними одиницями моральної свідомості є смислові утворення – особистісні цінності, які визначають ставлення людини до основних сфер життя, до світу, оточуючих людей та утворюють її моральну позицію [23].

Р. Павелків окреслює моральну свідомість як особливий конструкт психіки, що забезпечує розуміння та прийняття моральних законів та організацію відповідно до них власної поведінки. Учений аналізує теорії морального розвитку особистості за різними науковими напрямками: відповідно до ідей психоаналітичної теорії, провідну роль відіграють афективні механізми, а головною функцією моральності визначається функція пристосування; у традиціях біхевіоризму структури свідомості при моральному розвитку ігноруються, а основна увага зосереджується на розвитку правильної, просоціальної поведінки; у когнітивній психології моральний розвиток розглядається як частина загального процесу соціального пізнання, тісно пов'язана з розвитком когнітивних функцій, загальним інтелектуальним розвитком.

Моральна самосвідомість є атрибутом і показником моральної зрілості особистості, як доводить Д. Шимановський. А рівень зрілості моральної самосвідомості, на його думку, проявляється в здібності суб'єкта оптимально співвідносити особисте та спільне благо, виходячи з пріоритету останнього, і в готовності добровільно підкоряти йому практичний моральний вибір. Учений виділяє форми активності: моральне самопізнання, моральна самооцінка та моральна саморегуляція. Моральне самопізнання та самооцінка протікають у тісному зв'язку з емоціями, почуттями людини, самопереживанням. Виникнення морального почуття, як зазначає дослідник, вказує на те, що об'єктивно цінне стає для людини суб'єктивно значущим і перетворюється в здобуток самосвідомо-

сті; моральні потреби й уподобання є показниками того, що соціальні критерії прийняті та вистраждані суб'єктом, а тому невідокремлені від його «Я». Поняття обов'язку, честі, добра, справедливості стають особистісними критеріями оцінок і самооцінок лише трансформувшись у відповідні почуття. Моральне почуття – найскладніша форма емоційного переживання, яке відображає ціннісне ставлення суб'єкта до своєї та чужої моральної діяльності.

У зарубіжній психології проблема самосвідомості розглядається багатьма вченими (В. Джеймс, К. Левін, Д. Маклелланд, А. Маслоу, Г. Мерфі, Г. Оллпорт, К. Роджерс, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні), але до цього часу так і не вироблені єдині наукові принципи її дослідження.

Психологи, які дотримуються психодинамічного підходу (А. Адлер, З. Фройд, К. Хорні), розглядають мораль як захист дитини проти тривоги, пов'язаний із побоюванням втратити схвалення та любов батьків. Представник гуманістичного підходу Е. Фромм вважає, що самосвідомість породжує почуття самотності та ізоляції, які сприяють тому, що людина стає здатною виділяти себе з навколишнього середовища. Щоб об'єднатись із собі подібними, людина має знайти відповіді на екзистенціальні питання, які розкривають її екзистенціальні потреби. Базова екзистенціальна потреба – це потреба у визначенні цінностей, які допомагають орієнтуватись у навколишньому світі, саме від цієї потреби, на думку вченого, залежить здібність до соціальних дій та усвідомлення себе як особистості.

Найбільш відома теорія морального розвитку особистості належить Л. Кольбергу. Він розвиває ідею Ж. Піаже, що еволюція моральної свідомості дитини йде паралельно з її розумовим розвитком. Учений виділяє шість послідовних стадій морального розвитку, які складають три рівні вибору поведінки на основі етичних принципів: доморальний рівень, коли дитина виконує встановлені правила, виходячи з егоїстичних

міркувань; конвенційна мораль, на основі якої дитина орієнтується на зовнішні норми поведінки; автономна мораль, тобто орієнтація дитини, яка пов'язана з внутрішньою, автономною системою принципів. Але перехід від моральних принципів до моральних дій включає декілька умов та може породжувати неузгодженість між рівнем моральної свідомості й поведінкою [23].

Проведений вище аналіз доводить, що феномен толерантності має компонентну структуру та виступає явищем моральної свідомості особистості. Отже, ми можемо наголосити на визначальній ролі моральної свідомості для розвитку толерантності, яка виконує функцію основи та центрального компонента.

У структуру толерантності поліцейського входить рефлексивний компонент (який об'єднує моральні знання про толерантність та її цінність, розуміння поліцейським багатоманітності дійсності та усвідомлення необхідності толерантного мислення), до складу якого ми відносимо: моральні знання, моральні цінності, моральну рефлексію. Почуттєво-оцінний компонент дозволяє отримувати задоволення від контактів з іншими, співчувати та співпереживати іншим, досягати з ними взаєморозуміння. До складу цього компонента ми відносимо емпатію, моральну самооцінку та ціннісне ставлення. Регулятивний компонент сприяє застосуванню принципів толерантності та протидії асоціальним проявам у суспільстві, з якими покликані боротися поліцейські; здатність проявляти турботу та довіру до інших, будувати професійні комунікації на основі неупередженого ставлення. Нижче – рисунок 1 – презентуємо модель толерантності поліцейського.

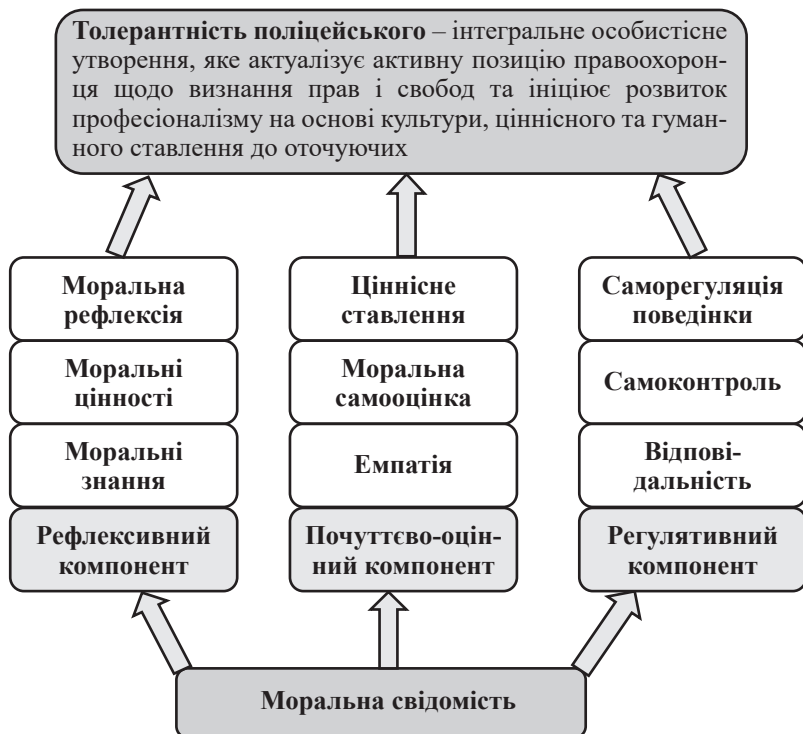

Рисунок 1
Модель толерантності поліцейського

3.5. Психологічні особливості розвитку толерантності в поліцейського

Професійна діяльність працівника поліції часто здійснюється в напружених умовах, агресивному середовищі, умовах конфліктної ситуації. Як наслідок, до нього підвищуються вимоги, які висуває суспільство. Тому важливим виступає вміння поліцейського створювати ефективну взаємодію з різними

категоріями в різних життєвих обставинах, повага до оточуючих, готовність до компромісу, орієнтованість на демократичні цінності.

Перед закладом вищої освіти, який навчає майбутніх поліцейських, стоїть завдання розвитку особистісних, комунікативних і ділових якостей, які забезпечують ефективну професійну діяльність. Однією з професійно важливих якостей виступає толерантність, яка сприяє не тільки повазі до прав і свобод інших, а й дозволяє будувати взаємодію з іншими та врегульовувати конфлікти на основі взаєморозуміння.

Спираючись на здобутки вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі вікової психології, можна стверджувати, що в юнацькому віці актуалізується розвиток моральної самосвідомості, відбувається моральне самовизначення, у юнаків і дівчат формуються автономні моральні цінності відповідно до привласнених загальнолюдських, власний моральний світогляд. Саме в цей період особистість чітко усвідомлює необхідність свідомої моральної регуляції взаємодії з оточуючими. Водночас включення в міжособистісні стосунки з однолітками та прагнення знайти своє місце в соціумі активізують розвиток моральної рефлексії, що дає підстави вважати юнацький вік сприятливим для становлення особистості як суб'єкта моральної самосвідомості, здатної до рефлексивного осмислення власного морального буття. Юнацький вік є важливим етапом для формування стійкої морально-психологічної якості – сумлінності, яка забезпечує регуляцію моральної діяльності та поведінки відповідно до автономних моральних цінностей і ціннісного ставлення юнаків і дівчат один до одного [23].

Актуальним для розвитку толерантності в курсантів виступає особистісно-орієнтований підхід, який вимагає наукового розуміння і врахування внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі. У межах нашої роботи це стосується передусім особистісних трансформацій, які зу-

мовлені розвитком моральної самосвідомості в юнацькому віці, що є результатом впливу чинників соціального характеру. Моральний розвиток особистості відбувається за умови свідомого привласнення певних морально-духовних цінностей, «узагальнених самовартісних смислових утворень» (І. Бех). У цьому процесі однаково важливу роль відіграють як рефлексивні, так і почуттєво-оцінні та регулятивні компоненти. Таким чином, моральна активність особистості юнацького віку як рушій її морального розвитку проявляється в адаптації до впливів оточення та перетворення на основі суб'єктивного досвіду. Спираючись на концепцію І. Беха щодо реалізації особистісно-орієнтованого підходу, вихідними положеннями виховання курсантів постають:

- сприйняття кожної особистості курсанта як самостійної цінності, врахування гідності особистості та права бути собою, свобода вибору ціннісної позиції, утвердження цінності людського духу та людського життя;
- демонстрація викладачами та кураторами толерантності тією мірою, якою вихованець здатний прийняти її, прилаштування особистості вихованця до особистості вихователя;
- організація особистісно-конструктивного спілкування, яке потребує усвідомлення цілей спілкування викладацьким складом, поглиненість ним (реагування не на уявні ознаки поведінки партнера, а на реальні дії);
- формування в суб'єкта здібності та бажання усвідомлювати себе як особистість, що уможливорює оволодіння складовими компонентами внутрішнього світу, тобто формування курсанта як суб'єкта власного морально-духовного розвитку; використання виховних ситуацій, які вимагають прояву широкої емоційної палітри позитивної спрямованості;
- спрямування виховного впливу на формування в суб'єкта вміння приймати особистісні рішення, влас-

ними силами нейтралізувати дію егоїстичних прагнень і тим самим розчистити поле свідомості для діяльності в межах відношення узгодженості, на визнання курсантом справедливості певної моральної вимоги та своєї активної відповідальності за неї;

- спрямування емоційного перетворювального потенціалу курсантів із засвоєної конкретної морально-духовної цінності на усвідомлення емоційних переживань морального змісту відповідного вчинку та іншої моральної цінності (за таких умов оволодіння іншою особистісною цінністю та вчинком розгортається як автономний процес) [23].

Слід зазначити, що в сучасних складних умовах заклад вищої освіти покликаний бути чинником толерантного середовища, де авторитет викладацького складу та його професійна компетентність слугує прикладом та коригує вади кожного здобувача освіти (соціальні, моральні, етичні). В. Тернопільська [32] наводить дві групи принципів, які сприяють вихованню толерантності. Перший – розвиток терпимого ставлення, дотримання моральних цінностей, сприймання кожної особистості як цінності, прийняття унікальності кожної людини та будь-якого народу; застосування ненасильницьких методів вирішення конфліктів; виховання толерантної свідомості. Другим принципом постає гуманізація освітнього процесу та методів викладання, впровадження нових підходів в освіті з врахуванням індивідуальних особливостей; розвиток ціннісних стосунків у системі «викладач – курсант», «курсант – курсант»; розвиток навичок комунікації, які є головним чинником розвитку особистості та створення ситуації успіху.

Вважаємо, що формування толерантності в правоохоронців повинно базуватися на принципах гуманізму – світогляду, у центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності, гуманістичного виховання – безперервного та системного розвитку, культуровідповідності, індивідуально-особистісного

виховання, полісуб'єктності (діалогічності), ціннісно-смилової спрямованості, індивідуально-творчого підходу. Орієнтація на ці принципи зумовлюється гуманістичною спрямованістю діяльності поліцейського і входить у склад професійно важливих якостей.

В українській психології ідея гуманізації освітнього простору в психолого-педагогічному аспекті розкривається в наукових працях Г. Балла, М. Боришевського, С. Братченка, І. Васильєва, С. Максименка, О. Чебикіна та інших [7].

С. Максименко, зокрема, констатує, що велике значення в реформуванні освіти надається послідовній реалізації особистісного принципу, маючи на увазі надання дієвої допомоги для повноцінного розкриття продуктивних можливостей кожного здобувача освіти у його індивідуальній своєрідності, стимулювання гармонійного розвитку і саморозвитку особистості.

Г. Балл визначає гуманізацію навчання як орієнтацію мети, змісту, форм і методів на особистість здобувача освіти, стимулювання та гармонізацію розвитку. На думку вченого, гуманізація освітнього простору повинна забезпечуватися такими універсальними принципами:

- поваги до партнера;
- прийняття партнера таким, яким він є, й одночасно орієнтація на його найвищі результати (реальні та потенційні);
- поваги до себе;
- конкордантності;
- толерантності;
- якнайповнішого використання потенціалу культури, входження конкретного діалогу у «великі діалоги», через які культура функціонує та розвивається.

На думку О. Пархоменко, зміст гуманістичного виховання молоді має зводитися до того, щоб виховати особистість, що не лише має певну суму знань, а головне – володіє вміннями та навичками:

- ведення діалогу, дискусії, аргументованої полеміки, дотримуючись при цьому етичних норм і моральних правил;
- аналізу фактів і явищ реального життя із їх моральною оцінкою;
- виявлення глибокої поваги до батьків, рідних і близьких, усіх, хто потребує уваги, підтримки, допомоги;
- співпереживання, чуйності, милосердя, людяності, доброти;
- активності, самостійності, ініціативи в морально-етичній, суспільній, благодійній діяльності [7].

Гуманістичне навчання передбачає свободу вибору особистістю змісту і форм навчальної діяльності і, відповідно, внутрішню відповідальність за процес і результативність своєї праці. Демократизація відносин між учасниками освітнього процесу сприяє формуванню суб'єкт-суб'єктних відносин, де здобувач освіти виступає в ролі замовника знань, умінь і навичок.

Суб'єкт-суб'єктна модель характеризується рівністю психологічних позицій учасників спілкування, обоюдною активністю сторін. При цьому кожна сторона не тільки зазнає впливу, але й сама однаковою мірою впливає на іншу взаємним проникненням партнерів у світ почуттів і переживань один одного, готовністю встати на позицію іншої сторони, прагненням до співучасті, співпереживання, прийняття один одного, взаємною повагою, довірою, щирістю, намаганням досягнути порозуміння, визнанням за співрозмовником права і можливості до змін та розвитку, активною гуманістичною установкою партнерів. Тому в сучасному світі найбільш актуальною стає потреба в оволодінні саме суб'єкт-суб'єктними – продуктивними діалогічними формами спілкування [7].

Виокремимо головні принципи суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Принцип діалогізації. Діалогізація педагогічної взаємодії пов'язана насамперед із переходом суперпозиції – викладач

і субординованої позиції – курсант в особистісно рівноправні позиції людей, що співпрацюють.

Принцип проблематизації. Проблематизація педагогічної взаємодії приводить до зміни ролей і функцій викладача та курсанта, за якої педагог не виховує, не викладає, а стимулює, актуалізує курсанта до особистісного розвитку, активізує дослідницьку позицію, створює умови для морального вибору в ситуації неоднозначності, підштовхує самостійно знаходити та розв'язувати пізнавальні проблеми та завдання.

Принцип персоналізації. Персоналізація педагогічної взаємодії передбачає, насамперед, відмову від рольових масок, адекватне включення у взаємодію тих елементів індивідуального досвіду (почуття, переживання, емоції, відповідні дії та вчинки), які не лише відповідають рольовим очікуванням і нормативам, але й відображають тенденції особистісного розвитку людини.

Принцип індивідуалізації. Індивідуалізація педагогічної взаємодії передбачає здатність педагога виявляти та підтримувати в кожному курсантові індивідуальні, специфічні елементи загальної та предметної обдарованості. Необхідно так будувати зміст і методіку навчання та виховання, щоб вони були адекватні як віковим (за рівнем розвитку), так і індивідуальним (особистісним) особливостям і можливостям, а також співвідносились із здібностями та нахилами здобувачів освіти.

Здійснений аналіз сучасних аспектів підготовки фахівців сектору безпеки й оборони дозволяє виокремити сукупність методологічних підходів щодо створення психолого-педагогічних умов формування толерантності, серед яких ключовими вважаємо: гуманістичний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, фасилітативний.

Зазначимо, що кожен підхід відіграє свою роль у методологічній основі формування толерантності у майбутніх поліцейських. Гуманістичний підхід, базуючись на принципі поваги до гідності людини, праві на самостійність у при-

йнятті рішень, на щастя та вільний вияв природних почуттів і здібностей, сприяє толерантному ставленню до інших людей, їхніх поглядів, думок, що створює умови для формування позитивного ставлення до неоднозначних ситуацій. Сутність системного підходу полягає в тому, що об'єкт вивчають як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему. Особистісно-орієнтований підхід – це методологічна орієнтація в педагогічній діяльності, що дає можливість за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей і способів забезпечити та підтримати процеси самопізнання, самобудови та самореалізації особистості, розвиток її неповторної індивідуальності. Урахування в освітньому процесі індивідуальних особливостей, інтересів і потреб курсантів забезпечує розвиток індивідуальної саморегуляції, надає можливість вирішувати різноманітні життєві та професійні задачі, що створює умови для формування саморегуляції в невизначених ситуаціях. Діяльнісний підхід розглядає особистість як суб'єкт, який формується в діяльності та спілкуванні з іншими та визначає характер цієї діяльності і спілкування. З погляду психології, зміст освіти засвоюється не шляхом передачі інформації, а в процесі активної, спрямованої діяльності. Витоки педагогічної фасилітації лежать в особистісно-орієнтованій взаємодії, яка є гаслом гуманістичної психології. Філософи-гуманісти, ставлячи та вирішуючи проблему особистості, прагнуть виявити такі аспекти, як: потенціал особистісного зростання, подолання себе, здатність до самореалізації. Тому, розглядаючи цей феномен, ми звертаємося до гуманістичного напрямку і до тих психологів (насамперед А. Маслоу та К. Роджерса), які визначають фасилітаційну функцію навчання.

Центральною гіпотезою К. Роджерса є те, що індивідуум у самому собі може знайти величезні ресурси для самопізнання, зміни «Я-концепції», цілеспрямованої поведінки, а доступ до цих ресурсів можливий лише при дотриманні трьох умов,

сприятливих для створення певної фасилітаційної психологічної атмосфери. Цими умовами, на думку науковця, є: конгруентне самовираження в спілкуванні, достовірність, щирість; безумовне позитивне відношення й ухвалення інших; активне емпатійне слухання та розуміння [7].

Якщо застосувати цю гіпотезу до освітнього процесу, то для того, щоб активізувати розвиток особистості, що навчається, необхідно створити особливу психологічну атмосферу, яка сприяє прояву особистої активності або, іншими словами, здійснює фасилітаційну взаємодію. Слід зазначити, що фасилітаційний педагогічний вплив має не лише викладач на здобувача освіти, але й навпаки, оскільки фасилітаційна взаємодія передбачає емоційний зв'язок усіх учасників освітнього процесу, що зі свого боку породжує єдність думок і дій. На думку А. Маслоу, на зміну моделі викладача як лектора, керівника, котрий підтримує бажану поведінку, повинна прийти модель викладача як помічника, фасилітатора [7].

Обрані методологічні підходи та принципи ми позначаємо як психолого-педагогічні умови розвитку толерантності в поліцейських, використання яких забезпечує ефективність професійної діяльності.

Н. Цвіркун [37], аналізуючи формування толерантності в поліцейських, визначає її особистісною рисою (особливістю свідомості), яка розвивається тільки за спеціального виховання. Змістовно вчена виділяє такі компоненти цього утворення: почуття поваги, прийняття та розуміння культурного розмаїття світу, прояв людської індивідуальності та способів самовираження, лояльність до відмінностей різних людей (мова, релігія, вік, національне походження, сексуальна орієнтація тощо). Вона пропонує формувати толерантність у курсантів в освітніх закладах МВС України через виховання відкритості до іншого досвіду та прийняття різних цінностей і культур, розвиток неупередженого ставлення та альтруїзму до інших, навичок ненасильницького спілкування та відмови

від невинного насильства. Такі вимоги до поліцейського висуває сучасний стан розвитку суспільства на основі системи демократичних цінностей. Отже, толерантність можна вважати професійною вимогою в діяльності правоохоронця.

В. Тюріна [34] визначає толерантність поліцейського професійно значущою якістю, яка виступає основою попередження та врегулювання конфліктів. Толерантність окреслює повагу до прав інших людей, їх права бути іншими; прийняття інших людей такими, як вони є; визнання різноманіття культури; готовність до взаємодії з оточуючими на основі взаєморозуміння. Найбільш вразливою сферою людських взаємин вчена називає відносини між різними етнічними групами, які часто супроводжуються фобіями та насиллям, як наслідок – зростанням потоку мігрантів. Відповідно, етнічна толерантність постає як вміння проявляти терпимість по відношенню до людей з іншою етнічною ідентичністю.

Ключовим етапом формування ідентичності особистості виступає юнацький вік, який є важливим періодом у психосоціальному становленні та професійного розвитку. Від ставлення юнака до світу залежить його життєва орієнтація, тому для здійснення вибору на користь мирного існування основоположними виступають позиції довіри та терпимості. Формування етнічної толерантності відбувається на основі поваги до свого народу, гордості за досягнення, цінності, усвідомлення різноманіття культурного світу; прийняття Іншого та розуміння несхожості з ним (сприймаючи єдність і несхожість як дві сторони одного явища).

Розвивати толерантність у курсантів В. Тюріна пропонує через введення спецкурсу, розв'язання проблемних ситуацій, написання наукових робіт, проведення тренінгу чи занять з елементами тренінгу, залучення до проектної діяльності. Ще одним цікавим напрямом роботи вчена визнає максимально наближені до реального життя квести, які спрямовані на вирішення складних і конфліктних ситуацій.

На думку І. Кривошапки [29], розвиток толерантності повинен бути орієнтований на практичні завдання та здійснюватися не тільки на раціональному, а й на емоційному рівні. Основними компонентами цього процесу повинні бути високий рівень знань про толерантність, спрямованість на толерантне поведіння та навички вирішення конфліктів. Для того щоб посилити толерантне ставлення, в особистості необхідно розвивати здібності, які сприятимуть встановленню ефективних взаємодій з оточуючими: уміння спілкуватись, слухати, висловлюватись, розв'язувати конфлікти та ставати на позицію іншого, дивитись на проблему на підставі реальності.

Спираючись на принципи системного та гуманістичного підходів, О. Рівчаченко [29] пропонує розвивати толерантність поліцейського за такими напрямками: актуалізація знань щодо психологічних особливостей і різноманіття людей; розвиток системи ціннісних орієнтацій; активна позиція (соціальна, громадянська тощо); виховання психологічної культури (розуміння себе й інших, уміння налагоджувати, розвивати та підтримувати доброзичливі стосунки в професійному полі); рефлексія, навички саморегуляції, уміння володіти собою, навички самопомоги; уміння створювати міжкультурні діалоги в професійному середовищі.

Для розвитку толерантності в курсантів найбільшу ефективність, на думку О. Рівчаченко, забезпечує застосування інтерактивних технологій. Вони найкраще розвивають асертивність, психологічну стійкість, навички самоконтролю, сприяють формуванню позитивних установок на взаємодію та прийняттю відповідальності. З іншого боку, зазначені технології зменшують напругу та тривожність в групі, розвивають толерантне середовище, підвищують мотивацію до навчання та сприяють засвоєнню значної кількості інформації, збільшуючи пізнавальну активність. Учена підтримує думку Л. Залановської про успішність формування толерантності у курсантів, якщо це є частиною загальної системи підготов-

ки. Створення психологічних і педагогічних умов, необхідних для реалізації програми формування толерантності, сприяє появі професійно-особистісних новоутворень. До таких умов учена відносить організацію проблемних дискусій з організованим процесом рефлексії. Впровадження інтерактивних технологій перетворює здобувачів освіти на співавторів навчального процесу (А. Остапенко). Перевагами такого навчання виступає висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь на занятті, ефективний розвиток навчальної діяльності та зростання мотивації до навчання; розвиток вмінь ефективних комунікацій (Н. Полудьонна). Але найважливішу роль у розвитку толерантності курсантів відіграє толерантний викладач (О. Канарова, О. Рівчаченко), який спрямовує через створення власних комунікацій на успішні комунікації у курсантів. Лише толерантне середовище сприяє розвитку толерантного стилю в професійній діяльності майбутніх правоохоронців та в житті.

Отже, можемо підсумувати, що заклад вищої освіти відіграє ключову роль у розвитку толерантності майбутніх поліцейських, адже саме в юнацькому віці актуалізується розвиток моральної свідомості, формується власний моральний світогляд. Моральному розвитку курсантів сприяє особистісно-орієнтований підхід, який актуалізує свідоме привласнення морально-духовних цінностей. Основними методологічними принципами, які складають психолого-педагогічні умови формування толерантності в поліцейських, є: гуманістичний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, фасилітативний. Найбільш ефективний розвиток толерантності як важливої особистісної складової працівника Національної поліції України забезпечують інтерактивні методи навчання та включеність цього процесу в загальну систему підготовки.

Список використаних джерел

1. Березняк О. Методичні засади формування етнокультурної компетентності особистості. URL: <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/277/243>
2. Березюк О. Системний підхід до формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців в сучасному освітньому просторі. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження*: монографія / за ред. О. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 193–209.
3. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання: шляхи реалізації. *Початкова школа*. 2000. № 2. С. 62–65.
4. Вдовіченко О., Кондратьєва І., Балла Л. Психологічні особливості толерантності майбутніх психологів. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/388/388
5. Гайдук Г. Модель структурної організації професійної толерантності педагога. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. С. 10–22.
6. Ганаба С. Толерантність як визнання суверенності іншого. *Толерантність у системі цінностей сучасної особистості*: матеріали Всеукр. наук. конф., приуроченої до Міжнародного дня толерантності, Маріуполь, 12 листопада 2021 року. Маріуполь, 2021. С. 39–42.
7. Гельбак А. Фасилітаторство педагога як умова позитивної переорієнтації педагога на сучасний освітній простір. *Вісник післядипломної освіти*. 2015. Вип. 13 (26). С. 56–58.
8. Горянська А. Психологічні особливості розвитку суб'єктних характеристик толерантності майбутніх вчителів. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4941/Horianska.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Грубі Т. Основні підходи до визначення гендерної толерантності. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29961/1/Grubi%20T.%20Article.%20Gender%20Tolerance.pdf>
10. Дем'яненко О., Мороз Т. Формування полікультурної компетентності майбутніх педагогів як інструмент ефектив-

ної крос-культурної взаємодії в умовах глобалізації вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 4 (58). С. 237–243.

11. Довбенко С. Виховання толерантності у школярів в умовах полікультурного суспільства. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28865/Dovbenko.pdf?sequence=1>

12. Залановська Л. Аналіз теоретико-методологічних підходів до проблеми толерантності як психологічного феномена. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2016/4.pdf

13. Заредінова Е. Культурні та особистісні цінності: логіка взаємозв'язку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського*. 2017. № 2 (57). С. 197–201.

14. Іванюк І. Міжнародні підходи до визначення поняття полікультурної компетентності в сучасній педагогічній науці. URL: https://lib.iitta.gov.ua/7281/1/Intercultural_competence_Ivanyuk.pdf

15. Кендзьор П. Толерантність як ціннісна складова полікультурної компетентності особистості школяра. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/7831/1/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B7%D1%8C%D0%BE%D1%80.pdf>

16. Костюшко Г. Теоретичні основи формування толерантності у старших підлітків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2019. Вип. 26. С. 29–36.

17. Кухар Т. Особливості комунікативної толерантності курсантів академії ДПТС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. № 4. С. 97–101.

18. Куца О. Сутність толерантності як професійно важливої якості майбутнього перекладача. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/2959/2699>

19. Лебедева Я., Рудік О. Засади міжкультурної освіти на європейському просторі. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5394/1/19.pdf>

20. Ляпунова В. Педагогічна толерантність як чинник фахової компетенції майбутніх педагогів. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/3679/>

21. Ляпунова В. Проблема класифікації толерантності в наукових дослідженнях. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/3683/>

22. Мельничук М. Використання тренінгів у формуванні толерантності майбутніх соціальних працівників. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. 2008. Вип. 121. С. 82–88.

23. Молчанова О. Психологічні особливості генези сумлінності особистості в юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова. Київ, 2012. 283 с.

24. Моран І. Поняття толерантності та основні підходи до її визначення. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/3084/1/Moran_NZ_Vup_26.pdf

25. Мухіна Г. Структура комунікативної толерантності керівника закладу вищої освіти: теоретико-прикладний аспект. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2023. № 13 (27). С. 990–1000.

26. Павленко В. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. Полтава: ФОП Мирон І., 2014. 244 с.

27. Порядін Є. Детермінанти розвитку професійної толерантності майбутніх соціальних працівників в умовах війни. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/20/10>

28. Пришляк О. Мультикультурна освіта: концептуальні засади. URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ws/article/view/230>

29. Рівчаченко О. Формування комунікативної толерантності в поліцейських Національної поліції України за допо-

могою інтерактивних засобів навчання. *Юридична психологія*. 2019. Вип. 2 (25). С. 109–116.

30. Скок А. Толерантність: сутність та особливості прояву і формування серед молоді. *Сучасна молодь у соціально-психологічному вимірі: здобутки чернігівських психологів*: монографія / за наук. ред. А. Скок, О. Дроздова, Т. Данильченко. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 44–64.

31. Теоретичні і методичні основи полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі: монографія / Р. Кравець. Вінниця: «Планер», 2017. 434 с.

32. Тернопільська В. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. *Нові технології навчання*. 2014. Вип. 82. Ч. 1. С. 66–71.

33. Терещенко К. Толерантність як детермінанта психологічного здоров'я особистості. *Актуальні проблеми психології*. Т.І. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2020. Вип. 57. С. 90–95.

34. Тюріна В. Формування етнічної толерантності як професійної якості особистості майбутніх офіцерів поліції. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 9–10 (123–124). С. 294–302.

35. Хілько С. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України. Київ, 2018. 279 с.

36. Хохліна О. Проблема структури особистості у психології. *Юридична психологія*. 2016. № 2. С. 20–32.

37. Цвіркун Н. Формування толерантності у поліцейських. URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/161.pdf

Розділ 4.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

4.1. Толерантність до невизначеності як важлива професійна якість

Останні події в нашій країні демонструють, що кожен має бути готовим до непередбачуваних, екстремальних, небезпечних для життя ситуацій. На людину істотно впливають негативні стресори, які випробовують стійкість ресурсів, здатність протистояти щоденним викликам, адаптивність захисних механізмів до мінливих умов життя та здатність ефективно взаємодіяти з іншими. Спочатку пандемія COVID-19 стає серйозним викликом, значно посиливши симптоми тривоги та депресії, сьогодні ж найскладнішим викликом для всіх українців є війна. Посеред постійних потрясінь і численних змін люди опиняються в невизначеній ситуації. Це часто є джерелом підвищеного стресу і тривоги та може призвести до порушень психічного здоров'я та самопочуття. Тому дуже доречно й необхідно обговорювати не лише шляхи досягнення цілей, але й ресурси збереження душевного спокою та благополуччя.

На працівників Національної поліції України покладається визначальна місія – забезпечення правопорядку та законності. В умовах війни поліції доводиться мати справу з різного роду воєнними злочинами, на кшталт кіберзлочинності,

мародерства, сексуального та фізичного насильства стосовно жінок, дітей, мирного населення загалом. Усе це завдає болісних переживань, травм і надзвичайного стресу поліцейським. Хоча науково доведено, що особистість працівника поліції є емоційно стійкішою до різного роду стресу на відміну від інших верств населення, однак тривала дія стресових факторів має катастрофічні наслідки для психічної цілісності та здоров'я в цілому. Отже, в таких умовах для майбутніх поліцейських, на нашу думку, дуже важливим є опанування певного алгоритму дій щодо підтримки та відновлення власного психічного здоров'я й збереження цілісності особистості.

Поліцейським доводиться виконувати свої обов'язки та вирішувати нагальні завдання не лише в напружених та екстремальних ситуаціях, але й у ситуаціях внутрішнього дисбалансу, коли власні погляди, цінності та переконання вступають у протиріччя з існуючими реаліями та вказівками керівництва. За таких обставин важливого значення набуває психологічна готовність до дій у невизначених ситуаціях. У зв'язку з цим варто дослідити поведінкові механізми поліцейських під час прийняття рішень у невизначених ситуаціях.

Війна, постійні зміни та кризи змушують людей відчувати невпевненість, тривогу та страх, а тому психологічне благополуччя є надзвичайно важливим. Вивчення невизначеності є фундаментальною проблемою у філософії, економіці, менеджменті, психології та інших науках. В англійській мові слово «невизначеність» використовується для опису ситуацій, пов'язаних з неповною або частково невідомою інформацією. У психології під невизначеністю найчастіше розуміють відкриту проблему, коли особа, яка приймає рішення, не може мати повного уявлення про фактори, що діють. Щоб впоратися з цими факторами, необхідно висунути кілька гіпотез. На думку В. Беха та Ю. Беха, невизначеність – це стан (процес), що виникає в ситуаціях, які поєднують мінливість характеристик двох або більше психічних явищ. Таким чи-

ном, відбувається розвиток такої якості особистості, як толерантність до невизначеності. Індивідуальні відмінності в толерантності/толерантності до невизначеності вказують на те, наскільки людина схильна приймати факти, що суперечать її попередньому досвіду [1, с. 55].

Незважаючи на те, що поняття «толерантність до невизначеності» й «інтолерантність до невизначеності» введені в психологічну науку в середині ХХ-го століття, дотепер немає усталеного уявлення про зміст поняття «толерантність до невизначеності». Окремі дослідники тлумачать цю дефініцію як наукову необхідність; як життєву неминучість, яка породжує виклики та завдання для розвитку особистості; як необхідність підвищувати здатність особистості витримувати стан невизначеності, толерувати невизначеність у світі, що швидко змінюється, набуває актуальності. Г. Громова [4] визначає, що багатьма зарубіжними авторами толерантність до невизначеності розглядається як психологічна риса особистості (В.Т. Hazen, А.Р. MacDonald, R. W. Norton) і як динамічна характеристика особистості (К. Klenke, M.S. Lane, D.L. MacCollum).

В Україні дослідження толерантності до невизначеності в психології проводяться протягом відносно короткого періоду часу і характеризуються фокусуванням на конкретних галузях. Численна кількість досліджень зосереджена на розвитку толерантності до невизначеності стосовно сфери діяльності (А. Гусев, В. Пічурін); як чинника благополуччя людини (П. Лушин, І. Ющенко); як інструмента ефективної адаптації до соціальних змін (Р. Кочунас, А. Приходько); фрустраційної толерантності (Л. Мітіна, І. Попик, О. Холодова); поведінкового чинника у невизначених ситуаціях у поліцейській діяльності (О. Євдокімова, І. Ламаш). У психології прийняття рішень невизначеність трактують у контексті наявності/відсутності інформації про альтернативи вибору та його результатів (Т. Степура). Також досліджують стан невизначеності

у творчості (Л. Міщика), механізми подолання невизначеності, толерантність до невизначеності (О. Боднарчук, Л. Карамушка).

Дослідження, проведені в зарубіжних країнах, показують, що стрес і зниження благополуччя виникають тоді, коли люди чутливі до сприйняття зовнішніх стимулів і водночас не мають достатніх внутрішніх ресурсів, щоб трансформувати або змінити негативні впливи свого оточення.

Відповідно до концепції С. Баднера, реакція людини на сприйняття невизначеності виявляється в таких формах поведінки:

- придушення та заперечення;
- тривога, дискомфорт;
- деструктивна поведінка;
- поведінка уникнення тощо.

В. Ляпунова [9], провівши контент-аналіз статей, присвячених невизначеності, виділяє вісім різних категорій, що визначають невизначеність: 1) множинність суджень; 2) неточність, неповнота та фрагментарність; 3) ймовірність; 4) неструктурованість; 5) брак інформації; 6) ненадійність; 7) несумісність і суперечливість; 8) незрозумілість. Учена зазначає, що «сутність кожної з категорій взаємно проникає в сутність усіх інших категорій» та визначає толерантність до невизначеності як «...тенденцію сприймати неоднозначну інформацію як різновид психологічного дискомфорту чи загрози». Толерантність до невизначеності науковці розглядають як «схильність сприймати неоднозначну інформацію як певний психологічний дискомфорт або загрозу».

С. Магуен і Ш. Крайтлер висловлюють припущення, що існує принаймні три причини ідентифікації ситуації як невизначеної: 1) ситуація може бути інтерпретована (пояснена) різними шляхами; 2) ситуація є складною для категоризації; 3) ситуація включає такі компоненти, як протиріччя чи конфлікт [4, с. 10].

Більшість зарубіжних учених розглядають толерантність до невизначеності як рису особистості. Так, Ф. Хофманн вбачає її як «здатність розуміти конфлікт та напруження, котрі виникають у ситуації подвійності, невизначеності та проявляються в прийнятті невідомого, здатності протистояти в суперечливій ситуації...» [23, с. 12].

Здійснивши аналіз низки досліджень толерантності до невизначеності, Е. МакДоналд доходить до висновку, що, хоча вже існуючі підходи значно перетинаються, загального визначення виробити досі не вдається. С. Баднер зі свого боку визначає толерантність особистості як тенденцію сприймати невизначені ситуації як бажані та формулює ідею загрози, що сприймається людиною як основа ідентифікації тенденцій щодо невизначених стимулів. На його думку, толерантність до невизначеності – це тенденція сприймати невизначені ситуації як бажані. Науковець виокремлює низку ознак невизначеної ситуації:

- новизна (абсолютно нова ситуація, досвіду проживання якої не існує);
- складність (складна ситуація з великою кількістю складових);
- невирішеність (різні елементи ситуації породжують суперечливі інтерпретації).

Учений виділяє також чотири індикатори індивідуального сприйняття загрози, що виступають як переживання загрози (індивідуальна реакція) або поведінки в ситуації загрози (оперативна реакція):

- феноменологічне підкорення (дисконфорт);
- феноменологічне заперечення (регресія, придушення);
- оперативне підкорення (поведінка уникнення);
- оперативне заперечення (деструктивна або реконструктивна поведінка) [10, с. 39].

Цікавою є думка Д. МакЛейна, який розглядає толерантність до невизначеності як спектр «реакцій від відторгнення

до привабливості, при сприйнятті невідомих, складних, динамічно невизначених або таких, що мають інтерпретацію суперечливих стимулів...».

Альтернативний погляд на толерантність до невизначеності передбачає розгляд її як динамічної характеристики, що своєю чергою передбачає активність особистості в умовах змін, оволодіння новими метакогнітивними навичками, що дозволяють подолати протиріччя, породжені цією ситуацією чи завданням. Тобто в цьому ракурсі толерантність до невизначеності розглядають уже як навичку або процесуальну характеристику, що регулює процес переробки інформації. Так, низка авторів розглядають толерантність до невизначеності в контексті динамічного процесу розгортання метакогнітивних і мотиваційних перемінних. Не всі автори поділяють погляд щодо метакогнітивної характеристики, але майже всі погоджуються з тим, що толерантність до невизначеності не просто пов'язана з тими або іншими рисами або поведінковими симптомами, але й активно бере участь у динамічних процесах, що пов'язані з подоланням або породженням невизначеності перш за все на когнітивному рівні. Дослідники пропонують розглядати толерантність до невизначеності як здатність приймати конфлікти та напруження, що можуть виникати в ситуаціях двозначності; можливість протистояти незв'язаності та інформації, яка є суперечливою, не уникати нове, почуватися нормально та без зайвого стресу щодо невизначеності [25].

Поняття «толерантність до невизначеності» налічує велику кількість трактувань і в дослідженнях українських учених, зокрема можна виділити такі [2–5; 8; 12; 15–17; 19]:

- риса особистості;
- ситуаційно-специфічна настанова;
- когнітивний процес і навичка.

П. Лушин [10] розглядає типи ставлень до невизначеності, серед яких – інтолерантний і толерантний, що дає можливість

виділити такі типи: активний, пасивний, утилітарний та особливий недифіцитарний, сутність якого полягає в ставленні до хаосу та невизначеності як до джерела зростання й розвитку особистості.

На думку А. Гусєва [5], толерантність до невизначеності є властивістю особистості, яка дозволяє витримувати кризи-ві прояви, пов'язані з невизначеністю смислових підвалин власного буття, що виникають під час переходу до нової ідентичності. Толерантність до невизначеності є багаторівневим і багатовимірним особистісним конструктом, який може бути віднесений до інтегральних характеристик особистості.

Згідно з поглядами В. Семиченко та М. Артюшиної [16], толерантність до невизначеності є біполярним виміром, на одному полюсі якого знаходиться толерантність до невизначеності, а на іншому – нездатність переносити невизначеність. Толерантність до невизначеності розглядається дослідницями як якість особистості, яка визначає здатність позитивно реагувати на ситуації невизначеності, діяти в умовах нечітко визначених цілей і завдань, неповної наявності вихідної інформації, долати її недостатність активними діями. Людина, толерантна до невизначеності, спокійно ставиться до нечітко сформульованих ідей, невизначених стимулів і ситуацій і навіть прагне до них.

Г. Громова [4] визначає толерантність до невизначеності як властивість особистості сприймати нейтрально або позитивно непередбачуваність, неоднозначність і складність ситуації та зберігати здатність проактивно реагувати на неї. Джерелами невизначеності виступають складність і неоднозначність інформації, утруднення у її сприйманні, розумінні, використанні; імовірність, непередбачуваність наслідків рішень і дій. Ставлення до невизначеності є вмінням витримувати складність і непередбачуваність світу, що опосередковується готовністю людини до сприйняття невизначеності.

У структурі толерантності до невизначеності дослідники виокремлюють два компоненти: емоційно-поведінковий

і когнітивний. Емоційно-поведінковий компонент низької толерантності до невизначеності проявляється в невмінні ефективно діяти в умовах несподіванок і супроводжується тривогою, пов'язаною зі страхом невідомого. Когнітивним компонентом толерантності до невизначеності є переконання щодо своєї здатності опанувати несподівані та складні ситуації, у прийнятті факту того, що невизначеність існує у світі, або небажання миритися з неможливістю повністю контролювати та передбачати події життя.

Трансформаційний потенціал толерантності до невизначеності реалізується через прямий та опосередкований вплив на прояви посттравматичних станів. Толерантність до невизначеності є певною призмою, яка або підсилює посттравматичний стан, або полегшує та пом'якшує зіткнення з несподіваним, складним, неконтрольованим досвідом та сприяє виходу зі стресової реакції. Дослідження свідчать, що травматичний досвід, особливо дитячий, певною мірою впливає на ставлення до невизначеності та сприяє негативним очікуванням від несподіванок. Знижена толерантність до невизначеності пов'язана з негативним ставленням людини до минулого, фаталістичним сприйняттям теперішнього та підсилює прояви посттравматичних станів.

Специфіку толерантності до невизначеності і чинників прийняття рішень у невизначених ситуаціях у поліцейських досліджують І. Ламаш та О. Євдокімова [8]. Дослідниці впевнені, що ці показники необхідно вивчати в контексті психологічної ресурсності. Вони акцентують важливість застосування ресурсного підходу під час вивчення питань, пов'язаних зі складністю, напруженістю та стресовістю на роботі, оскільки ці аспекти характеризують особистісний і професійний розвиток працівника поліції.

Будь-яка ситуація в житті людини потребує вміння приймати рішення. Особливого значення ці вміння набувають у професіях, котрі за своєю специфікою передбачають необхідність

швидкого реагування на ситуацію. До такої діяльності належить робота поліцейського, який вимушений постійно обирати зважене рішення щодо тих чи інших проблемних ситуацій.

Зауважимо, що реакція на невизначену ситуацію вирізняється емоційним та особистісним сприйняттям людини. Деякі дослідники вважають невизначені ситуації стресовими, тоді як інші називають їх доречними та прийнятними. Таким чином, толерантність до невизначеності є багаторівневим і багатовимірним особистісним конструктом, який може бути віднесений до інтегральних характеристик особистості. Ф. Хоффман [23] вказує, що прийняття рішення обов'язково має свою мету і відбувається в ситуаціях двозначності, складності та невизначеності. Він алегорично розглядає процес прийняття рішень як міст: цінності – це міцний фундамент, на який спирається міст, на найближчому березі є теперішня реальність, на дальньому – бачення майбутнього, а прийняття рішення – це сам міст.

Аналіз наукових праць дозволяє нам виокремити рівні психологічної готовності до прийняття рішень:

- ситуаційно-психологічний рівень – низка психологічних особливостей, пов'язаних із зовнішніми умовами, які задіяні в процесі прийняття рішень;
- особистісно-психологічний рівень – містить у собі результативний, управлінсько-продуктивний аспект проблеми, що розкриває такі компоненти: вироблення системної теоретичної моделі психологічного процесу прийняття рішення;
- проведення спеціально розробленої програми, метою якої є формування високої психологічної готовності до прийняття оптимального рішення в ситуації невизначеності.

Цей методологічний підхід забезпечує виявлення суттєвих психологічних характеристик прийняття рішень на різних етапах аналізу діяльності співробітника Національної поліції.

Таким чином, центральним психологічним механізмом прийняття рішення є взаємодія інтуїтивного та логічного. Інтуїтивне рішення завжди передує логічному. Це пов'язано з тим, що логічне рішення виникає лише на базі інтуїтивного, коли завдання вже фактично виконано. Виділені на методологічному рівні психологічні особливості процесу прийняття рішення формують суб'єктивну, цілісну, індивідуальну його характеристику. Вони також містять у собі не лише логічні, а й емоційні та ціннісно-мотиваційні компоненти [21].

Професійна діяльність працівника органів внутрішніх справ належить до категорії психологічно складних видів професійної діяльності, які не можуть бути чітко регламентовані інструкціями та нормативними правовими актами, що б дозволило кожному фахівцю реалізовувати певний індивідуальний стиль діяльності. Вочевидь, у діяльності поліцейського запорукою успіху є самостійно вироблені способи прийняття рішень для реалізації професійних завдань.

На підставі аналізу проблеми прийняття рішення в ситуації невизначеності нами сформульоване таке визначення: це процес прийняття рішення працівниками поліції в ситуації невизначеності орієнтирів пошуку, який являє собою систему когнітивних дій, що регулюються на раціонально-свідомому й ірраціонально-інтуїтивному рівнях психіки і сприяють ефективному виконанню професійних завдань. Відтак, процес прийняття рішення – це складна система, що об'єднує в собі когнітивні процеси (мислення, пам'ять, прогнозування, сприйняття, уява), за допомогою якої повноцінно можна оцінювати фактори професійної ситуації та реалізовувати оперативно-пошукові заходи. Психологічний механізм прийняття рішення залежить від інформаційної наповнюваності та ступеню визначеності професійної ситуації.

У ситуаціях низького рівня невизначеності правоохоронці переважно використовують формально-логічне мислення, тобто застосовують існуючі алгоритми поведінки до конкрет-

ної ситуації. У сценаріях середньої та високої невизначеності правоохоронцям доводиться покладатися на інтуїтивні механізми аналізу ситуації та прийняття рішень. У ситуаціях високого ступеня невизначеності вони керуються методом спроб і помилок та випадкового успіху.

Серед основних психологічних чинників екстремальних ситуацій, у яких поліцейському доводиться приймати рішення, варто виділити:

1. Чинник небезпеки (усвідомлена загроза життю, здоров'ю чи благополуччю). Цей чинник є основним (первинним). Він визначає психологічну специфіку екстремальної ситуації, але не завжди зумовлює поведінку та психічний стан правоохоронця. Інколи об'єктивно небезпека існує, але суб'єктивно вона може не сприйматися, або ж навпаки. Небезпека досить часто породжує панічні стани. Первинність впливу цього чинника на процес прийняття рішення зумовлюється підсиленням дії інших чинників (новизни, раптовості тощо). Залежно від сприйняття на особистому рівні характеру та величини небезпеки регулюється і поведінка поліцейського.

2. Чинник раптовості. Він характеризується непрогнозованою зміною обстановки під час виконання завдання, що вимагає корегування плану дій. Готуючись до спецзавдань, правоохоронець планує свою діяльність, намагаючись врахувати можливі варіанти розвитку подій. Реалізуючи цю програму, він прагне досягти поставленої мети. Водночас можуть відбутися непередбачувані зміни. І чим вище величина відмінності реальної від очікуваної зміни обстановки, тим вище ступінь раптовості. До того ж поліцейський змушений відмовлятися від старого, продуманого плану дій і складати новий, а іноді вимушений змінювати не лише план, а й мету діяльності.

3. Чинник невизначеності. Ми розуміємо його як відсутність, недостатність або суперечність інформації про

зміст чи умови виконання поставленого завдання. Невизначеність прямопропорційно впливає на стан психічної напруженості особистості. Цей стан неоднозначно позначається на стійкості та надійності діяльності. Якщо психічна напруженість надмірна, то її негативний вплив виявляється у двох формах: перша – ступор, за яким знижується або повністю припиняється діяльність людини, порушується координація рухів, погіршується або повністю відключається пам'ять; друга – нерегульована активність, яка характеризується появою некерованої, неосмисленої активності. Водночас помірний стан напруженості справляє благополучний вплив на поведінку людини. Він активізує всі психічні функції, сприяє скороченню часу адаптації. Чинник невизначеності постійно супроводжує процес прийняття рішення. Негативний вплив невизначеності може зменшуватися, якщо поліцейський володіє високим рівнем толерантності до невизначеності та прийомами контролю емоційної напруженості, оскільки вони є складовою частиною спеціальних методів психологічної підготовки.

4. Чинник новизни. Він сигналізує про наявність невідомих елементів в умовах виконання завдання. Новизна залежить від досвіду та знань фахівця. Негативний вплив чинника новизни в умовах невизначеності частково можна зменшити, якщо в процесі психологічної підготовки вивчатиметься реальний досвід дій у різних професійних ситуаціях. Такі заняття повинні мати вигляд детального розбору певної професійної ситуації з аналізом допущених помилок і прогнозом можливих варіантів розвитку подій.

5. Чинник збільшення темпу дій. Він має місце в тому випадку, якщо різко скорочується час на виконання дій, необхідних для досягнення мети. Тренувати алгоритм прийняття рішення в умовах скорочення часу, добиватися автоматизації дій – важлива передумова успішного проведення завдання.

6. Чинник дефіциту часу. Цей чинник виникає, коли успішне виконання завдання неможливо простим збільшенням темпу дій. За таких умов необхідно змінити структуру діяльності. Уміти діяти нестандартно, творчо – важлива передумова досягнення успіху в екстремальній ситуації. Інакше кажучи, дефіцит часу вимагає від працівника Національної поліції швидкої перебудови всієї структури діяльності, визначення найбільш важливих операцій, дій і відкидання другорядних. В умовах дефіциту часу не просто збільшується темп виконуваних дій, а й змінюється їх послідовність [11].

Навчаючись розрізняти небезпеку, прогнозувати її результати, поліцейський значно підвищує фахову компетентність. Для цього чинники небезпеки, раптовості, невизначеності необхідно моделювати на заняттях в процесі професійної психологічної підготовки.

Отже, невизначеність є невід’ємною характеристикою сучасної дійсності та багатьох професійних ситуацій у роботі поліцейського. Професійна діяльність працівника Національної поліції характеризується екстремальним, нестандартним характером, високим ступенем невизначеності, причому найскладнішими є ситуації, у яких орієнтири для прийняття рішень є розмитими. Здатність фахівця успішно функціонувати та виконувати поставлені завдання в умовах постійних змін і невизначеності сьогодні є однією з найважливіших компетентностей.

Результати дослідження підтверджують суттєвий вплив суб’єктивних орієнтирів на розуміння невизначених ситуацій, зокрема при суттєвому дефіциті інформації, необхідної для вирішення задачі. Оскільки наукова спільнота ще не дійшла до конкретного загального визначення поняття толерантності до невизначеності, необхідно розвивати дослідницьке поле та обирати найбільш точне та загальне поняття.

4.2. Толерантність до невизначеності як складова професійної культури поліцейського

Професійна культура поліцейського постійно перебуває в полі зору вчених, практиків, громадськості. Можна виділити роботи М. Ануфрієва, О. Бандурки, Ю. Дубко, В. Дяченка, А. Лігоцького, В. Маріщука, О. Столяренко, Г. Юхновця, О. Ярмиша. Проаналізувавши ці наукові праці, ми виділяємо низку специфічних особливостей діяльності представника правоохоронної системи:

1. Діяльність правоохоронця відбувається в площині правових відносин. Має місце жорстка правова регламентація (нормативність) професійної поведінки, прийняття рішення.

2. Наявність владних повноважень, прав та обов'язків застосовувати владу.

3. Процесуальна самостійність, персональна відповідальність за прийняття рішення.

4. Висока емоційність, екстремальність праці, необхідність виконання великого обсягу і різних за характером професійних завдань в умовах дефіциту інформації та часу, активної протидії осіб, що ігнорують або порушують правові норми.

5. Нестандартний характер діяльності. Працівнику поліції доводиться мати справу з різними життєвими ситуаціями, долями людей, які очікують від нього допомоги, творчого підходу у вирішенні проблеми. Цим визначається необхідність сформованості високого рівня знань, загальної культури й освіченості, інтелектуальних і творчих здібностей.

6. Педагогічний і психологічний характер професійної діяльності працівника поліції. Окрім володіння знаннями, уміннями та навичками професійно-правової спрямованості, працівник поліції обов'язково повинен володіти знаннями,

уміннями та навичками педагогічного та психологічного характеру.

7. Комунікативний характер діяльності. У рамках професійної діяльності поліцейський спілкується з різними верствами населення: дітьми, їх батьками (родичами), вчителями, адміністрацією навчальних закладів, пенсіонерами, що визначає різноплановість їх комунікацій [20].

Необхідно зазначити, що професійна діяльність фахівця правоохоронних органів має імперативний характер. Співробітник правоохоронних органів більшою мірою орієнтований на професійні норми, закріплені в нормативних документах, у меншій – на гуманістичні цінності, що призводить до відчуження громадян і знижує ефективність заходів щодо зміцнення правопорядку. Дослідники акцентують значущість правового та морального виховання в становленні професійної культури фахівця правоохоронних органів. Правове виховання забезпечує формування правосвідомості, навичок і звичок правомірної поведінки. Саме моральний аспект сприяє визнанню прав, свобод, честі та гідності як значущих цінностей людини.

О. Федорченко [18] зауважує, що професійна культура співробітника правоохоронних органів формується поетапно. Її основи закладаються в процесі здобуття професійної освіти, а інші складові набуваються в процесі пізнання специфіки правоохоронної діяльності. Специфічна суть професійної культури працівника поліції конкретизується в таких ознаках (функціях):

- формування почуття моральної та юридичної відповідальності;
- дотримання сформованого позитивного стереотипу поведінки;
- вироблення моральної обґрунтованості службових взаємовідносин;
- готовність бездоганно виконувати службовий обов'язок;

- вироблення культури професійних дій;
- недопущення професійної деформації;
- застереження від виявів бюрократизму тощо.

Для досягнення ефективності в діяльності працівник поліції має бути наділений такими позитивними якостями:

- у соціальній сфері – намагання встановити істину, справедливість, гуманізм, чесність;
- у пошуково-пізнавальній сфері – спостережливість (цілеспрямоване сприйняття предметів та явищ через призму професійно-правоохоронної діяльності, уважність (увага в психічній діяльності до певних об'єктів);
- у сфері реконструктивно-конструктивної діяльності – здібність всебічно аналізувати отриману інформацію, формулювати гіпотези; творчий, оригінальний підхід до розв'язання задач, проникливість;
- у сфері засвідчувальної діяльності – розвинута письмова мова; здібності швидко узагальнювати інформацію; вміння дати письмовий опис юридичного явища;
- у сфері організаційної діяльності – самодисциплінованість, цілеспрямованість, наполегливість; вміння організувати людей;
- у сфері комунікативної діяльності – емоційна врівноваженість, тактовність; здібність чітко формулювати свої думки.

Крім того, існують якості, які є негативними для поліцейського:

- з соціальної точки зору – цинізм, нечесність, владолюбство, жорстокість, авантюризм;
- у пошуковій сфері – неуважність, відсутність пошукової домінанти;
- у реконструктивній сфері – низький рівень інтелекту, стереотипність і консервативність мислення;
- у засвідчувальній сфері – недбалість, невміння швидко передавати усну мову письмово;

- в організаційній сфері – відсутність організаційних здібностей;
- у комунікативній сфері – імпульсивність, сором'язливість або грубість у поводженні з людьми.

Професійна культура – це сукупність специфічних засобів, методів, форм і норм міжособистісної взаємодії, що виробляється в сумісній професійній діяльності. Вона є системою колективних цінностей, виробничих моделей і норм, поведінкових особливостей конкретної групи фахівців. Вона розглядається як специфічна якість діяльності фахівця і розкриває предметний зміст культури, що визначається специфікою професії, професійної діяльності і професійного товариства. Вона визначається як:

1) цілісна, складно ієрархічна система професійної структури особистості, що складається та функціонує у взаємодії двох форм: об'єктивної (мобікультурні об'єкти та реалії) та суб'єктивної (відбиток культури у свідомості);

2) специфічна сукупність засобів, способів, форм, зразків та орієнтирів взаємодії людей у професійному середовищі, які вони виробляють у сумісній професійній діяльності;

3) система колективних цінностей, переконань, зразків і норм виробничої поведінки, притаманних певній групі працівників – професіоналів.

Професійна культура формується як важливий механізм взаємодії, що допомагає людям жити в професійному середовищі, зберігати єдність і цілісність практичної діяльності [8].

Професійна культура працівника правоохоронних органів виходить з основ особистої освіти та стратегії вибору діяльності, що виявляється в розумінні її правозахисної функції як цінності. У цьому контексті дуже важливими є: ставлення до професійної діяльності, соціальні умови, гуманізм, верховенство права, справедливість, рефлексія власного професійного процесу і результатів. Діяльність поліцейського враховує не тільки важливість професійних культурних цінностей, але й проявляється в затвердженні правил етичної поведінки [13].

Професійна культура правоохоронця, на переконання С. Сливки, характеризує його як суб'єкта діяльності у сфері обраної професії та передбачає знання правових, моральних, естетичних, педагогічних, психологічних норм; повагу до права, моральні принципи та норми, почуття службового юридичного обов'язку; вміння та навички дотримуватись указаних норм і правил; готовність виконувати свій службовий обов'язок, діяти правомірно в будь-якій ситуації; правомірну поведінку під час професійної діяльності.

Ми розглядаємо професійну культуру правоохоронця як ступінь оволодіння та використання на практиці знань, способів і методів службової діяльності. На наш погляд, у структурі професійної культури працівника правоохоронних органів доцільно виділити такі складові: правова, психологічна, етична, комунікативна та політична культура.

Головним елементом професійної культури є правова культура як система професійно-правових знань, умінь і навичок, які характеризують високий ступінь правового розвитку фахівця та її вплив на правову культуру суспільства в процесі правоохоронної діяльності. Правова культура охоплює правові знання, погляди, установки особистості, а також правову активність, вміння та навички оцінювати свої та чужі дії з точки зору чинних законів, обирати та використовувати їх законним способом для досягнення поставлених цілей [22, с. 133].

Правова культура працівника поліції – це сукупність поглядів, оцінок, переконань, установок, що полягають у визнанні важливості, необхідності соціальної цінності права і забезпечують якісне дотримання, виконання, використання та застосування норм права у процесі охорони громадського порядку, попередження правопорушень, юрисдикційної діяльності, надання соціальної допомоги населенню на основі принципів законності, гуманізму, гласності, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колекти-

вами та громадськими організаціями. На наш погляд, основою правової культури працівника правоохоронних органів є фахові юридичні знання, уміння та навички; знання зі сфер життєдіяльності людини, пов'язаних із відповідною галуззю правового регулювання; правова свідомість і правомірна поведінка носія цієї професії.

Правова свідомість і правомірна поведінка працівника правоохоронних органів – це взаємозумовлені професійні якості. Правова свідомість віддзеркалює внутрішній професійний світогляд правника, його переконаність у необхідності права як такого і правового регулювання суспільних відносин, беззаперечного верховенства права та неухильного дотримання встановлених правил, загострене почуття справедливості для розв'язання конфліктів на засадах рівності всіх перед законом.

Важливу роль має психологічна культура як одна із складових професійної культури співробітника правоохоронних органів. О. Федоренко [18], аналізуючи праці С. Сливки, трактує психологічну культуру зазначеної категорії як рівень володіння психологічними знаннями, вміннями, навичками та прийомами, їх використання в професійній діяльності та її проявами вважає:

- сформованість психологічної готовності до виконання службових завдань у різних, у тому числі й екстремальних умовах діяльності;
- сформованість почуття обов'язку, відповідальності;
- наявність знань з юридичної психології, психології особистості;
- сформованість психологічних навичок і вмінь виконувати професійно службові обов'язки в напружених і складних ситуаціях;
- сформованість психологічної стійкості до негативних чинників оперативно-службової діяльності;
- сформованість навичок психоемоційної саморегуляції;

- сформованість вмінь реально оцінювати рівень своєї підготовленості до виконання професійних завдань, прогнозувати результати діяльності, коригувати свої вчинки.

Однією із важливих складових професійної культури працівника правоохоронних органів є етична культура, що містить систему моральних принципів і норм, які сформувались як результат почуттів, знань, потреб, переконань та відображені у моральній поведінці, внутрішніх переконаннях і зовнішніх проявах. У структурному аспекті етичну культуру можна розглядати з точки зору духовного та практичного, що дозволяє виділяти такі рівні її внутрішньої побудови, як теоретичний (чуттєво-психологічний) і раціональний (діяльнісний, або практичний).

Зміст етичної культури складають:

- моральна свідомість – етичні цінності, принципи та норми моралі, ідеали: добро, зло, честь, обов'язок, гідність, совість, відповідно до яких відбувається самооцінка особи;
- моральні відносини – моральна взаємодія, моральний конфлікт, моральний авторитет, моральна репутація тощо;
- моральна поведінка – моральний вчинок, моральні наслідки та санкції, моральна практика.

Поведінка працівника поліції – це об'єктивний показник моральних якостей, морального вигляду. Вона виражається через сукупність скоєних вчинків, що мають моральне значення. Так, вимагання слідчим визнання у обвинувачуваного суперечить моральній і правовій нормі. Такий вчинок є аморальним.

Структура етичної культури:

- 1) наявність етичних почуттів, знань, потреб;
- 2) перетворення етичних почуттів, знань, потреб у моральні переконання, звички морального оцінювання чужої поведінки;

3) готовність діяти, керуючись етичними знаннями та переконаннями, тобто поступати морально, по совісті [13].

Від рівня етичної культури залежить якісне й ефективне виконання обов'язків; збереження честі, гідності, ділової репутації людини, якій надається допомога; престиж самого працівника поліції, поліції в цілому.

О. Федоренко [18] виділяє такі рівні прояву етичної культури працівника поліції:

- 1) ставлення до своєї професійної діяльності та її результатів (як особи-професіонала);
- 2) відносини з колегами по роботі (як члена робочої групи);
- 3) відносини з потерпілим, затриманим, підслідним та іншими людьми в процесі вирішення юридичної справи (як представника влади).

Одним із прикладів етичної культури є взаємовідносини слідчого з учасниками процесу при вирішенні юридичної справи. Це виражається в таких аспектах:

1) моральний стан слідчого в спілкуванні з підозрюваним, обвинувачуваним, свідком, потерпілим характеризується негативним емоційним фоном і конфронтаційним характером. Тут не збігаються цілі спілкування, оскільки приводом є, здебільшого, скоєний злочин;

2) моральний стан слідчого у взаємовідносинах з учасниками процесу характеризується підвищеною нервовою напругою у зв'язку з високою відповідальністю за результати. Слідчий знаходиться як перед правовим, так і перед моральним вибором, коли, наприклад, необхідно: а) використовувати примусові заходи до учасників процесу – не тільки до осіб, яким пред'явлене обвинувачення, але й до свідка, потерпілого; це виправдано з погляду викриття винних, але не з позиції етики; б) брати під стражу людину, провинна якої ще не визнана судом;

3) морально-психологічний стан слідчого під час очної ставки, проведеної з метою усунення протиріч у показаннях допитуваних осіб, характеризується підвищеною емоційною

напруженістю, оскільки потребує обережності, зваженості, правильної постановки питань (без психологічного примусу в ставленні до учасника очної ставки).

Дотримання слідчим принципу презумпції невинності при доведенні винності особи – основний моральний принцип, що потребує дій у суворих морально-правових рамках: відповідно до закону (без використання психічного або фізичного насильства) створити доказову базу [18].

Діяльність працівника поліції характеризується щоденним спілкуванням із різними людьми, які залежать від нього, а тому потребують дбайливого, коректного ставлення. Тільки при високому рівні моральної свідомості як результату моральних знань, переконань, потреб і при дійсно високomorальній поведінці можна говорити про етичну культуру працівника поліції. Невиконання норм етичної культури може спричинити застосування санкцій аж до звільнення з поліції. Тобто етична культура припускає етичні зобов'язання та відповідальність, що властиві юридичній практиці. Вони закріплені у професійних кодексах. Етичні вимоги, що характеризують етичну культуру працівника поліції, повинні мати практичне застосування в професійній діяльності. В умовах побудови правової держави професія працівника поліції покликана уособлювати собою добро, справедливість, законність та інші загальнолюдські цінності.

Кодекс професійної етики працівника поліції – це система моральних принципів, що лежать в основі професійної діяльності, є світоглядним і методологічним орієнтиром. Дати вичерпний перелік усіх моральних принципів неможливо, тому що кожна особа індивідуальна і є носієм більшої або меншої їх кількості в різному поєднанні. Проте, варто виділити основні моральні принципи, що складають зміст кодексу професійної етики працівника поліції:

1. Дотримання принципів верховенства права і законності.
2. Гуманне ставлення до людини.

3. Порядність, яка будується на таких якостях, як довіра, співчуття, чесність, правдивість. Ці якості повинні виявлятися в усіх видах взаємовідносин: «керівник – підлеглий», «між колегами», «працівник поліції – людина».

4. Довіра.

5. Співчуття.

6. Чесність.

7. Правдивість.

8. Сумлінність.

9. Самовідданість [13].

Обов'язок – одна з основних категорій етики, оскільки сфера моралі – це сфера належного (бути чесним, бути справедливим тощо). Обов'язок – суспільна необхідність, виражена в моральних вимогах до особи. Іншими словами, це перетворення загальних для всіх вимог моральності в особисте завдання конкретної особи, сформульоване стосовно до її положення і певної ситуації.

Професійний обов'язок працівника поліції – це сукупність нормативів (вимог) правового і морального характеру, якими він повинен керуватися як у практичній діяльності під час здійснення службових повноважень, так і у повсякденному житті, поза службою. Часто професійний обов'язок збігається з юридичним обов'язком, особливо тоді, коли працівник не знаходиться на службі. Наприклад, затримка злочинця працівником поліції, який не знаходиться на службі, є його професійним обов'язком. Тобто професійний обов'язок ширше поняття «службовий обов'язок», що пов'язаний із виконанням функціональних обов'язків.

Обов'язок працівника поліції – не миритися з порушеннями законів, прав людини, інтересів суспільства та держави. Його основні риси:

1. Має об'єктивну і суб'єктивну сторони.

2. Визначається взаємодією норм права і норм моралі, оскільки норми моралі регулюють внутрішнє усвідомлення

людиною своєї поведінки, а норми права – зовнішню форму поведінки.

3. Не співпадає з юридичним обов'язком.

4. Припускає самодисципліну.

5. Визначається внутрішніми і зовнішніми моральними чинниками: совістю, гідністю, честю, репутацією, що впливають на професійну кар'єру.

Працівник поліції, вступаючи на посаду, приймає присягу й урочисто клянеться виконувати свої службові обов'язки і зберігати професійну таємницю. Присяга – морально-правове зобов'язання перед суспільством і державою. Вона є формою визнання об'єктивно існуючого політико-правового зв'язку професійної діяльності з конкретним суспільством і державою. Водночас вона суб'єктивно відображає цей зв'язок, особистісну оцінку працівником поліції своєї приналежності до держави і професійної праці в ній. Присягаючи, працівник поліції не просто співвідносить себе з визначеною професією, а і усвідомлює свою приналежність до неї, до певного структурного підрозділу, до держави. Прийняття присяги – найважливіший момент у становленні молодого працівника як повноправного члена певного колективу і співтовариства працівників поліції в цілому. Прийняття присяги відбувається не з першого дня юридичної діяльності, а після певного періоду ознайомлення з нею, осмислення свого призначення та пристосування до майбутньої професійної служби.

М. Лауріола зі співавторами [24] пропонують дещо інший підхід, що має значення для етичної поведінки. Замість класичного підходу Р. Рейнера, що базується на рівні декларації ритуалів, історій і поведінки на вулиці, вони прагнуть інтерпретувати поліцейську систему цінностей на «основному рівні». Їх висновки цікаві тим, що вони створюють систему цінностей, де значною мірою негативні якості, описані Р. Рейнером, збалансовані позитивними сторонами. Отже, вони пропонують таку ієрархію цінностей:

- запобігання ризику – розглядається як домінуюча цінність у діяльності поліції, що стосується як зменшення небезпеки, так і запобігання ризику, пов'язаного з протиправною поведінкою; погляди поліцейського на не етичне поводження безпосередньо пов'язані з його ставленням до ризику;
- партнерство – тісно пов'язане із запобіганням ризику і може виступати механізмом зменшення ризику; водночас певна поведінка, що дає позитивні результати, завжди вважається кращою; відсутність чесності та цілісності при визначеній системі цінностей означає, що не існує інших конкуруючих цінностей, що унеможливають протиправну поведінку;
- результат – поліцейські завжди зацікавлені в результатах діяльності, інколи не звертаючи уваги на законність або етичність своєї поведінки;
- професіоналізм – визнається як незначна цінність, що має обмежений вплив на суспільство і результат, оскільки конкурує з мужністю («чоловіча» поведінка і перевага у фізичній силі допомагають швидко вирішувати проблемні питання та отримувати необхідні результати).

Характеризуючи особливості правоохоронної діяльності, фахівці зазначають, що вона є комунікативною за змістом і гуманістичною за сутністю. Ці особливості передбачають високий рівень комунікативної культури, складовими якої є певна сукупність знань і умінь, що забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу. З-поміж останніх виділимо уміння та здатність працівників правоохоронних органів встановлювати, підтримувати та розвивати необхідні контакти з іншими людьми, плідно співпрацювати з ними, з гідністю поводитись у конфліктних ситуаціях.

Комунікативна культура є невід'ємною складовою професійної культури й культури особистості, являє собою ступінь

засвоєння комунікативного досвіду у вигляді знань, умінь, навичок. Рівень комунікативної культури перебуває в прямій залежності від загального розвитку, широти світогляду, правової культури, різнобічних знань, сформованості певних моральних принципів.

О. Федоренко [18] пише, що політична культура працівника поліції – це обумовлені політичними знаннями, уміннями, навичками і втілені на практиці правила (норми) поведінки як суб'єкта політичної влади і виділяє такі нормативні основи політичної культури:

- світоглядні норми – міра освоєння загальнозначущих зразків політичної діяльності й оволодіння політичними нормами-ідеями;
- норми практичної політики – міра використання політичних норм-реалій, визнаних у суспільстві та державі.

Структура політичної культури працівника поліції:

1. Оволодіння політичними знаннями, широка інформованість про політичне життя суспільства, його політичні ідеї та цінності, закономірності функціонування політичної системи, політичні права й обов'язки громадян, стратегію і тактику політичного розвитку країни, програми основних політичних партій і рухів.

2. Уміння перетворити політичну інформованість у власний варіант політичної культури, що узгоджується з політичним режимом і культурою суспільства; сформувати ставлення до владних структур, держави, державної влади й управління; усвідомити політичні цінності, виробити стійкі політичні орієнтації й установки.

3. Реалізація установки на політичну участь у певних формах і різновидах політичної поведінки, системі конкретних політичних стосунків, здатність передбачати наслідки своєї участі в політичній діяльності.

Естетична культура працівника поліції – це система естетичних почуттів, знань, умінь і навичок, що виражають сту-

пільн оволодіння прекрасним і виявляються в поведінці під час виконання своїх професійних повноважень.

Зміст естетичної культури:

- естетична свідомість – естетичні почуття, ідеї, настанови, смак;
- естетичні відносини – естетична взаємодія, авторитет, репутація;
- естетична поведінка – естетичний вчинок, наслідки, практика.

Естетична культура припускає:

- наявність естетичних знань, естетичної інформованості: про прекрасне у природі, літературі, театрі, музиці, поезії, живопису й інших видах мистецтва; про красу явищ життя і професійної діяльності;
- перетворення накопиченої інформації й естетичних знань в естетичне переконання, в уміння естетично сприймати й оцінювати як твори мистецтва, так і професійний обов'язок;
- готовність брати участь у створенні прекрасного: уміти «красиво» говорити, організовувати роботу, спілкуватися відповідно до естетичних знань і переконань (естетика поведінки, мови, одягу, робочої кімнати, документів тощо).

Основними чинниками впливу на естетичну культуру є:

- умови й явища навколишньої дійсності, створені природою та людиною;
- специфіка діяльності працівника поліції, його професіоналізм, що потребує врахування «законів краси»;
- зовнішня та внутрішня естетична культура;
- твори мистецтва (література, музика, живопис), що викликають переживання і створюють відповідні психофізіологічні настрої.

Естетична культура має зовнішню та внутрішню сторони. Перша виражається у формах прояву – правова симво-

ліка, форма одягу, оформлення документів; друга – у змісті, тобто у вимогах сприйняття прекрасного, що є глибинними властивостями і характеризують працівника поліції як особу (естетичний смак). Ці дві сторони обумовлюють одна одну. Внутрішня культура працівника поліції виявляється в таких зовнішніх формах:

- манера поведінки;
- культура промови;
- культура зовнішнього вигляду;
- культура організації робочого місця;
- культура підготовки юридичних документів.

У професійній діяльності працівника поліції істотне значення має манера поведінки як форма прояву професійної культури. Вона пов'язана з психофізіологічними особливостями і є невербальним засобом спілкування:

- мова (голос, тембр, інтонація);
- рух (міміка, жести, рухи тіла);
- слух (вміння слухати та чути);
- зір (погляд).

Службовий етикет працівника поліції – стійкий порядок поведінки, що виражає зовнішній зміст принципів моралі і складається із правил ввічливого і належного (відповідно до статуту) обходження в суспільстві і службовому колективі. Стійкий порядок поведінки означає сукупність устояних правил, що стосуються зовнішнього прояву стосунків між людьми (манери, форми звертання та вітання, одяг тощо).

Основне етично-естетичне правило службового етикету – почуття такту. Це стан емоційного співпереживання з трудовим колективом і з кожним із його членів, уважне ставлення до особи, належна міра у виразах і вчинках. Це прояв самоповаги. Нормативами службового етикету працівника поліції, що свідчать про наявність почуття такту, є:

- коректність – не ставити запитань, що можуть викликати незручність у співрозмовника;

- стриманість – не виявляти надмірної наполегливості;
- ввічливість – виявляти доброзичливість, звертатися по імені і по батькові;
- люб’язність – виявляти готовність зробити послугу тому, хто її потребує;
- точність – своєчасно виконувати обіцяну або доручену справу;
- організованість – планувати роботу і виконувати її в зазначені терміни [13].

Ми вважаємо, що діяльність поліцейського має будуватися на засадах:

- безумовного дотримання принципів верховенства права та законності;
- неупередженості й об’єктивності;
- чесності та сумлінності;
- компетентності;
- відповідальності перед собою, суспільством і державою.

Особливу увагу слід приділяти гуманістичному спрямуванню, розвитку моральних якостей, професійної культури, які сприяють руйнуванню стереотипів і упереджень, протидії виникненню професійної деформації й емоційного вигорання. Найкращим часом для розвитку цих якостей, а особливо толерантності, є період навчання курсантів у закладах вищої освіти, оскільки саме тоді формується світогляд і закладається основа системи цінностей, яка надалі визначає поведінку поліцейського.

На думку О. Оверчук [11], важливим завданням закладів вищої освіти системи МВС України є формування комунікативної толерантності. Адже здатність розуміти та приймати соціальні, культурні, духовні, політичні відмінності людей в ході професійної діяльності сприяє не тільки профілактиці конфліктів, але й допомагає вибудовувати успішні міжособистісні комунікації, що сприяє підвищенню ефективності виконання роботи.

У загальному вигляді толерантність виступає не тільки як терпимість, повага, неупереджене ставлення до чужих думок, вірувань, поведінки, але й як протилежність ворожості, антипатії та ненависті. Вона визначає рівність усіх громадян, відмову від насильства, дискримінації та домінування, готовність до діалогу та консенсусу [2].

Р. Шай [22] зазначає, що у своїй діяльності поліцейський повинен урахувати різні види толерантності: гендерну, вікову, міжнаціональну, расову, географічну, міжкласову, фізіологічну, політичну, сексуально орієнтовану та маргінальну. Такі явища, як інтолерантність, нетерпимість, ксенофобія, дискримінація, що є протилежними толерантності, призводять до підвищення рівня напруженості у відносинах, конфліктів, що можуть розростатися в міжнаціональні війни.

Як соціальна цінність і професійна якість толерантність є обов'язковою складовою спеціальної професійної підготовки та відображається у дотриманні принципу недискримінації у сферах надання послуг щодо допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод громадян, інтересів держави, протидії злочинності та насильства. Загальні принципи толерантності встановлені Конституцією України, зокрема, стаття 24 говорить: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження» [7]. Стаття 7 закону «Про Національну поліцію» підкреслює роль толерантності, зокрема вказується, що в діяльності поліції «забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками» [14].

Професійна культура поліцейського також вимагає дотримання «Декларації принципів толерантності», яка визначає, що взаємотерпимість, толерантність, солідарність, діалог і взаєморозуміння є нормативною стороною поведінки для всіх без винятку осіб, груп, політичних партій, громадських організацій та рухів, незалежно від національності, расової приналежності, релігійних уподобань, ціннісних орієнтацій, статі, особистих переконань [5].

Поліція є таким соціальним інститутом, який має гарантувати дотримання принципу толерантності, що є запорукою права громадян жити та зберігати свою індивідуальність. Ефективна комунікація, довірливі відносини, толерантне відношення до населення є не тільки запорукою ефективної правоохоронної діяльності, але й сприяють підвищенню авторитету та позитивного іміджу поліції. Таким чином, толерантність виступає основою професійної культури правоохоронних органів.

У роботі поліції, де щоденно зустрічаються різні ситуації, важливо мати здатність адаптуватися до змін, швидко реагувати на непередбачені обставини і приймати рішення в умовах обмеженої інформації. Толерантність до невизначеності допомагає поліцейським залишатися об'єктивними та професійними, незважаючи на складність ситуацій. Ця якість також сприяє розвитку емпатії та розумінню різних точок зору, що може бути корисним при взаємодії з громадою, особливо в мультикультурних середовищах. Поліцейські з високим рівнем толерантності до невизначеності можуть краще взаємодіяти з різними соціальними групами та ефективно вирішувати проблеми та конфлікти, які ще більш актуалізуються під час воєнних дій. Поліцейські, які мають низький рівень толерантності до невизначеності, в більшій мірі стикаються з різними викликами у своїй роботі. Низька ж толерантність до невизначеності призводить до того, що поліцейські цієї групи мають труднощі з прийняттям рішень в умовах, коли немає чіткої інформації або

коли ситуація непередбачувана. Поліцейські можуть відчувати високий рівень стресу і тривожності, коли стикаються з невідомими або непередбачуваними ситуаціями. Це може вплинути на їхнє психічне здоров'я і загальний добробут.

Отже, професійна культура правоохоронця зумовлена специфікою його професійної діяльності та визначає ступінь оволодіння і використання на практиці знань, способів і методів службової діяльності. Її зміст полягає в опануванні системи загальнокультурних і професійних цінностей, створених і сформованих різними поколіннями етнічних, національних і регіональних спільнот і власне носіями правоохоронної професії. Поліцейська діяльність повинна бути зрозумілою, визначатись певними умовами, культурними знаннями, накопиченим практичним досвідом.

4.3. Особливості формування толерантності до невизначеності в умовах воєнної агресії

Воєнна ситуація вимагає створення нової моделі підготовки правоохоронних кадрів, де теорія і практика мають бути максимально наближеними до реалій. Виклики сьогодення породжують такі психологічні розлади, як гіперболізований стан тривоги за майбутнє, розгубленість, невпевненість, відчай, страх, відсутність стану психологічного благополуччя. Відтак, виникає необхідність сприяння розвитку толерантності до невизначеності як здатності сприйняття невизначеності не як джерела загрози, а як поля для нових можливостей. В основі толерантності до невизначеності закладена здатність людини успішно справлятися з викликами сьогодення, бути спонтанними та креативними в прийнятті рішень.

Загальносвітові тенденції підвищення нестабільності відчутно загострилися з початком повномасштабного втор-

гнення рф в Україну. Українців, які отримують травматичний досвід, стає все більше. Це і військові, і члени їхніх сімей, і люди, котрі вимушено змінили місце проживання, ті, які постраждали від розірваних сімейних, родинних, професійних зв'язків. Травматичний досвід отримують і працівники Національної поліції, оскільки у зв'язку з війною зростає кількість чинників, які підвищують стрес і травматизацію, що призводить до розвитку посттравматичних станів та інших ускладнень. Найбільш розповсюдженими наслідками травматизації поліцейських є складності в самоідентифікуванні, проблеми з саморегуляцією, зниження комунікативної компетентності, розірване відчуття плинності часу, домінування неприємних емоцій і думок, розвиток депресивних станів, тривоги, погіршення фізичного здоров'я.

А. Трофімов та В. Заболотна пишуть, що з початком війни ми живемо в незрозумілому суспільстві, в умовах постійної зміни правил, закономірностей, які не працюють, з відсутньою системою координат, починаючи від політики й економіки і закінчуючи освітою та мораллю. Ці умови називаються «новою повсякденністю», в якій поряд із загальноосвітніми проблемами збільшення інформаційного навантаження і зростання швидкості життя присутні і специфічні вітчизняні компоненти, які породжують власні види невизначеності:

- неможливість опори на загальноприйнятий зміст будь-якого поняття. Ми живемо в умовах, коли неможливо спиратися на назву, явище, тому що загальновідомий зміст, як правило, не відображає того, що відбувається в реальності;
- стагнація як невизначеність, коли невідомо напрям руху, не поставлено цілі, всі завмерли, але нічого не чекають; а той напрям руху, який декларується, більше нагадує відволікаючий маневр, ніж реальний пункт призначення; тому виникає стан «Давайте вже прийдемо хоч куди-небудь»;

- приховані механізми вирішення проблеми, коли нагальні питання вирішуються способами, які неможливо офіційно озвучити, зважаючи на їх невідповідність офіційним нормам;
- порушення класичних причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, у нас не працює жоден із класичних законів капіталізму. Так, збільшення пропозиції повинно призводити до посилення конкуренції – або якість товару підвищуй, або ціну знижуй. Але за останнє десятиліття все відбувається геть навпаки: кількість товарів зростає, ціни підвищуються, а якість знижується [26].

У соціальному контексті глобальна невизначеність полягає ще в нашому вічному бажанні «поєднувати непоєднуване». Тут не зайвим буде згадати знамениту екзистенціальну дилему, сформульовану С. Мадді про «вибір незмінності» і «вибір невідомості». У нашому суспільстві співіснують дуже суперечливі тенденції. Судячи з передвиборчих гасел партій, усі просто жадають змін та оновлення життя (тобто нібито роблять «вибір невідомості»). А подивитися на результати голосування – усі обирають стабільність і незмінність. Схоже, що всі втомилися платити ціну за зміни і тому вибирають зміни на словах. Можна вести мову й про те, що в суспільстві взагалі втрачений смак до визначеності. Пересічна людина, схоже, настільки звикає існувати в невизначеній ситуації, що стає нечутливою до цього протиставлення. Власне, толерантність до невизначеності – це здатність витримувати (толерувати) діалектичну суперечливість процесу розвитку всередині власного життя, і, схоже, саме в цьому ми досягаємо успіхів як ніхто інший.

Слід також наголосити на наявності двох тенденцій у ставленні до процесу навчання та безпосередньо до самих знань. Перша – стає не соромно чогось не знати. Якщо ще двадцять років тому існував якийсь мінімум загально-гуманітарних знань, за незнання якого можна було присоромити будь-яко-

го, навіть найнедбайливішого учня, то тепер подібного мінімуму просто не існує. До того ж учень/студент ніби отримує невідомо ким дане «право» на незнання. Найбільш грамотні при цьому виправдовуються тим, що «в наш час все знати неможливо». Друга тенденція – мода на роз’яснення «простою мовою» в адаптованому варіанті найскладніших питань філософського порядку. У цій парадигмі цілком коректно виглядає, наприклад, таке прохання: «А не могли б Ви нам пояснити теорію Платона двома словами?». При цьому, враховуючи те, що сучасна система освіти є ринковою, у колег, обтяжених подібними знаннями, виникає розгубленість, викликана не обуренням від того, що малоосвічений суб’єкт хоче долучитися до складних питань без додавання хоч якихось зусиль з його боку, а від власної нездатності розповідати про синхронфазотрон «на двох пальцях».

Таким чином, «нова повсякденність» і є той тип існування, головною характеристикою якого є наявність «первинних процесів», формування нової реальності з хаосу зруйнованих підстав, які абсолютно неможливо змоделювати в умовах «пояснювальної реальності», адже невизначеність у якомусь сенсі дає змогу здійснити повернення до першооснов, до тих механізмів, які описуються як «порядок через хаос»; тобто у якомусь сенсі – до донаукової стадії функціонування громадських інституцій і психологічних явищ, до стадії їх пояснення. І якщо раніше ми брали участь в експериментальній перевірці теоретичної гіпотези про «можливість побудови комунізму в окремо взятій країні», то тепер в нас у повному сенсі слова – польовий експеримент «на виживання». Такі реалії, безперечно, ставлять нові вимоги до особистісного розвитку людини, до її здатності адаптуватися та змінюватися в умовах постійної невизначеності.

Сфера адекватного застосування традиційної психології, що описує статичну людину в системі статичних умов існування, усе більше звужується. Необхідна принципово нова психологія, психологія «людини, що змінюється у світі, що

змінюється», яка зможе описати напрями та варіативні механізми особистісного розвитку, підвести пояснювальну основу під різноманітні стратегії існування, що свідомо або несвідомо обирають люди [2].

У таких умовах, як зазначає П. Лушин, головним інструментом для схвалення рішення на рівні повсякденності тепер є «колаж зі склеювання/об'єднання раніше розрізненого в хаотичному, але доцільному поєднанні, що має не тільки суб'єктивну логіку. Тобто, коли відсутність логіки – теж логіка, це правильно...? А як інакше, якщо розум не звик відпочивати... його ж не відключити, він уміє виводити закономірності і будувати плани?» [10, с. 35].

Тому актуальним і необхідним є пошук і вивчення особистісних характеристик, які виступають у ролі ресурсів і дозволяють досягати та підтримувати психологічне благополуччя. В основі толерантності до невизначеності закладено поняття про уміння людини успішно справлятися з викликами сьогодення, не відмовлятися від нового та незвичного в житті, бути спонтанним та креативним у прийнятті власних рішень.

Сучасний стан підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів характеризується співіснуванням як мінімум трьох методологічних підходів:

1) традиційного – що передбачає жорсткий контроль з боку держави як за змістом, так і за формою організації освітнього процесу, а також наявність об'єктивних критеріїв корисності навчального матеріалу під маркою державних стандартів освіти;

2) перехідного – коли держава залишає за собою право жорсткого контролю форми організації освітнього процесу, але послаблює контроль за його змістовим наповненням і джерелами видобування інформації (яскравим прикладом такої тенденції може слугувати поступове визнання на офіційному рівні Інтернету як повноцінного джерела наукової інформації);

3) інноваційного – коли однією з головних особливостей процесу навчання курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання є те, що фактично інноваційні для традиційного підходу форми організації та змістове наповнення процесу навчання мають тривалу історію й багатий досвід використання в неформальній освіті, що на практиці відображається в розділенні академічної та практичної підготовки майбутніх поліцейських. У таких реаліях усе більш актуальними стають пошуки шляхів кардинальної перебудови всієї освітньої політики – від формального боку організації до глибинних методологічних підвалин її існування. Недарма провідною тенденцією останнього часу можна вважати те, що в умовах жорсткої конкуренції на ринку освітніх послуг саме академічні установи починають приділяти увагу досвіду, набутому в неформальних організаціях, намагаючись його запозичити [22].

В умовах сьогодення ми є свідками принципового перетворення освітнього простору. Якщо ставиться мета, щоб курсант, студент був суб'єктом або агентом, саморозвитку, то при цьому він обов'язково має прийняти наявний малоструктурований освітній простір як оптимальне середовище для саморозвитку. У подібному середовищі особистість здатна не тільки вибрати та сконструювати для себе найкращі умови саморозвитку, а й знайти адекватні способи їх реалізації та педагогічного супроводу. Цей освітній простір набуває властивостей самоорганізованого, у якому жоден з реально діючих і можливих елементів не є зайвим. Кожна з його складових має свою логіку розвитку і взаємодії: більш консервативна організація формальної освіти набуває ознак неформального й інформального, і навпаки. Справжні суб'єкти цього процесу, перебуваючи в ситуації невизначеності і смислового хаосу, змушені радитися, акумулювати свою проблемність і неоднозначність іншим елементам системи. Як результат – створення проблемно-орієнтованих груп, спільнот, які знаходяться

як на рівні професіоналів, так і на рівні споживачів їхніх послуг. Ці спільноти покликані знаходити спільні рішення, що відрізняються творчим змістом: проста репродукція і запозичення чужих форм вирішення проблем може виступати в цьому процесі тільки як одна з умов спільного розвитку.

Розроблена нами тренінгова програма спрямована на створення особливої психологічної атмосфери, яка сприяє особистісній активності курсантів, встановленню емоційного зв'язку між усіма учасниками процесу, що зі свого боку створює конгруентність думок і дій. На нашу думку, такий процес робить можливим застосування екопсихологічних принципів.

Найбільш повно це застосування розкривається в концепції особистісних змін П. Лушина [10], де особистість або група особистостей розглядається як відкрита система, що здатна самоорганізовуватися і яка у разі настання стагнації, подібно до імунної системи, сама зацікавлена в тому, щоб включати в себе дестабілізуючі процеси й елементи з метою подальшого розвитку.

У педагогічному контексті як джерело дестабілізації по відношенню до відкритої, здатної до самоорганізації системи (навчальної групи), може виступати педагог, зацікавлений в особистісному розвитку студентів і курсантів. Відправною точкою в цьому випадку стає створення проблемних навчальних і виховних ситуацій. Використовуваний в таких умовах спосіб психолого-педагогічного впливу повинен включати не тільки традиційно позитивні диспозиції (абсолютне позитивне прийняття), але і негативні диспозиції, пов'язані з необхідністю створення ситуацій невизначеності. Таким способом психолого-педагогічного впливу є екологічна фасилітація в умовах недирективного навчання.

Фасилітатору необхідно не лише вміло використовувати ситуації невизначеності, а й самому їх створювати. До таких невизначеності ми відносимо ситуації: якими ми не можемо управляти традиційним способом; у яких ми можемо відчува-

ти себе безпорадними через брак інформації або її суперечності; з якими ми раніше не стикалися; у яких усі наші переврені та випробувані методи не спрацьовують; ситуації вибору, де всі можливі варіанти вибору здаються однаково невизначеними та незрозумілими.

П. Лушин розглядає процес освітньої або педагогічної фасилітації як екологічно витриману форму особистісної зміни в освітньому процесі. Основу «екопсихологічної матриці людської свідомості» складають турботливі, дружні, індиферентні форми відносин. Педагогічна фасилітація передбачає створення педагогом проблемних освітніх чи виховних ситуацій, які потім перевизначаються в особистісно-значимі. Основним завданням фасилітаційної діяльності педагога, на думку П. Лушина, має бути збереження або реконструювання певного ритму конструктивної активності здобувачів освіти шляхом проєкції на освітній контекст соціально важливих проблемних переживань, а також їх колективного обговорення, але не з метою остаточного рішення, а перетворення їх у зону можливостей для особистісного зростання та розвитку [5].

З огляду на вищезазначене, ми зробили спробу представити модель розвитку комунікативних навичок курсантів у вигляді послідовності стадій, узявши за основу логіку розвитку відкритої, здатної до самоорганізації системи в умовах екологічної фасилітації.

1. Стадія директивної активізації комунікативних процесів.

На початкових етапах процес розвитку комунікативної компетентності є рецептивним. Викладач/фасилітатор заохочує курсантів до читання матеріалу із заздалегідь підготовленим проблемним змістом. Паралельно відбувається ознайомлення з правилами демократичної дискусії та обговорення критеріїв оцінювання роботи в групах. Окрім правил демократичної дискусії, прийняття викладачем-фасилітатором позиції та індивідуальності кожного учасника групи він закладає «зерно»

для позитивного ставлення учасників один до одного. Таким чином, перший етап має директивний характер. Водночас курсанти виявляють готовність до співпраці, намагаючись осмислити інструкції та завдання педагога. На цьому етапі фасилітатор повинен запустити активну участь групи, оскільки учасники виявляють лише мінімальну зацікавленість. Перший етап має характер проблематизації освітнього простору в навчальній діяльності курсантів і відповідає відбору фасилітатором елементів, які можуть дестабілізувати цей простір. У контексті екологічної фасилітації такими дестабілюючими елементами є недирективні ситуації невизначеності. Як показує практика, найбільші фруструючі ефекти викликає надання можливостей вибору в навчанні. Однак, на відміну від класичної фасилітації, де фасилітатор намагається запобігти фрустраційним явищам, в екологічній фасилітації вони є відправною точкою для розвитку. Моделювання ситуацій множинного вибору ставить під загрозу звичне ставлення здобувачів освіти до навчального процесу і визначає початок наступного етапу.

2. Стадія протистояння.

Тактика фасилітації на другому етапі є подвійною. Як викладач, фасилітатор продовжує керувати групою і водночас робить усе можливе, щоб допомогти курсантам визначити власні пріоритети й способи поведінки. Педагог повинен бути уважним і приймати позицію кожного члена групи, щоб підтримувати комфортну атмосферу, а також відстоювати власну позицію. Унаслідок втрати стійкості попередніх уявлень про навчальну взаємодію, у курсантів з'являються ознаки опору. З одного боку, їм важко змиритися з тим, що відповідальність за навчальний процес більше не є виключною прерогативою викладача, а з іншого – вони не хочуть повертатися до традиційних способів взаємодії. Цей процес може набувати форми байдужості або формального вибору видів діяльності. Наприклад, курсанти можуть просити фасилітатора зробити вибір

і висловлювати бажання якнайшвидше виконати завдання і перейти до наступного, не замислюючись над його цілями. Іншими словами, це свідчить про те, що здобувачі освіти не бажать брати на себе відповідальність та демонструють «втечу» від діяльності. Така тенденція супроводжується зростанням фрустрації та відчуттям втрати сенсу. Особистісні та освітні проблеми, які раніше були в латентному стані, стають усе більш значущими.

3. Стадія конструктивного вирішення конфліктів.

Завдання фасилітатора – допомогти побудувати спільний комунікативний простір для інтеграції протилежних позицій і подолання попередніх протиріч. Позиція викладача має бути відкритою та гнучкою, а позиції протилежних сторін – зрозумілими та доступними для групового обговорення. На цьому етапі важливо допомогти курсантам визначити свою позицію, чітко й ясно висловлювати ідеї, аргументувати та захищати доводи, будувати послідовне та логічне повідомлення, ставити правильні запитання для отримання необхідної інформації, точно відповідати на запитання, давати точні і лаконічні вказівки. Функція фасилітатора – допомагати резюмувати повідомлення, доносити точку зору інших належним чином, уважно слухати дискусії, доречно використовувати слова, вимову, граматику та невербальні сигнали, вміло користуватися голосом, підкреслювати головну ідею повідомлення, розуміти ірраціональні ідеї інших, поважати особистість і права інших. На цьому етапі члени групи оточені атмосферою єдності. Ступінь їхньої турботи про те, як інші розуміють проблему, створює відчуття єдності в думках і діях.

4. Стадія гармонізації.

Педагог-фасилітатор відмовляється від відповідальності за груповий процес і стає рівноправним учасником групи. Критерієм цього етапу є зміна організації щодо освітнього процесу. Це фаза самоорганізації, тобто часткового або повного перебирання функцій фасилітатора окремими членами

навчальної групи, прийняття рішень групою та підготовка курсантів до прийняття відповідальності за зміст навчання. Під час фази гармонізації кожен член групи чітко формулює свою позицію і здатен зрозуміти та прийняти позицію інших. Учасники відчують почуття емоційного зв'язку та єдності. Робота в групі під час цієї фази може призвести до індивідуальних відкриттів.

5. Стадія розширення меж комунікативного простору.

Критерієм цього етапу є той факт, що група більше не потребує допомоги фасилітатора. Навпаки, будь-яка спроба фасилітатора безпосередньо керувати процесом приречена. На цьому етапі члени групи беруть на себе повну відповідальність за управління навчальним процесом. Процес навчання відбувається на емоційному рівні в демократичному діалозі.

6. Стадія переходу на новий рівень розвитку комунікативних навичок.

Завершальний етап групового процесу характеризується появою нових ознак конфлікту. Це призводить до зміни позиції фасилітатора, який є педагогом, на більш директивну, а з боку учасників – до нового витка групового розвитку та комунікативного пошуку. Якщо фасилітатор не може подолати новий конфлікт і мотивувати групу, група розпадається. Ця фаза характеризується появою байдужості. Це виражається в прагненні курсантів до реконструкції, що можна описати як саморуйнівний прояв. Це може розкриватися, наприклад, у небажанні продовжувати роботу або в проханні до фасилітатора взяти процес на себе. Ці прояви свідчать про початок комунікаційного вакууму, але в цьому випадку джерелом дестабілізації є не фасилітатор, а сама навчальна група, що принципово відрізняє цю фазу від попередньої. Отже, цей етап відповідає відносному завершенню процесу розвитку комунікативних навичок і, водночас, формуванню нових комунікативних навичок та початку їх практики в подальшій міжособистісній взаємодії. Учасники можуть об'єднуватися

з іншими курсантами поза межами тренінгової групи, формувати нові групи та продовжувати дискусії на новому рівні.

Слід зазначити, що представлена тут послідовність фаз групової динаміки не обов'язково застосовується на всіх заняттях. На ранніх стадіях співпраці один етап може тривати одну або дві сесії, але в міру розвитку групи можуть пройти всі етапи за одну сесію.

Екологічна модель має багато переваг. Досвід невизначеності, накопичений групою, акумулює процес творчого пошуку. Умови для демократичних дебатів передбачають створення невизначених ситуацій, коли старі способи розв'язання проблеми не спрацьовують і необхідно знайти нові шляхи, що виходять за межі розуміння навчальної дисципліни. Учасники усвідомлюють, що неможливо, щоб усі мали однакову думку і що співпраця можлива, навіть якщо вони мають абсолютно протилежні погляди та інтереси, що призводить до формування толерантного ставлення. Переживання таких ситуацій розвиває толерантність до невизначених ситуацій та креативність.

Отже, основні особливості цієї моделі полягають у такому:

1. Розвиток комунікативної компетентності курсантів в екологічній моделі відбувається у формі психолого-педагогічної зміни. Її сутність полягає в активному конструюванні нової ідентичності або незворотному, непередбачуваному, нелінійному переході.

2. Модель дозволяє розглядати розвиток комунікативних навичок курсантів як один з аспектів освітнього процесу.

3. Методом розвитку комунікативних навичок в екологічній моделі є екологічна фасилітація. Це дозволяє викладачам свідомо використовувати та організовувати ситуації невизначеності з метою активізації навчальної діяльності курсантів.

4. Об'єктом впливу екопсихологічної фасилітації є толерантність до невизначеності. У результаті цього психічні стани, які визначають деструктивні поведінкові форми, трансформуються в соціально прийнятні.

5. В екологічній моделі педагог-фасилітатор є носієм комунікативних навичок і сприймається курсантами як своєрідна модель або приклад. Від традиційного викладача він відрізняється тим, що демократично керує навчальним процесом. Це один із аспектів новизни нашого підходу.

Відтак, питання дослідження сприйняття невизначеності та ставлення до неї особистості в розрізі толерантності у зв'язку з війною набувають особливої актуальності. Толерантність до невизначеності виступає фундаментальним ресурсом, який сприяє досягненню та збереженню відчуття психологічного благополуччя в умовах невизначеності та допомагає людині адекватно справлятися з невизначеністю світу. Традиційна суб'єкт-об'єктна взаємодія між педагогом і здобувачем освіти забезпечує здебільшого діяльнісні контакти в умовах освітньої діяльності. Тоді як екофасилітативна модель освітньої взаємодії створює психологічне підґрунтя для позитивних змін у мотиваційній, моральній, емоційній і, зрештою, поведінковій сферах особистості всіх учасників спілкування.

Список використаних джерел

1. Бех В., Бех Ю. Толерантність як принцип і норма сучасної європейської правової освітньої системи. *Дев'ять юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи*: матеріали міжнар. наук. конфер., Київ, 24–25 травня 2013 року. Київ, 2013. С. 41–58.

2. Біденко Є. Толерантність як універсальна компетенція в системі європейської освіти. *Освітній дискурс*. 2020. № 27 (10). С. 24–36.

3. Брюховецька О. Психологічні особливості толерантності до невизначеності в управлінській діяльності як однієї зі складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. С. 70–81.

4. Громова Г. Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості: дис. ... докт. філософ. за спеціальністю 053 – Психологія (05 – Соціальні науки) / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, 2022. 208 с.

5. Гусєв А. Розвиток толерантності до невизначеності у студентів-психологів. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 12. Вип. 21. С. 105–114.

6. Декларація принципів толерантності. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>

7. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Ламаш І., Євдокімова Є. Специфіка толерантності до невизначеності в контексті психологічної ресурсності поліцейських. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. С. Бочарової, Харків, 30 березня 2017 року. Харків, 2017. С. 183–185.

9. Ляпунова В. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Збірник наукових праць: Педагогічні науки*. 2016. Т. 3. С. 119–122.

10. Лушин П. Невизначеність і типи ставлення до неї: ситуація психологічної допомоги. *Психологічне консультування і психотерапія*. 2016. № 1. С. 33–40.

11. Оверчук О. Культура мовлення як складова професійної культури поліцейського. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків: ХНУВС, 2019. С. 234–236.

12. Павленко Г. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. 7. Вип. 47. С. 208–219.

13. Про затвердження правил етичної поведінки поліцейських: наказ МВС України від 09.11.2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

14. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

15. Саннікова О. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*. 2020. № 41. С. 98–123.

16. Семиченко В., Артюшина М. Проблема толерантності до невизначеності у теорії та практиці вищої школи. *Вісник національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 2019. Вип. 2 (15). С. 141–142.

17. Томаржевська І. Феномен «толерантність до невизначеності» і його психологічний аналіз. *Психологічний журнал*. 2018. № 1. С. 7–14.

18. Федоренко О. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

19. Хілько С. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України. Київ, 2018. 279 с.

20. Цумарева Н. Толерантність в діяльності поліцейських як основа професійної культури. *Ways of distance learning development in current conditions: The XX International Scientific and Practical Conference, May 22–24, Munich, Germany*. P. 369–371.

21. Черевичний С. Проблема прийняття рішення командиром у психологічній площині. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. круглого столу з міжнародною участю, Ірпінь, 24 квітня 2019 року*. Ірпінь, 2019. С. 92–94.

22. Шай Р. Проблема толерантності правоохоронців у сучасному мультикультурному суспільстві. *Вісник Національ-*

ного університету «Львівська політехніка». *Юридичні науки*. 2020. № 3 (27). С. 133–137.

23. Hoffman F. Grand Strategy: The Fundamental Consideration. *Orbis*. 2014. No 58 (4). P. 472–485.

24. Lauriola M., Iannattone S., & Bottesi G. Intolerance of uncertainty and emotional processing in adolescence: Separating between-person stability and within-person change. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*. 2023. No 51 (6). P. 871–884.

25. Riad A., Drobot A., Krobot M., Antalová N., Alkasaby M. A., Peřina A., & Kořčík M. Mental health burden of the Russian-Ukrainian war 2022 (RUW-22): Anxiety and depression levels among young adults in Central Europe. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. No 19 (14). Article 8418.

26. Trofimov A., & Zabolotna V. Tolerance to uncertainty as a factor in the mental health of the population in conditions of war. *Social and Legal Studies*. 2023. No 6 (3). P. 189–200.

Розділ 5.

КОМУНІКАТИВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

5.1. Вербальні засоби вираження толерантності

Толерантність виступає показником цивілізованості світу, ознакою високого духовного розвитку суспільства.

У Конституції України Розділ II присвячено правам, свободам та обов'язкам громадян, зокрема, стаття 21 проголошує основоположні засади толерантності: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [13]. Фундаментальною для фіксації рівних прав є стаття 24, у якій зазначено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [13]. В основному законі України увагу приділено й вербальному вираженню справ та свобод, як-от у статті 34: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [13].

На думку О. Волошенюка, «необхідність у кодифікуванні основних етичних вимог до представників різних гілок державної влади зумовлена потребами в забезпеченні ефективної діяльності державного управління, уніфікації етичних вимог до чиновництва, мінімізації ризиків, пов'язаних із виникненням конфлікту інтересів, а також іншими можливими зловживаннями службовим становищем, зміцненні довіри громадян. Етичний кодекс виконує роль своєрідного морального навігатора в складних соціально-культурних умовах сьогодення» [4, с. 47].

Значна увага принципам взаємоповаги приділяється в міжнародному законодавстві, зокрема важливим компонентом професіоналізму поліцейського є відповідність його діяльності як у робочий, так і в позаробочий час високим етичним вимогам. На національному рівні також накопичено досвід утілення актуальних етичних стандартів у поліцейській діяльності. Сучасна Україна позбавляється тенденцій авторитарного нав'язування думок, ігнорування правами особи, тому осмислення права в контексті комунікації потребує вивчення з метою впровадження в практичну діяльність.

Цікавим є досвід американських правоохоронних структур. У їх традиції комунікативна модель поведінки поліцейського залежить не тільки від норм закону, а й від учасників, від врахування їхнього соціального, інтелектуального, культурного рівня. У такий спосіб акцентована увага на комунікації, насамперед вербальній, як важливому засобі розв'язання конфліктних ситуацій і засобі виконання службових завдань.

Важливими складовими підтримання правопорядку в суспільстві виступає саме процес спілкування. Науковці розглядають три типи зовнішньої комунікації правоохоронців.

Кризова комунікація – типова для непередбачуваних, невідкладних ситуацій, які несуть загрозу всьому суспільству. У такому випадку суспільство підтримує поліцію, іде на прямий діалог, бо розуміє і свою відповідальність.

Щоденна (рутинна) комунікація – відбувається у звичайних обставинах, здійснюється представниками правоохоронних органів безпосередньо з громадянами й виявляється під час реагування на виклики громадян, патрулювання. Цінність цього виду комунікації полягає в тому, що вибудовуються постійні, стандартні форми спілкування в передбачуваних ситуаціях, а це спрощує й робить ефективною комунікацію.

Стратегічна комунікація – це спосіб донести громадськості програми, напрями діяльності поліції через публічні виступи, прес-конференції тощо. Така комунікація спрямована на формування довіри до правоохоронних органів, на зовнішню підтримку поліції. Діяльність поліцейських тісно пов'язана з репутацією установи, тому правоохоронці активно вживають гасла, символи для підтримки позитивного іміджу.

О. Орловська до провідних принципів толерантності відносить такі: «...рівність між представниками різних народів (рівний доступ до соціальних благ для всіх людей незалежно від їх статі, раси, національності, релігії чи приналежності до будь-якої іншої групи); взаємна повага, доброзичливість і терпиме ставлення всіх членів суспільства до представників інших соціальних, культурних, релігійних груп; відмова від насилля як неприйняттого засобу залучення людини до будь-якої ідеї; рівні можливості для участі у політичному житті всіх членів суспільства; гарантоване законом збереження і розвиток культурної самобутності та мов національних меншин; реальна можливість дотримуватись традицій усіх культур, представлених у суспільстві; свобода віросповідання за умови, що це не ущемляє права і можливості представників інших конфесій; співпраця і солідарність у вирішенні спільних проблем; відмова від негативних стереотипів у сфері міжетнічних та міжрасових відносин і у стосунках між статями» [19, с. 1].

Принципи толерантності є важливими в діяльності представників усіх професій, однак є сфера, у якій засади терпи-

мого, увічливого ставлення стають базовими професійними компетентностями. До таких належить правоохоронна діяльність. Закон України «Про Національну поліцію» у статті 2 визначає: «Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [23]. Отже, захист прав і свобод особи є визначальним пріоритетом діяльності правоохоронних органів.

Значущість психологічної й комунікативної толерантності у сфері поліцейської роботи зумовила потребу фіксації вимог до зовнішніх і внутрішніх проявів етичності на законодавчому рівні. У 2016-му році затверджені Правила етичної поведінки поліцейських, метою прийняття яких є формування «...почуття відповідальності стосовно дотримання професійно-етичних норм поведінки під час виконання службових обов'язків, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до Національної поліції України» [22].

Значна увага в Правилах приділяється мовній поведінці поліцейських, бо саме комунікативна складова сприяє/не сприяє реалізації завдань. У Розділі II п. 1 наголошується, що поліцейський повинен «...поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати; ... дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики...» [22]. Розділ III визначає правила спілкування із затриманою особою: «Поліцейський зобов'язаний пояснити затриманій особі зрозумілою для неї мовою підстави для затримання та права затриманої особи, надати можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, а також повідомити про

факт затримання третій особі, яку повинна обрати затримана особа» [22]. Важливою складовою роботи працівника поліції є взаємодія з громадськістю й, відповідно, звертається увага на правила спілкування в цих ситуаціях. Зокрема, у п. 2 зазначено: «Незалежно від посади чи звання у відносинах із населенням поліцейський зобов'язаний: бути тактовним та доброзичливим; висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи, у ввічливій та переконливій формі; надати можливість особі висловити власну думку; до всіх потерпілих від злочинів або інших правопорушень проявляти повагу, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя» [22]. У п. 3 наголошується на важливості вербальної професійної етики: «За будь-яких обставин і відносно будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики. При зверненні до особи поліцейському заборонено бути зверхнім, погрожувати, іронізувати, використовувати ненормативну лексику та допускати дискримінацію в будь-якій формі» [22].

Таким чином, ділове спілкування в діяльності працівника правоохоронної системи сприяє забезпеченню прав людини, громадської безпеки, підтриманню правопорядку, правовому вихованню членів суспільства, формуванню позитивного образу поліцейського.

Традиційно толерантність трактується як терпимість. Вона виявляється як через зовнішні прояви, так і через внутрішні. Одним з найважливіших засобів вияву толерантного/нетолерантного ставлення є мова.

Ф. Бацевич зазначає: «Найважливішою особливістю мови слід вважати те, що вона не віддзеркалює дійсність, а є діалогом між Я і світом, у процесі якого межі того й іншого вперше отримують визначеність. Класифікація предметів у мові не відбувається виключно за рахунок актів сприйняття і судження; вона передбачає, що поняттєво-логічне оформлення дійсності опосередковане афектами, волею, оцінками, а тому

пронизане суб'єктивним світосприйняттям» [2, с. 111]. Таким чином, вербальні засоби уможлиблюють вираження свого ставлення до Іншого.

Важливо нагадати, що мова, як універсальний засіб спілкування, виконує низку функцій. «У науковому просторі виділяють такі функції мови: номінативна (функція називання, яка бере активну участь у лінгвалізації (омовленні) світу; усе повинно мати назву, бо інакше не може існувати у свідомості людини), комунікативна (мова використовується для комунікації; мова, якою не спілкуються, стає мертвою), гносеологічна (досвід суспільства закодовано в мові), мислетворча (функція формування і формулювання думки), естетична (через мову людина може сприймати красу і передавати її іншим людям), культураносна (людина через мову пізнає свій народ і долучається до джерел нації, іноді стає її творцем), фактична (функція встановлення контактів, звертання уваги на себе, підготовка потенційного співрозмовника до сприйняття інформації), волюнтативна (вираження волі щодо співрозмовника: порада, спонукання, заборона, запрошення тощо), магічно-містична (слова здатні викликати уявлення, образи, предмети, істот, які не існують у реальному житті), демонстративна (підкреслення самовираження за допомогою своєї етнічної, національної приналежності), ідентифікаційна (відображення у просторі і часі національно-естетичних, соціальних, культурних, духовних, вікових та інших параметрів), експресивна (мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини), етична (мова як засіб дотримання норм поведінки, моральних правил), виховна (слово прищеплює моральні приписи, виховує національно-свідомого громадянина), філософсько-світоглядна (мова прив'язує етнос до його природного оточення, ландшафту, предметного обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, який становить неорганічне тіло народу), державотворча (мова є виявом саморозвитку держави, головним чинником, який кон-

солідує сучасне суспільство в націю» [14, с. 40]. Усі названі функції мови щодня реалізуються в професійній діяльності представників різних галузей, але вони особливо важливі для професій типу «людина – людина», до яких належить і робота поліцейських. Комунікативна функція як основна обов'язково реалізується в поєднанні з іншими.

Комунікативні компетентності є визначальними з-поміж інших компетентностей, оскільки важливі для представників різних спеціальностей. Уміння комунікувати – це запорука успішної діяльності. Особливо актуальним є розвиток навичок спілкування для представників правоохоронної системи, тому що постає потреба налагодження контакту з особами різних соціальних станів, статусів тощо. «Мовленнєве спілкування – це передусім соціальна взаємодія... в нього люди вступають не для того, щоб обмінятися інформацією – це завжди лише засіб для досягнення іншої, немовленнєвої мети, яка може і не усвідомлюватися комунікантами... У повсякденній свідомості, що актуалізується в спілкуванні, відображаються соціальні відносини (національні, класові, групові, трудові, міжособистісні та ін.)», – наголошує Ф. Бацевич [1, с. 33].

Спілкування з потерпілими, правопорушниками, ефективне розв'язання професійних завдань шляхом компетентного вживання мовних засобів – важливі питання для подальшого вивчення, тому що корелюють і з питанням толерантності у фаховій сфері.

Правоохоронні органи виступають представниками держави, у громадськості вони найперше асоціюються із законністю, тому їх мовлення є важливим показником. «Ефективне вирішення професійних завдань у процесі виконання службової діяльності працівниками кримінальної поліції потребує наявності в них певного рівня психологічних знань, умінь та навичок, а також розвинених професійно важливих рис особистості. Однією з інтегральних особистісних характеристик, що відображає рівень професіоналізму оперуповно-

важеного, є його комунікативна компетентність, тобто вміння грамотно й ефективно спілкуватися насамперед з об'єктом службової діяльності, з громадянами та колегами» [24, с. 19].

Разом із поняттям «толерантність» функціонує і така дефініція, як «комунікативна толерантність», яка розглядається як особистісна якість людини, особливість взаємодії з іншими людьми, професійно важлива якість фахівця, безпосередньо пов'язана зі службовою діяльністю. Це поняття можна тлумачити як характеристику ставлення особистості до людей. Науковці висловлюють думку, що комунікативна толерантність є систематизуючою ознакою, яка входить у психологічний портрет індивіда й поєднується з багатьма іншими якостями, як-от: моральними, інтелектуальними, характерними. Комунікативна толерантність свідчить про внутрішню гармонію чи дисгармонію, здатність до самоконтролю й самокорекції. Вона є важливою характеристикою індивіда, базується на таких індивідуальних особливостях партнерів, як: ціннісні орієнтації, етичні норми, звички, потреби, емоційне тло. У спілкуванні вона проявляється в тому, що особа не відчуває негативних емоцій через наявність будь-яких відмінностей між собою та іншими людьми, напевне, і не помічає їх. Толерантність передовсім виражається через мовні засоби, тому для встановлення взаєморозуміння, налагодження ділових й особистих контактів ця характеристика стає визначальною.

Комунікативний підхід в юридичній сфері особливо актуальний, оскільки він трактує і право як засіб людської взаємодії, а не як певне автономне явище. Розуміння такої концепції створює широкі можливості осмислення комунікантом різноманітного характеру правових феноменів, тому що комунікація здійснюється на різних рівнях й у різноманітних формах. Право завдяки спілкуванню не постає у вигляді закритої системи, бо акцент робиться саме на комунікативній складовій, а не на нормах права. Це зі свого боку застерігає від однобічного аналізу правової ситуації.

З погляду історичного розвитку, юридична антропологія трактує право як засіб розв'язання конфліктів, а безпосереднім способом реалізації цього права є комунікативна діяльність. Дослідники зауважують, що сучасне право все більше набуває ознак права примирення, а це відкриває можливості для використання в комунікації толерантності.

О. Землянська наголошує: «За допомогою спілкування люди передають один одному різні відомості, накази, діляться своїми ідеями, планами. На відміну від технічних систем, у системах «людина – людина» інформація не тільки передається, але і піддається кількісним і якісним змінам, приймається й інтерпретується різними людьми по-різному, згідно з їх мотивацією, досвідом, рівнем інтелектуального і правового розвитку й іншими властивостями їхньої психіки. При цьому відбувається оцінка отриманої інформації, так як вона завжди отримує якусь конкретну особистісну значущість і зміст; в процесі спілкування партнери завжди намагаються вплинути один на одного, тобто обмін інформацією завжди передбачає вплив на поведінку партнера» [9, с. 2].

Комунікативна толерантність передбачає мовну культуру представника правоохоронних органів, тому, без сумніву, «невід'ємною ознакою освіченої, всебічно розвиненої людини є висока мовна культура, тобто вміння активно використовувати як знаряддя спілкування сучасну літературну мову з усіма багатствами виражальних засобів та властивими літературній мові нормами» [20, с. 11].

Питання вербального вираження толерантного ставлення, зокрема і в діяльності представників правоохоронної системи, пов'язане безпосередньо з поняттям культури мовлення. «Культура спілкування є складовою частиною культури людини загалом. Вона, як і будь-яка інша культура, включає суму знань про спілкування. Для культури спілкування характерна нормативність, яка визначає, як повинні спілкуватися люди в тому чи іншому суспільстві, у тій чи іншій ситуації. Норми,

як правило, визначаються станом суспільства, його історією, традиціями, національною своєрідністю, загальнолюдськими цінностями. Кожна епоха в розвитку людства характеризується певною культурою спілкування, яка невіддільна від цієї своєрідності й відповідає загальнолюдським цінностям. Тому й важливо зараз закласти основи такої культури спілкування нашого суспільства, яка відповідала б часові, нашій історії та духовно-творчому потенціалу українського народу» [20, с. 121].

Значною мірою неуспішна комунікація в будь-якій сфері зумовлена недосконалим володінням мовними ресурсами. Порушення мовних норм на всіх рівнях (орфоепічному, лексичному, граматичному тощо) призводять до нерозуміння/неправильного розуміння співрозмовників, до необхідності ставити уточнювальні/додаткові питання, а це ускладнює й затримує спілкування.

«В усному мовленні поліцейських найчастіше лунають орфоепічні помилки, що зумовлено білінгвальним середовищем, у якому вони перебувають. Як відомо, в українській мові, на відміну від російської, відсутнє «акання», тобто голосний [о] вимовляється чітко та не переходить в [а] чи [у]. Але подекуди чуємо в мовленні правоохоронців: *вагнева підготовка* (має бути *вогнева підготовка*), *у настанові* (замість *у постанові*), *виканав вправу* (замість *виконав вправу*) тощо. Літера *ш* в українській мові завжди передає 2 звуки [шч], але у вимові правоохоронці передають цю букву звуком [ш']: [*ш'*] *одня*, [*ш'*] *ойно*, [*ш'*] *оразу* (замість [шч] *одня*, [шч] *ойно*, [шч] *оразу*). Неправильною також є вимова звука [г] на місці [г]: *приголосоий звук* (має бути *приголосоий звук*), *приголомиллива подія* (замість *приголомиллива подія*). Однією із характерних властивостей української літературної вимови є збереження дзвінкості при вимові приголосних звуків у всіх позиціях, зокрема в абсолютному кінці слова, а також те, що наступний глухий приголосний (на межі морфем і слів) не оглушує попе-

редній. Натомість при вимові правоохоронців лунає: *кни[ш]ка (замість кни[ж]ка), зу[п] (замість зуб), моро[с] (має бути мороз)*, що є порушенням орфоепічних мовних норм» [10].

Найбільша кількість лексичних помилок спричинені впливом російської мови, тому росіянізми залишаються найбільш поширеним лексичним явищем, яке треба викоринювати. Через неконтрольованість власного мовлення, правоохоронці дотепер вживають вирази: по крайній мірі, на рахунок, являється, виключення, на протязі тижні, вибачаюсь, вірно говорити, відкривати двері, погано до мене відноситься, у відносинах три місяці, прийшло в голову, приймав участь. Уживання таких одиниць, можливо, і не спотворить значення, але точно свідчитиме про невисокий рівень культури.

У діяльності представника правоохоронних органів важливим є спілкування й комунікація. Часто ці поняття ототожуюються, але варто розділяти їх.

«Спілкування – це процес взаємодії і взаємин суб'єктів (особистостей, соціальних груп), під час якого відбувається взаємообмін діяльністю, інформацією, емоціями, навичками, уміннями, а також вольовий контакт» [3, с. 6]. Процес спілкування має кілька аспектів. З погляду філософії, він пов'язаний із розумінням соціального статусу учасників акту мовлення, відповідно, спілкування виступає як спосіб соціологізації суб'єкта (виконання певних соціальних ролей, пошук соціальних цінностей, адаптація до суспільства тощо). Розуміючи свої якості як соціально важливі, індивід формується як особистість. Філософія наголошує, що спілкування партнерів пов'язане із суспільством у цілому, і не тільки з погляду сучасності, а й з позиції історичного становлення. Психологічний аспект спілкування спрямований більше на індивідуальність, моральний клімат, важливими тут є параметри емоційної та вольової сумісності.

Аналізуючи поняття «комунікація», Н. Бутенко наголошує: «Визначення терміна «комунікація» починається з характери-

стики множинних інформаційних систем передачі людської мови, сигналів і зображень. Відповідно до цього, термін «комунікація» означає буквально міру «участі» (чи «співучасті») у процесі споживання, обміну й використання інформації. Водночас перебувати в стані комунікації – це не просто передавати й одержувати інформацію. У процесі комунікації утворюється комунікативне співтовариство. Воно характеризується відносинами єдності, взаємозв'язку, обміну, взаємодії, взаєморозуміння та ін. Саме таке співтовариство правомірне визначати людей, що перебувають у стані комунікації» [3, с. 7].

Процес комунікації включає шлях повідомлення, форму зв'язку, сам акт спілкування, обмін суб'єктивним досвідом, можливість невербальки тощо, тобто визначальним для комунікації є процес обміну інформацією, що сприяє взаємному розумінню. Через те кінцевою метою для комунікації важливим є узгодження цінностей, якими керуються мовці, координація в плані передачі та прийняття інформації, а також організація процесу зв'язку між індивідами.

Для ефективної вербальної комунікації представник правоохоронних органів повинен мати поняття про закони спілкування. Володіння цією інформацією сприятиме налагодженню контактів.

Ф. Бацевич аналізує 17 законів спілкування [1, с. 37–42], тобто ті тенденції, які характерні для всіх типів комунікації. Зазначимо основні, які є визначальними для побудови ефективної взаємодії поліцейського з іншою стороною. Наголосимо на окремих законах, які необхідно враховувати представникам правоохоронних органів під час вербальної комунікації.

Закон залежності ефективності спілкування від комунікативних вимог означає, що комунікатори повинні докладати мовленнєвих зусиль, щоб підвищити ефективність впливу. На переконання дослідників, «...щоб досягти комунікативного успіху, необхідно застосовувати весь арсенал вербальних і невербальних засобів, дотримуватися законів, правил,

конвенцій спілкування, норм етикету тощо, тобто витратити більше зусиль» [1, с. 38].

Закон комунікативного самозбереження уможливило збереження комунікативної рівноваги. «Так нова ідея, висловлена співбесіднику, як правило, спершу ним піддається сумніву, навіть відхиляється. Згодом вона може стати схваленою. Чи, наприклад, мовець переважно стримується від висловлювання своєї точки зору під загрозою її критики чи заперечення» [1, с. 39].

Закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування можна тлумачити таким чином: «Якщо співбесідник у спілкуванні порушує комунікативні норми, інший співбесідник змушує його змінити комунікативну поведінку» [1, с. 41]. Реалізація цього закону залежить від ситуації, особистостей учасників спілкування, їхнього статусу, психологічних особливостей тощо. У випадку спілкування правоохоронця з протилежною стороною априорі він повинен впливати на мовленнєву поведінку співрозмовника й визначати норми комунікації.

Закон довіри до зрозумілих висловлювань виступає чи не найважливішим для налагодження комунікації в діяльності представників правоохоронної системи. Мається на увазі апеляція до зрозумілих і простих істин, які виражаються простими конструкціями. М. Пентилюк наголошує: «Для того щоб контакт був справді глибоким, необхідно, щоб мовець, крім знань про спілкування, певних навичок та вмінь, мав ще й відповідну комунікативну настанову на спілкування. Причому не просто настанову на встановлення контакту, а на людину як на загальнолюдську цінність. Тоді цей контакт стане олюдненим і спілкування буде відбуватися на високому рівні» [20, с. 122].

Закон мовленнєвого самовпливу передбачає, що словесне втілення ідеї або емоції формує цю ідею чи емоцію в мовця. Вербальне втілення думки неначебто матеріалізує її, дає змогу людині впевнитися в ній.

Закон мовленнєвого поглинання емоції трактується так: «У разі послідовної вдумливої розповіді про емоцію, яку переживають, вона поглинається мовленням і щезає. Висловлене у зв'язній розповіді переживання і вислухане кимось «щезає» разом зі словами, використаними для розповіді. Слова ніби всмоктують емоцію, забирають її в людини. Це явище відоме як «поскаржитися комусь на життя» [1, с. 41].

Закон емоційного пригнічування логіки передбачає, що, «...перебуваючи в емоційному стані, людина втрачає логічність й аргументованість мовлення. У такому разі в її мисленнєвій діяльності починає домінувати права півкуля головного мозку, яка відповідає за емоції, а ліва, що відповідає за логіку, розуміння і породження зв'язного мовлення, пригнічена, ніби вимкнута. Саме тому збуджену людину логікою не переконати, з нею слід спілкуватись спокійно, не сперечаючись, демонстративно згоджуватися, потроху знижуючи рівень її збудженості, заспокоювати, щоб згодом задіяти логіку» [1, с. 42].

Знання визначених законів спілкування, урахування їх у професійному спілкуванні допомагає краще розуміти співрозмовника і, відповідно, обирати найбільш ефективні методи комунікації з метою уникнення бар'єрів у вербальному обміні інформацією.

Вербальна комунікація є дієвим способом передачі необхідної інформації, однак при використанні мовлення можуть виникнути бар'єри в сприйнятті, які зумовлені низкою факторів. Для представників правоохоронної системи важливо розуміти потенційну можливість виникнення подібних бар'єрів і враховувати це при побудові комунікативного акту.

1. Логічний бар'єр – зумовлений тим, що учасники комунікації мають неоднаковий вид мислення. Зазвичай таке трапляється, якщо партнери відрізняються особливостями розумової діяльності. Поліцейський у такому випадку має на меті побороти бар'єр для виконання професійних завдань, тому

зобов'язаний іти «від партнера», пристосовуючи свої висловлювання під рівень логічного мислення співрозмовника.

2. Семантичний (лінгвістичний) бар'єр зумовлений тим, що мовленнєві партнери мають різний лінгвістичний словник, через що виникає нерозуміння значень окремих лексем. Причиною виникнення такого бар'єра часто є обмежений лексичний запас однієї зі сторін комунікації, а також соціальні, психологічні, культурні, національні відмінності. Представник правоохоронних органів повинен подолати семантичний бар'єр, використовуючи зрозумілу для іншої сторони лексику, тобто говорити з особою «її мовою», «однією мовою».

3. Стилїстичний бар'єр – стиль передачі інформації не відповідає ситуації спілкування. Поліцейський зазвичай використовує літературну мову, яка передає книжні поняття, що важко сприймаються на слух, тому часто таке спілкування нерезультативне через несприйняття протилежною стороною стилістики висловлювання. Для оптимізації розуміння почутого необхідно враховувати особливості реагування особи на обсяг інформації: речення, яке складається з 5–15 слів, запам'ятовується дуже добре; 15–20 слів фіксувати важче, а фраза з 30 і більше лексем фактично не сприймається. Для уникнення стилістичного бар'єру правоохоронець повинен оптимально структурувати повідомлення, формулювати зміст відповідно до можливостей сприйняття іншою стороною, обирати темп і ритм мовлення, що найбільше відповідає ситуації спілкування й комунікативному партнерові.

4. Фонетичний бар'єр – може виникати, якщо мовець має певні дефекти мовлення, або темп мовлення занадто швидкий, або виникає через діалектні особливості. Щоб такий бар'єр не завадив успішній комунікації, необхідно виробляти дикцію мовлення того, хто говорить, коли темп і швидкість мовлення, якість дикції й вимови могли б бути кращими. Для уникнення такого бар'єра треба говорити виразно, досить голосно, уникаючи при цьому скоромовності.

Зазначені бар'єри роблять комунікацію неуспішною, але її причинами можуть бути ще деякі фактори: 1) «упереджені уявлення» – відкидання нового, незвичайного, усього, що не збігається з власними поглядами; 2) стереотипи – стандартні думки про окремих осіб чи про ситуації; 3) вороже ставлення однієї сторони комунікації щодо іншої; 4) недостатня увага до фактів або недостатня їхня кількість; 5) недоцільний вибір стратегії й тактики спілкування; 6) неправильна побудова вербальної комунікації: недоречний вибір слова, складні синтаксичні конструкції, нелогічність побудови висловлювання, слабка переконливість повідомлюваного. Ефективність комунікації, у свою чергу, залежить від низки факторів, зокрема, одночасний зв'язок із багатьма партнерами покращує спілкування – це економить час і створює умови для конкурентності; для ефективності важливим є зрозумілість інформації: комунікант має переводити повідомлення в таку форму, яка достатньо зрозуміла співрозмовникові.

Компонентами, що створюють високий рівень культури спілкування, є: «1) комунікативні установки, що «включають» механізми спілкування; 2) знання: а) норм спілкування, прийнятих у визначеному суспільстві, б) психології спілкування (категорій, закономірностей, механізмів), в) психології сприймання і розуміння один одного; 3) вміння застосовувати ці знання відповідно до ситуації, норм моралі конкретного суспільства та загальнолюдських цінностей» [20, с. 122].

Вербальна толерантність виступає засобом уникнення дискримінації, а недопущення приниження є прямим обов'язком працівників правоохоронних органів. Закон України «Про заходи запобігання та протидії дискримінації в Україні» дає чіткі визначення форм дискримінації, містить перелік ознак, за якими особи не можуть зазнавати порушень прав і свобод. У Розділі I статті 1 дискримінація трактується як ситуація, «за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інва-

лідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [21]. Натомість стаття 2 Розділу 1 визначає принципи недискримінації, «що передбачає незалежно від певних ознак: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб» [21]. Закон поширюється на громадсько-політичну діяльність, державну службу, службу в органах місцевого самоврядування, правосуддя тощо, отже, представники правоохоронної системи виступають суб'єктами його дії, дотримання принципу недискримінації є для них обов'язковим.

У п. 4 Розділу I ідеться про «підбурювання до дискримінації – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками» [21]. Таке підбурювання можливе вербальними засобами через негативні характеристики осіб певних соціальних груп, національностей, певної зовнішності тощо. Виникає питання, як можна ідентифікувати підбурювання до дискримінації? Є кілька показників, за якими можливо визначити це підбурювання.

1. Надання вказівок, інструкцій, які містять заклики до дискримінації осіб за певними ознаками.

2. Публічне поширення в усній чи письмовій формах вказівок, закликів.

3. Підбурювання до дискримінації особою, яка сама прямо не чинить дискримінаційних дій або не протидіє таким заходам.

Прикладом вербального підбурювання може бути класичний вираз про «осіб кавказької національності», «чор-

номазах», «чурок», яких принижують на основі належності до іншої національності. Дискримінаційним є формулювання про необхідність «мочити» чужих, змушувати їх зізнаватися будь-якими способами для виконання «плану».

Вербальні засоби вираження толерантності мають значення і в спілкуванні поліцейських із керівником та з колегами.

Толерантність як широке багатовимірне поняття виконує низку функцій, зокрема, регулювальну, яка уможливує вихід із конфліктних ситуацій, дозволяє стримати неприязнь, замінити її на позитивне сприйняття; соціально-комунікативну, що формує готовність до спілкування, співпраці та розуміння; сприяє встановленню конструктивного спілкування з представниками різних груп. «У широкому значенні толерантність означає повагу, яка найперше виявляється через мовні засоби. Уживання тих чи тих мовних одиниць сприяє порозумінню або ж, навпаки, створює перепони в спілкуванні» [18, с. 639].

Спілкування поліцейських відбувається в різних умовах і пов'язане з різними ситуаціями. Так, окремо варто розглянути комунікативну поведінку керівника з підлеглими-правоохоронцями як вияв толерантності.

«Важлива роль у створенні колективу й нормальної робочої обстановки належить керівникові цього колективу. Авторитет керівника забезпечується такими етичними факторами, як абсолютна чесність, добросовісність, знання своєї справи, принциповість, повага до людей, турбота про них. Керівник не зможе добитися поваги співробітників, якщо стане постійно підкреслювати свою вищість і виявляти неповагу до підлеглих, зверхньо покрикувати на них. Мистецтво керівництва дається не кожному. Але якщо такий талант і притаманний людині, цього не досить. Керівник повинен постійно працювати над собою, щоб бути зразком для підлеглих. Цікаво і плідно працювати під керівництвом висококультурної людини, яка створює в колективі таку атмосферу, що кожен пра-

цівник з радістю йде на роботу, бо він відчуває себе безпосереднім помічником керівника» [20, с. 124].

Вербальними показниками культури й толерантності керівника є:

- керівник завжди вітається першим, у такий спосіб демонструючи роль провідника;
- знає підлеглих на ім'я та по батькові, не «тикає» при розв'язанні робочих питань, особливо в присутності третіх осіб;
- не кричить у випадку, якщо підлеглий припустився помилки. «Цілком слушною є думка про те, що ганити когось публічно не варто, краще вказати на його помилки наодинці або в колі найближчих колег. Догана перед усім колективом виноситься у крайніх випадках (підставою є значні порушення дисципліни) і повинна бути мотивована надзвичайно ґрунтовно і переконливо» [20, с. 125];
- дає завдання підлеглим у ввічливій формі;
- має індивідуальний підхід до людей; формує в членів колективу корпоративні етичні навички ненав'язливо й тактовно;
- уміє створити доброзичливу атмосферу.

Для організації ефективної роботи надзвичайно важливим є вміння керівника лаконічно, але повно викладати зміст. Конкретність і стислість завдань, доручень досягається добром відповідних і доречних у конкретній ситуації мовних одиниць, зокрема, ефективним вживанням синонімічних синтаксичних конструкцій.

У ділових відносинах єдиним прийнятним способом звертання до особи є офіційне звертання на ім'я та по батькові; на прізвище – із додаванням слів пан, добродій, добродійка, колега, громадянин тощо. Звертальну функцію на вербальному рівні виконує кличний відмінок, тому, відповідно до норм української літературної мови, необхідно вживати форму

кличного відмінка, наприклад: Тетяно Вікторівно, Анжело Володимирівно, Сергію Сергійовичу, Наталіє Вікторівно, пані Світлано, добродію Андрію Степаненко, колего Романе. Часто працівники на робочому місці мають дружні стосунки, однак спілкування не повинно переходити на неформальний рівень у присутності відвідувачів чи інших співробітників для уникнення фамільярного тону. Називання на ім'я й на «ти» можливе при спілкуванні тет-а-тет і за умови, якщо комуніканти давно знайомі.

Ділове спілкування передбачає усний контакт між співрозмовниками, що наділені певними повноваженнями й мають на меті розв'язання конкретних проблем. У зв'язку з цим особливої уваги потребує вибір прономінативних компонентів.

Займенники використовуються в офіційних ділових і наукових текстах, щоб уникнути повторення, але неправильна побудова фрази з прономінативами може призвести до двозначності повідомлюваного чи неетичності висловлювання.

Уживання особового займенника «я» в офіційно-ділових і наукових стилях потребує особливої уваги. В офіційному листуванні чи наукових працях доречніше використовувати форму множини: «Ми розглянули вашу заяву». У розпорядженнях, наказах, резолюціях займенник «я» зазвичай опускається, використовується лише особова форма дієслова: «наказую», «вимагаю», «рекомендую», «прошу», «не заперечую».

Уведення особового займенника «Вас», «Вам» уможливорює згладжену категоричність, коли висловлюється певна вимога: «Просимо з'явитися Вас»; «Ваша присутність необхідна...», натомість конструкція «Вимагаю з'явитися...» сприймається як вияв нетерпимості.

Якщо в комунікативній ситуації присутня третя особа, неприйнятно використовувати для її номінації займенник вона (він). Ці займенники в українській мові означають не лише осіб, а й предмети, тому некоректно називати присутню особу як неістоту чи дистанційовану. Третю особу рекомендовано

називати на ім'я або загальним іменником для позначення за професією, посадою, званням тощо. Наприклад, у реченні «Так, вона погоджується» за присутності зазначеної особи краще вжити конструкції «Пані погоджується», «Олена (ім'я, по батькові) погоджується», «Завідувачка погоджується» тощо. Неетично також вживати займенник третьої особи множини вони, що позначає присутність кількох людей. Для пошанності та вияву толерантного ставлення варто використовувати такі вирази, як: наші друзі, свідки нашого діалогу, присутні тут пані та панове тощо.

У вербальному спілкуванні керівника з підлеглими варто враховувати окремі аспекти: «В індивідуальних бесідах з підлеглими керівник найчастіше дає розпорядження, щось рекомендує, намагається за допомогою зворотного зв'язку дізнатися про хід і результат виконання завдань, а також оцінити роботу співробітників. Найбільше непорозумінь, а то й конфліктів виникає під час передачі й прийому саме розпоряджень. Річ у тім, що нерідко люди неоднаково розуміють одну і ту ж інформацію, по-різному ставляться до виконання конкретного завдання й досягнення мети. Тому при зустрічі бажано, щоб керівник сформував у підлеглому, перш за все, бажання виконати розпорядження. Якщо цього не буде, то, швидше за все, підлеглий зробить те, що йому сказали, але формально, а то й погано. Для того щоб порозумітися, співбесідники повинні мати єдину професійну мову. Причому, говорячи про одне й те завдання з різними працівниками, слід орієнтуватися на рівень їхнього мислення. В одному випадку термінологія може бути складнішою, узагальненою, розрахованою на високий рівень мислення. В іншому випадку розпорядження даються простішою мовою, чіткіше, без використання наукової термінології. Таким чином, для досягнення взаєморозуміння з підлеглими керівникові потрібно враховувати рівень освіченості та розумового розвитку кожного з них» [20, с. 131].

Керівник повинен роз'яснювати завдання спокійним тоном, бо це дасть можливість підлеглим сконцентрувати всю увагу на розмові, а не на емоційній складовій. Супровідні питання допоможуть з'ясувати, чи все зрозуміло, що так само сприятиме якісному виконанню завдання. Підлеглий повинен бачити й відчувати увагу та повагу, що виявляється насамперед вербально. Звертання керівника на «Ви», формулювання розпоряджень у коректній формі («Необхідно виконати...», «Чи не могли б Ви завтра виконати це...», «Прошу зрозуміти, що це терміново...», замість «Негайно виконуйте!», «Вимагаю, щоб уранці прозвітували!» тощо), буде виявом толерантності. Для підтримання контакту можна зробити прихований комплімент (наприклад, «От бачите, я забув, а Ви нагадали!»), виявляти інтерес до працівника, помічати його успіхи.

Як керівник, так і працівник поліції під час перебування на роботі повинні дотримуватися мовленнєвого службового етикету. «Різновидами мовленнєвого службового етикету є звертання (слово або декілька слів, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова), вітання (спосіб вираження приязні та поваги, що потребує почуття такту), знайомство (встановлення між ким-небудь певних стосунків, відносин), подяка (почуття вдячності за послугу, допомогу тощо), запрошення (прохання взяти участь у чомусь), побажання (висловлення побажання про здійснення чого-небудь), прохання (ввічлива пропозиція до кого-небудь щось зробити), порада (сприяння або допомога в якій-небудь справі) й пропозиція (те, що пропонується чий-небудь увазі, виноситься на обговорення, розгляд), погодження (позитивне підтримання висловленої думки), згода (позитивна відповідь на питання, дозвіл на що-небудь), незгода (негативна відповідь на питання, заборона чого-небудь), вибачення (виявлення поблажливості, прощання провини), комплімент (приємні, люб'язні слова, похвала, лестощі), прощання (приємні слова перед розтаванням)» [14, с. 17].

Культура спілкування є однією із найбільш важливих форм зовнішнього прояву внутрішньої культури особистості, що корелює з толерантністю. На манеру спілкування впливають оточення, самопочуття, особливості комунікативної ситуації тощо. У будь-якій ситуації і керівник, і підлеглий повинні дотримуватися встановлених правил, а саме: рівність, доброзичливість, неупередженість, вміння вислухати та зрозуміти іншого, тактовність, взаємоповага. «Однією ж із особливостей діяльності працівників правоохоронних органів є те, що вона відбувається в постійному контакті з різними людьми: за віком, статтю, соціальним положенням, рівнем освіти, особливостями характеру, ставлення до закону і т.п. Комунікативна культура працівників поліції, вміння правильно, ясно й чітко висловлювати свою думку безпосередньо впливає на характер вирішення багатьох соціально-правових проблем, створює сприятливі умови для налагодження необхідних зв'язків із різними категоріями населення, дозволяє послідовно й ефективно розв'язувати складні професійні завдання психологічного та міжособистісного характеру. І зрозуміло, що є основною складовою іміджу та професійної культури працівника» [27].

Особливе значення для успішного виконання завдання для поліцейського має інтерв'ювання, тобто комунікативний метод, який дає можливість зібрати інформацію, важливу з погляду законодавства. Правильний, доречний вибір мовних засобів має вирішальне значення з погляду успішності інтерв'ювання. «Пересічні громадяни (люди різного культурного рівня, виховання, характеру, темпераменту тощо) погано уявляють собі способи подолання певних труднощів та їхні наслідки, тому далеко не всі з них здатні виділити з конкретної ситуації саме правові аспекти, викласти поліцейському самостійно й послідовно важливі для справи факти. Доцільно нагадати, що мова права для більшості людей є незрозумілою, тому необхідно при спілкуванні з особою використовувати

просту, доступну мову. Якщо ж усе-таки виникає необхідність у використанні яких-небудь спеціальних термінів (наприклад, заява, скарга і т.п.), то потрібно одразу пояснювати їх значення, навіть якщо громадянин не запитує про це. Існує ще одне просте правило, вироблене практикою: треба доступно пояснити, що умовчування фактів негативно позначиться на перспективах вирішення проблем» [14, с. 32–33].

Для успішного збирання інформації способом інтерв'ювання працівник поліції повинен добре розуміти, що є важливим у конкретній ситуації з правового погляду, тому необхідно виокремити вміння, потрібні для роботи у такий спосіб: «1. Виявляти увагу до особи. Включає вербальний і невербальний типи мовлення, які дозволяють людині не відчувати почуття незручності, розповідаючи про свої ситуації. Цьому сприяють: зоровий контакт; поза, що свідчить про увагу; схвалення, що спонукає особу говорити; запис, позначки; навмисне мовчання. 2. Спрямувати інтерв'ювання в потрібному напрямі. Цього досягають, реагуючи на потрібну інформацію і приділяючи менше уваги тому, що не стосується справи. Необхідно тактовно зупиняти особу та задавати потрібні питання. 3. Показати, що Ви стежите за думками громадянина і розумієте його переживання. Досягається перефразуванням або підсумовуванням його заяви. 4. Чітко формулювати свої думки, почуття, повідомляючи факти. Працівник поліції виявляє це уміння, пояснюючи закони, визначаючи юридичні терміни, характеризуючи різні шляхи вирішення проблеми, виражаючи думки і почуття. 5. Тлумачити ситуацію громадянина. Це складна комбінація умінь і навичок, яка виявляється через проявлення уваги, формулювання думки і вираження почуття. Юридичне інтерв'ювання, на думку науковців-юристів, не має чіткої структури, і поліцейський повинен правильно використовувати відведений час. Умовно виділяють такі етапи інтерв'ювання: 1) перший контакт із клієнтом (ключове значення під час проведення першого інтерв'ювання ма-

ють взаємини). Досягти мети інтерв'ювання можливо лише за умови довірливих стосунків між поліцейським та громадянином, що базуються на конфіденційності відносин між ними. Рекомендують такі вислови для початку розмови: Сідайте, будьте ласкаві; Мене звать (прізвище, ім'я, по батькові); Я (вказуєте місце роботи); Як звати Вас? Важливою є розповідь особи (об'єкт уважного дослідження і критичного аналізу), тому завданням цього етапу є одержання первинної інформації від громадянина про його проблеми, про нього самого й про те, що він очікує від зустрічі з поліцейським. Прийоми, якими повинен володіти професіонал, дуже прості, але необхідні для успішного проведення інтерв'ювання. Наприклад, більшість людей у процесі розповіді слабко використовують невербальні засоби, тому в ході бесіди треба підтримувати особу поглядом, кивком голови або короткими репліками. Якщо в ході інтерв'ювання поліцейський відчує, що суть проблеми викладається дуже коротко, то потрібно попросити: «Розкажіть повніше» або запитати: «А що сталося потім?», для того, щоб домогтися більш повної відповіді. Люди ведуть себе по-різному, викладаючи події. 2) з'ясування характеру проблеми особи – на етапі виявлення характеру правових проблем особи й установа хронології подій значні складності виникають, на думку фахівців, у поліцейських-початківців. Для подолання таких труднощів громадянину рекомендують скласти зв'язне оповідання про події, що сталися. Для складання такого оповідання в ході інтерв'ювання можна робити записи, щоб уникнути помилок у встановленні хронології подій, вимальовувати схеми або запропонувати зробити це самій особі й разом з нею їх же проаналізувати. Складання такого оповідання в письмовій формі допоможе недосвідченому юристові при звертанні за допомогою до більш досвідченого колеги точніше відтворити інформацію, отриману від громадянина, більш чітко пояснити, чому в нього виникли проблеми; 3) завершення інтерв'ювання – підведення підсум-

ків бесіди має допомогти особі, залежно від ситуації, заспокоїтися і зрозуміти подальші дії. Для цього можна запропонувати використовувати такі питання: Чи всі способи вирішення проблеми особи Ви вказали? Чи був зрозумілим і точним опис можливих наслідків кожного з рішень? Чи намагалися Ви активно вплинути на вибір рішення особою? Чи пояснювали Ви необхідну інформацію доступною мовою? Чи проходило консультування у стилі співробітництва?» [14, с. 32–33].

Метод інтерв'ювання досить ефективний, однак його не завжди просто використовувати при спілкуванні з дітьми. У цьому випадку найперша рекомендація для успішної комунікації – це бути на одному рівні з дитиною, отже, поліцейський повинен присісти до рівня зросту дитини/сісти біля неї. Слова в такому випадку будуть супроводжуватися невербальними засобами (насамперед мімікою), що сприятиме встановленню й підтриманню контакту.

Найімовірніше, коли в поліцейського виникає потреба спілкування з дитиною, якщо дитина загубилася. Перш ніж допитувати дитину, представник правоохоронних органів повинен забезпечити потреби особи, як-от: у любові, бути дитиною, бути собою. Дитина яскраво сприймає тон розмови, емоції, але реагує тільки на ті лексеми, які доступні розумінню особи її віку. Це зумовлює потребу враховувати особливості розвитку та словникового запасу дітей певного віку, що реалізує принцип толерантності. Так діти віком від 1,5 року до 3-х років здатні сприймати й розуміти від 100 до 1 000 слів, їм необхідно говорити прості буденні фрази («Як тебе звати?», «Ти любиш печиво?», «Чи є в тебе братик чи сестричка?», «Як звати маму/тата?» тощо) для первинного налагодження контакту. Бажано організувати спілкування у вигляді казкової розмови, що доречним буде й для спілкування з дітьми дошкільного віку. Зазвичай локальність і темпоральність у дітей такого віку послаблена, тому вони не можуть назвати час/дати/місце, у такому випадку доречно буде проговорювати

описові картини («Чи бачив/бачила ти фонтанчик на місці, де гуляли з мамою?», «Це було у вихідний, коли батьки вдома?», «З вами гуляли й твої друзі?»).

Якщо в представників правоохоронних органів виникає потреба спілкування з дітьми 6–10 років, то необхідно враховувати такі аспекти: вербально діти такого віку можуть озвучувати те, що насправді не відповідає реальності. Така мовленнєва поведінка може бути зумовлена бажанням самозахиститися.

Успіх комунікації з підлітками (10–15 років) залежить від розуміння можливих перепадів емоційного стану, що зумовлюється віковими особливостями. Дратівливість, конфліктність, запальність можуть підвищуватися після наказового тону («Припини палити!», «Вам казали не ходити, чим ви слухали!»). Неповага, наказовий тон, примус швидше за все зруйнує спілкування, тому саме в роботі з підлітками представник правоохоронних органів повинен бути максимально толерантним.

Діти юнацького віку усвідомлюють цінність своєї свободи, прагнуть рівності та поваги від дорослих, комунікація з боку старших повинна мати вигляд діалогу з другом, порадиником. Усе це вимагає враховувати моральні, емоційні особливості осіб цього віку. Невміння визнати автономію може спричинити конфлікт, що унеможлиблює ефективне спілкування. Доросла особа насамперед повинна стримувати свої емоції, не дозволяти собі оцінку зовнішності, поведінки юнаків. Поліцейський повинен виявити доброзичливість вітальними словами («Добре, що ми вас знайшли...», «Вітаємо!»), налагодити контакт пропозицією допомоги («Як у вас справи?», «Яка допомога потрібна?», «Чим ми можемо підтримати?» тощо). Висловлення розуміння того, що трапилося, ситуації, у якій опинилася дитина, будуть доречними, а осуд, моралізаторство викликає агресію й небажання комунікувати.

Слід зауважити, що дитина, яка загубилася, навіть зовні буде відрізнятися від тієї, що втекла, а це дуже важливо для

вибору правильних методик мовленнєвої поведінки. Якщо дитина має розгублений вигляд, очима шукає рідних, бігає чи, навпаки, сидить на одному місці, плаче, найімовірніше, вона загубилася. Працівникові поліції варто присісти, щоб говорити з дитиною на «одному рівні», почати бесіду можна з «м'яких» питань чи описових виразів («У тебе прикольна футболочка», «Тобі подобається мій значок поліцейського?», «Це великий магазин, так?»). Це дозволить відволікти дитину від стресової ситуації й поступово перевести в режим з'ясування потрібної інформації («Як тебе звати?», «З ким ти прийшов/прийшла сюди?», «Як звати маму/тата?», «Ти знаєш телефон когось із рідних?» тощо).

Дитина, яка втекла, часто поводиться зухвало, навіть агресивно. Вибір мовних засобів при спілкуванні потребуватиме ретельного відбору: від культурного можна опуститися до рівня підліткового сленгу, що сприятиме зближенню дитини та поліцейського. Однозначно варто уникати погроз, тиску, залякувань.

Комунікувати з дітьми різного віку працівникам правоохоронних органів бажано при свідках з метою уникнення непорозумінь.

Специфіка роботи передбачає також спілкування з людьми похилого віку, при цьому бути толерантним надзвичайно важливо. Найпершою вимогою до правоохоронця в такій ситуації буде виявляти витримку та терпіння. Необхідно вислухати особу, не перебиваючи, не роблячи недоречних доповнень. Знервованість, поспіх, крик може настільки вплинути на людину, що вона «закриється в собі», що створить проблеми для отримання необхідної інформації. Говорити з людьми похилого віку необхідно простими словами, а не юридичними термінами, уживати прості речення (5–7 слів), на які зразу ж отримувати зворотню реакцію (відповідь, підтвердження, заперечення тощо). За потреби перед бесідою необхідно запропонувати особі присісти, щоб створити найбільш комфортні умови для спілкування.

Суттєво вирізняється спілкування з особою, яка зазнала насильства, зокрема, насильства в сім'ї. «Ознакою насильства в сім'ї є наявність моральної, фізичної або психічної шкоди здоров'ю члена сім'ї, що заподіяна внаслідок протиправних діянь.

Шкода фізичному здоров'ю полягає в тілесних ушкодженнях, завданих жертві насильства в сім'ї. Відповідно до пункту 1.2 «Правил судовомедичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6, під тілесними ушкодженнями розуміють порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджувальних чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

Шкода психічному здоров'ю виявляється у психоневрологічних розладах, виникненні депресивних та (або) істеричних станів, деструкції особистості, викривленні психосексуального розвитку тощо. Така шкода може бути наслідком будь-якого з видів насильства» [16, с. 15].

При спілкуванні з жертвами насильства в сім'ї необхідно враховувати саме психологічний стан. Вибір мовних засобів вирізняється ретельністю та врахуванням вікових, соціальних, ментальних особливостей постраждалої особи. Найперше – варто більше мовчати й дати можливість людині виговоритися, оскільки вербальне проговорювання виводить і віддаляє пережите. Наступне – дати зрозуміти, що особа не винна в тому, що відбулося. Жодна людина не повинна терпіти неповаги, погрози, фізичне чи моральне приниження, тому правильним є рішення звернутися за допомогою до правоохоронних органів. Надалі поліцейському необхідно довести, що життю потерпілого/потерпілої загрожує небезпека, оскільки інша сторона не припиняє знущань. Водночас не варто критикувати ситуацію, бо постраждала особа може сприйняти це як звинувачення на свій рахунок. Після пер-

шого вербального контакту, у процесі якого жертва насилля проговорює ситуацію й обговорює свій стан, потрібно визначити можливі подальші кроки. Поліцейський повинен, перш за все, пояснити, що члени сім'ї, які вчинили насильство, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність, надати екстрені номери телефонів, за якими жертва може звернутися в разі потреби.

«Професійне спілкування поліцейського – це такий акт комунікативної поведінки, який здійснюється для вирішення поліцейським певних професійних завдань.

Професійні особливості такого спілкування визначаються:

- результатом, що має бути отриманим (дача показань, встановлення істини, зміна поведінки громадянина тощо);
- протіканням його в режимі права і правовідносин;
- контактом з непростими людьми;
- обстановкою напруженості, конфліктності, протиборства.

На якість та хід спілкування впливають певні умови:

- місце (вулиця, приміщення);
- час (ранок, день, вечір);
- обставини спілкування (звичайні або конфліктні);
- тривалість спілкування» [12].

Спілкування з іноземними громадянами та особами без громадянства вимагає особливих підходів. Професійна поведінка поліцейського в такому випадку найперше асоціюється з державою, тому вербальна та невербальна комунікація повинні відповідати принципам толерантності, загальнолюдським культурним вимогам, сприяти зміцненню міжнародного авторитету Національної поліції України.

Повага до гідності – головна основа спілкування з особами в цілому, а з іноземцями та особами без громадянства зокрема. Незалежно від расової чи національної належності права людини мають бути захищені, а поліцейські виступають гарантами дотримання цих прав. У спілкуванні з іноземцями

та особами без громадянства поліцейський повинен виявляти терпіння, витримку, коректність і люб'язність, готовність надати допомогу, у разі необхідності роз'яснити правила поведінки та правила перебування на території України.

Доречно дотримуватися такого алгоритму спілкування з іноземцем або особою без громадянства:

1. Представитися.

2. Виявити доброзичливість мимікою.

3. Установити при зверненні до особи, чи розуміє вона українську або іншу слов'янську мову.

3.1. Якщо так – перейти на мову, зрозумілу іноземцеві, знизити темп мовлення, активно інтонувати, виділяти логічні наголоси.

3.2. Якщо ні – установити, чи є поруч хтось, хто міг би перекласти суть розмови. Наприклад, супутник затриманої особи. Якщо посередника не знайшлося, перейти на мову жестів. Перевірити документи. За потреби доставити особу до територіального органу поліції, викликати перекладача.

Важливим є комунікативна поведінка поліцейських з погляду гендерного підходу. Мовні засоби в ситуації спілкування чоловік/жінка також виступають головним інструментом вираження толерантності.

Толерантність значною мірою пов'язана з питанням гендерних стереотипів, і працівникам правоохоронних органів переважно потрібно враховувати особливості чоловічої/жіночої психології спілкування. «Необхідно зазначити, що значна частина вчених ХХ століття пояснюють психологічні відмінності між чоловіком та жінкою біологічними факторами. Звісно, біологія відіграє важливу роль у формуванні особистості, проте бути чоловіком чи жінкою є набагато більше, ніж мати Y-хромосому чи X-хромосому. Звідси представники психології розвитку, або еволюційної психології, підтримують ідею про те, що саме еволюційні відмінності між чоловіками та жінками відповідають за гендерні відмінності, які ми бачи-

мо в суспільстві... Наприклад, чоловіки стали більш агресивними задля залякування сексуальних суперників. Жінки, які є турботливими й привітними, стали такими, щоб виростити й виховати своє потомство. З іншого боку, згідно з теорією соціальної ролі, риси особистості та поведінкові відмінності між чоловіками та жінками є результатом культурних норм та очікувань, які їх викликають, – соціально допустимих робіт, видів діяльності та місця в родині [28, с. 78].

Стиль мовлення чоловіків і жінок найповніше репрезентується в офіційно-діловій, професійній сфері. Висловлюються такі думки щодо особливостей комунікації представників різних статей: «Чоловічий стиль спілкування зорієнтований на систему домінування: чоловікам притаманна завищена самооцінка, самовпевненість, зосередженість на завданні, схильність до стереотипів у спілкуванні. Такий стиль називають авторитарним. Чоловіки в комунікації зорієнтовані на соціальні статуси й владу; вони пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Для них найважливішою є інформація, результат, факти, цифри. Для них тільки одна відповідь правильна (переважно, це власна думка). Чоловіча вербальна поведінка демонструє загальний негативний настрій комуніканта, зосередження на власних проблемах, небажання враховувати інтереси співрозмовників. Чоловіки частіше користуються негативною оцінкою, залучаючи лайку та інвективи. Також вони досить часто використовують сленгові слова і вирази, а також нелітературну та ненормативну лексику» [28, с. 80]. Без сумніву, особливості вербаліки чоловічого стилю спостерігається не тільки в побуті, а й при виконанні службових обов'язків, а це може заважати поліцейському зреалізувати поставлені завдання.

Вимоги до гендерного паритету на робочому місці зумовлені тим, що «жінки репрезентують демократичний стиль спілкування: колегіальне прийняття рішень, заохочення активності учасників комунікативного процесу... Вони зорієтова-

ні на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів... Типовою рисою жіночої вербальної поведінки є прагнення створити доброзичливу атмосферу спілкування, уникати засобів, що можуть образити співрозмовника, демонструвати загальну позитивну налаштованість. Жінки, крім інформації, великою мірою зорієнтовані на інтерактивні, міжособистісні аспекти» [28, с. 80–81].

Без сумніву, відмінності в спілкуванні, з погляду гендеру, формуються під впливом і біологічних, і соціальних факторів. «На сьогодні, коли ідея гендерної рівності набуває дедалі більшого поширення, суттєві відмінності в мові/мовленні/спілкуванні чоловіків і жінок невпинно зменшуються. Учені – представники різних наукових галузей – починають відходити від констатування виключних гендерних відмінностей, притаманних обом статям, а повертаються у бік обґрунтування поняття гендерної рівності, необхідності вивчення один одного задля досягнення взаєморозуміння та ефективної комунікації» [28, с. 79]. Усе ж необхідно визнати, що вербальне вираження думок має відмінності в чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських, і ці відмінності можуть взаємодоповнювати ситуацію для оптимального досягнення мети.

Для формування та розвитку мовної вправності з метою ефективного розв'язання професійних завдань, дотримуючись принципів толерантності, працівникам правоохоронних органів необхідно постійно вдосконалювати мовні навички різними шляхами: слухати аудіокниги, дивитися пізнавально-навчальні відео, присвячені питанням мовної культури, контролювати й аналізувати своє мовлення й мовлення колег тощо.

Т. Крашеніннікова пропонує також декілька тренінгів, які сприятимуть формуванню мовної стійкості й толерантності при виконанні службових обов'язків працівниками поліції. «Методи психолінгвістичного тренінгу можна об'єднати в де-

кілька основних блоків: дискусійні методи (групова дискусія, розбір випадків із практики); ігрові методи (ділові, дидактичні, творчі, рольові ігри); метод сенситивного тренінгу (невербальні вправи, спрямовані на міжособистісну чутливість, емпатію щодо партнерів по спілкуванню, тренування саморозуміння). Науковці пропонують декілька прикладів тренінгів, які можуть сприяти кращій працездатності поліцейських, наприклад: 1. Перцептивно-орієнтований тренінг сенситивності. Мета – підвищити чутливість тих, хто навчається, до мимовільних, невербальних проявів партнера по спілкуванню. Основні теми: усвідомлене – неусвідомлене: види невербальних проявів внутрішніх позицій, відношень, установок (міміка, окорухові реакції, пози, дистанція в спілкуванні, жести, пара- і екстралінгвістичні явища і т.д.); можливості впливу: приєднання до пози, дихання, інтонацій, рухів, внутрішніх ритмів і досвіду людини тощо; досвід ведення партнера в напрямку актуалізації необхідних станів. 2. Тренінг партнерського спілкування. Мета: сформувати навички ефективного партнерської взаємодії. Основні теми: складові психолінгвістичного контакту; технології слухання, роль емпатії; бар'єри в спілкуванні і способи їх подолання; прийоми аргументації й переконання; жорстке управління діалогом; маніпуляції в спілкуванні. 3. Тренінг взаємодії в агресивному середовищі. Мета: придбання навичок самоконтролю й поведінки в ситуації сутички інтересів, установок, думок, невмотивованої агресії. Основні теми: стилі спілкування; стратегії поведінки в мовному конфлікті; самоконтроль емоційного реагування; можливості управління емоційним станом інших людей за допомогою мовних засобів; усвідомлення механізмів особистісного мовного захисту; техніки посередництва в мовній конфліктній взаємодії сторін» [14, с. 12–13].

Таким чином, професійна діяльність поліцейських передбачає постійну комунікацію з представниками різних соціальних, вікових, професійних груп, що передбачає дотримання

принципів толерантності. Головним засобом вираження будь-якої думки є мова, а вербальні засоби уможлиблюють донесення інформації швидко, точно й ефективно. Успішність професійної діяльності працівників правоохоронних органів залежить від досконалого володіння мовними ресурсами й доречного добору мовних одиниць у кожному конкретному випадку.

5.2. Невербальні засоби вираження толерантності

На початку XXI століття толерантність стає одним із найважливіших принципів у мультикультурному суспільстві. В умовах масштабних міграційних процесів, урбанізації та зростання мобільності змішування різних національних та етнічних культур є неминучим, що посилює вірогідність виникнення непорозумінь, конфліктів, різного виду упереджень або й дискримінації в процесі їхнього співіснування. Такі побоювання справедливі й щодо України, адже вона віддавна є багатонаціональною країною, що має потужну кримськотатарську, вірменську, ромську, єврейську та інші громади, а також значну кількість внутрішньо переміщених осіб унаслідок бойових дій протягом останніх років. Зважаючи на це, одним із провідних завдань нашої держави є піклування про всіх громадян незалежно від їхнього походження, гендеру, політичних переконань, віросповідання тощо шляхом забезпечення рівних можливостей для всіх груп.

На цьому шляху особливої актуальності набуває питання дотримання прав і свобод кожної людини, створення безпечного простору та підтримання порядку, а також боротьба з будь-якими формами жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження. Ця функція покладається державою

на Національну поліцію України, діяльність якої «здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб» [23]. У цьому контексті акцент з демонстрації сили або влади переноситься на відкритий і вільний діалог, а каральна функція поліцейських змінюється на спільну діяльність з громадою на засадах толерантності задля досягнення поставлених цілей. Це допомагає поєднати професійні норми та стандарти поведінки правоохоронців з етичними нормами, врахувати суспільну думку й соціальні очікування. Сьогодні суспільство позитивно сприймає відмову представників поліції від застосування різні форм утисків, зокрема словесних і невербальних образ, зневажливих коментарів через стать або вік, їхнє неприйняття догматизму й упереджень, а також дискримінації загалом. Поза всяким сумнівом, позитивно сприймається й заборона «расового профілювання», коли поліція може без об'єктивного виправдання використовувати расу, колір шкіри, мову, релігію тощо під час контролю, спостереження або розслідування [7, с.4].

Окреслюючи специфіку толерантності в правоохоронній діяльності, нагадаємо також про стратегію, що набуває поширення в низці країн світу під назвою «нульова толерантність». Ідеться про практику встановлення максимально суворого покарання для кожної особи, яка скоїла злочин або порушила правила, задля усунення небажаної поведінки. Така агресивна правоохоронна діяльність, на думку дослідників, має б істотно зменшити кількість як незначних, так і тяжких кримінальних правопорушень, стримуючи в такий спосіб «безхарактерних» людей від вчинення проступків, а професійних злочинців – від особливо тяжких злочинів [32, с. 77]. Однак доволі оперативно виявлено, що пропонуванний підхід не є настільки прийнятний та ефективний, як очікувалося раніше через важливу суперечність: з одного боку, поліцейські ма-

ють взаємодіяти з громадою, покращувати довіру та повадитися ввічливо й справедливо без застосування надмірної сили, а з іншого – вдаватися до практики невинувато суворих покарань. Найбільше ця стратегія зазнає критики через планомірне руйнування й так доволі складних відносин поліції з населенням у тих спільнотах, де робота вимагає якраз не декларативної, а реальної толерантності – у міських громадах з неоднорідним расовим складом. У зв'язку з цим питання готовності працівників поліції працювати в розмаїтому суспільстві набуває особливої актуальності, а толерантність стає ключовим поняттям.

Важливо розуміти, що толерантність може бути виражена не лише за допомогою слів. Для тих осіб, які контактують із працівниками правоохоронних органів, виняткове значення мають також невербальні засоби, адже загальновідомо, що вони є потужними ілюстраторами поведінкових тактик і сигналізують про справжні почуття, думки, наміри та переконання мовців. Такі знаки можуть як полегшити взаємодію поліції з громадою, так і кардинально її ускладнити, саме тому акцентуємо на значущості знань та умінь правоохоронців фіксувати та правильно інтерпретувати найбільш інформативні невербальні засоби.

Насамперед окреслимо принципову відмінність мовних і немовних інструментів комунікації, а також означимо ключові поняття. У процесі вербального спілкування задіяний лише один основний канал, яким рухається повідомлення, – звуковий, тоді як невербальне спілкування може бути підтримане всіма п'ятьма органами чуття, причому найбільше інформації ми отримуємо за допомогою зорових і слухових каналів. Крім цього, суттєвими для нас є дотик, смак і запах. У науковій літературі невербальними засобами називають елементи комунікативного коду, які «мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень» [1, с. 59]. Більшість

невербальних форм і засобів спілкування людини є вродженими й дають їй змогу взаємодіяти, досягаючи взаєморозуміння на поведінковому та емоційному рівнях з подібними до себе [11, с. 55–56]. Наприклад, спільним для багатьох народів світу вважають жест «вказування на щось», який, на переконання фахівців із лінгвістичної антропології, застосовується первісними людьми для спілкування ще до появи мови [34]. Натомість вербальна комунікація базується здебільшого на культурній основі, не маючи універсальної впізнаваності. Вона зазвичай використовується для передавання інформації, пов'язаної із виконанням завдань чи розв'язанням проблем, тоді як невербальні сигнали (жести, міміка, поза тіла) здатні ефективно передавати емоційну основу, на якій відбувається обмін словами. Різняться мовні та немовні засоби також хронологією розвитку: цілком очевидно, що останні виконують важливу функцію для виживання людини в той період, коли словесні здібності лише розвиваються [46]. Варто також відмітити їх інстинктивний і мимовільний характер, що, своєю чергою, підтверджує давність. Водночас, попри широкий спектр відмінностей, обидві форми мають спільну мету – розуміння. Щоб глибоко осягнути значення вербальних повідомлень, мовцю необхідно уміти фіксувати та правильно інтерпретувати немовні знаки, які їх супроводжують або виникають за відсутності, оскільки мовець може лише самим кліпанням очей, певним виразом обличчя чи тоном голосу змінити значення всіх промовлених слів.

Специфіка невербальної комунікації цікавить учених багатьох галузей: до її вивчення у ХХ століття долучаються біологи, соціологи, психологи, антропологи та інші авторитетні й молоді дослідники. Вони активно студіюють мову тіла (R.L. Birdwhistell), експериментують щодо виявлення співвідношення вербальної та невербальної комунікації (A. Mehrabian), аналізують немовні засоби-сигнали обману (P. Ekman, W.V. Friesen) тощо. У результаті багатьох спостере-

жень констатовано, що невербальна комунікація передбачає продукування та інтерпретацію будь-якого типу сигналу, крім мовного, причому кожен із них має своє символічне значення, яке йому «приписує» мовець, що розкодовує мовлення з урахуванням культурних та індивідуальних контекстів [1, с. 59]. Як наслідок, постає доволі розгалужена система засобів немовного коду, що має низку відмінностей.

Передусім доречно зауважити, що деякі з них мають визначну національну специфіку. Наприклад, уникнення зорового контакту в південних народів може сигналізувати про незацікавленість, тоді як у Китаї, Японії, деяких країнах Південно-Східної Азії та Африки надто тривалий погляд «очі в очі» може спричинити лише дискомфорт. Так само специфічними є уявлення співрозмовників про особистий та соціальний простір: в арабських країнах відстань може бути зовсім незначною, утім європейці та американці дуже чутливі, коли хтось підходить надто близько [15, с. 166]. Інші, навпаки, є універсальними для багатьох культур: формування в повітрі предмета, малювання, імітація дії з ним, зображення самого предмета [45]. Майже в усіх народів однаково неприйнятним є висолопування язика, що означає образу, огиду чи неприязнь [15, с. 65]. Доречно також нагадати, що різні невербальні засоби слугують для різних цілей: акцентування уваги, вираження емоцій, регулювання координації міжособистісної поведінки (наприклад, коли настає черга говорити), виявлення ставлення або думки, створення загального враження про мовця, домінування. Крім того, невербальна комунікація є потужним інструментом багатьох видів впливу, привабливості, емпатії, обману, взаєморозуміння і, звісно, толерантності.

Зарубіжні лексикографічні праці в найбільш загальному вигляді виокремлюють три основні категорії невербальних засобів: зовнішність мовця, мова тіла, звучання [33, с. 795]. До першої уналежнюють такі елементи, як: одяг, зачіска, косметика, охайність, зріст, які можуть створити уявлення

про фах, соціально-економічний рівень, компетентність співрозмовника. Інформативною в спілкуванні вважається також мова тіла комуніканта, зокрема міміка, поза й жести, які доволі точно виявляють приховані емоції. Третьою важливою складовою є голос мовця, що може передавати різні значення. Крім названої, у наукових розвідках фіксуємо ще кілька трикомпонентних класифікацій. З-поміж них на увагу заслуговує поділ невербальних знаків на поведінкові (фізіологічні реакції на кшталт почервоніння чи посиленого потовиділення внаслідок хвилювання); ненавмисні (звички особи типу покусання губ); власне комунікативні (сигнали, що передають інформацію про об'єкт) [6, с. 8]. Означений перелік продовжує класифікація, представлена такими трьома складовими, як: вербально-вокальна, невербально-вокальна та невербально-невокальна [42]. Усталеною та більш деталізованою є типологія немовних сигналів із восьми складових, що враховує сучасні наукові напрями в галузі: 1) кінетика (міміка, жести, рухи очей, поза, швидкість ходьби тощо); 2) паралінгвістика (вимова слів, варіації голосу); 3) проксемика (простір і відстань); 4) гаптика (дотики); 5) ольфактика (запах); 6) предмети та зовнішній вигляд (стиль); 7) колір (зміни в кольорах); 8) хронеміка (час). В українських наукових джерелах значного поширення набуває п'ятикомпонентна класифікація засобів немовного коду: 1) паралінгвістичні; 2) екстралінгвістичні; 3) тактильно-кінестетичні; 4) ольфакторні; 5) кінетичні [11, с. 27].

Звертаючись безпосередньо до сфери правоохоронної діяльності, фіксуємо такі елементи взаємодії: 1) регулювання спілкування чи поведінки підозрюваного (дотик до руки є сигналом правоохоронця продовжувати говорити); 2) зоровий контакт (урахування національних традицій для комфортної комунікації); 3) жести (для посилення вербального повідомлення); 4) поза (недовіра або скептицизм у разі відхилення поліцейського від підозрюваного); 5) суперечливі повідом-

лення (правдиві твердження в поєднанні з уникненням зорового контакту з боку представника правоохоронних органів); 6) простір або відстань [44, с. 10].

Спираючись на запропоновані класифікаційні схеми, акцентуємо увагу на таких невербальних засобах зі складовими: 1) голос; 2) жести; 3) вираз обличчя; 4) зоровий контакт; 5) мова тіла; 6) дистанція; 7) зовнішній вигляд.

Хоч невербальну комунікацію можна вважати більш «правдивою» формою, а невербальні засоби такими, що важко імітувати, усе-таки вона може бути доволі неоднозначною, адже йдеться не про «читання думок» інших людей, а декодування, під час якого легко помилитися. Саме тому необхідно брати до уваги не окремих жест чи позу, а намагатися розпізнавати цілі групи сигналів невербальної поведінки, які вказують на той самий внутрішній стан чи інші ознаки. Вважається, що успіх декодування залежить значною мірою від досвіду мовця, проте у зв'язку з цим є чимало перепон. Так під час експериментального дослідження виявлено, що фахівці, для роботи яких розпізнавання немовних знаків є надважливим умінням (поліцейські, детективи, судді, психологи), припускаються майже так само помилок у тлумаченні невербальних ознак обману, як й інші громадяни [30, с. 7]. Іншим важливим чинником є безперервність невербальних сигналів, адже навіть тоді, коли людина відвертається або припиняє розмову, усе одно вона продовжує надсилати невербальні сигнали. З цієї причини доволі легко випустити з уваги який-небудь рух чи звук: наприклад, поліцейських навчають концентрувати максимальну увагу на руках підозрюваного, коли той рухається та говорить, а це, своєю чергою, значно ускладнює спостереження за рештою позамовних знаків. До того ж варто зважати на те, що мовці можуть спеціально навчитися контролювати свої рухи, міміку, жести, за потреби змінювати тональність голосу тощо. І якщо для правопорушників це виступає лише перевагою, то для працівників правоохоронних органів є не-

обхідністю, адже саме до них висуваються підвищені вимоги щодо контролю за невербальною поведінкою, зумовлені специфікою їх професійної діяльності.

Розглянемо особливості використання невербальних засобів у професійній діяльності поліцейських докладніше. У повсякденному спілкуванні невербальні засоби сигналізують про внутрішній стан людини, її особистісні якості, звички, адже навіть усвідомлюючи свої дії та їхню можливу інтерпретацію оточенням, звичних жестів та інших невербальних компонентів, якими особа виражає себе щодня, зазвичай не уникає. За спостереженням Ф. Бацевича, крім особистої інформації, невербальні сигнали дають змогу співрозмовникам зорієнтуватися щодо характеру їхніх стосунків, а також ставлення до самої ситуації комунікації. О. Селіванова зауважує, що «паравербальні засоби комунікації є супровідними для вербального мовлення знаковими засобами, що відіграють значну роль у процесі спілкування, зокрема, реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють його, надають емотивності й експресивності і т. ін.» [26, с. 622].

Якщо заглибитися безпосередньо у сферу професійної діяльності, то спектр функцій засобів немовного коду є набагато ширший: невербальна комунікація здатна замінити вербальну в тих ситуаціях, коли говорити неможливо або небажано, як от під час виконання глибоководних водолазних робіт; її засоби можуть доповнювати вербальне повідомлення, наприклад, у разі надання складних інструкцій чи описів нетипових об'єктів; додавати ваги словесному повідомленню за допомогою пауз, зміни тону та швидкості мовлення або ж за потреби пом'якшити його [39, с.49]. Крім того, немовні сигнали використовуються для управління процесом комунікації, декодування емоцій співрозмовника, а також демонстрації особистої та соціальної ідентичності. Не варто також оминати увагою той факт, що невербальна поведінка під час виконання службових обов'язків може слугувати дієвим засобом для нала-

годження позитивних відносин з громадою, сприяє співпраці, допомагає створити бажаний імідж органу влади чи установи, яку представляє учасник такої комунікації, що є особливо значущим для працівників правоохоронних органів.

Комунікація поліцейських має свої особливості, оскільки вони працюють у середовищі, де важливо забезпечити безпеку та взаєморозуміння. Доволі часто їхніми співрозмовниками є постраждалі, що перебувають у кризовому стані, засмучені, схвильовані, що потребує делікатності та толерантності. З іншого боку, поліцейські часто стають безпосередніми учасниками або втручаються в конфліктні ситуації різного типу, у яких задіяні агресивні, невірноважені особи, часом під дією алкогольних чи наркотичних речовин. Непоодинокими є також ситуації роботи з людьми різного культурного та етнічного походження, що зобов'язує бути чутливими до вербальної та невербальної комунікації з ними [44, с. 2]. В усіх випадках поліцейським рекомендовано демонструвати насамперед ті невербальні сигнали, які відповідають позитивному та професійному іміджу та підкріплюють законність їхніх вимог [36, с. 5]. Ефект від такої взаємодії може суттєво вплинути на людей і що більш важливо – сформувати у їхньому уявленні образ поліції загалом, причому як у позитивному, так і в негативному ракурсі залежно від сприйняття конкретного поліцейського. Цілком очевидно, що представники правоохоронних органів так само можуть переживати емоційне напруження та стрес, що порушує рівновагу: їх може охопити гнів, з'являється відчуття розчарування, інші негативні емоції, під впливом яких поліцейські втрачають контроль. Крім цього, громадяни іноді стають свідками ситуацій, коли дії поліцейського суперечать його заявам або він/вона використовує невербальні сигнали для демонстрації своєї влади, домінування [35]. Трапляються також випадки, коли правоохоронці безпідставно вдаються до цілком агресивної поведінки, ілюструючи її немовними знаками, що говорять про агресію, зневагу, упе-

редження. Такі дії не просто суперечать принципам поліцейської діяльності, а й заважають здобути довіру членів громади та ефективно виконувати свою роботу, адже першопочатковим фундаментальним очікуванням громадян при спілкуванні з поліцейським є найменший рівень сили (або примусу) [49]. Отже, невербальні компоненти, використовувані поліцейським під час комунікації, можуть слугувати як інструментом толерантності, так і нетерпимості.

Глибоке осмислення значущості невербальної комунікації та виявлення її особливостей на рівні щоденної практичної діяльності поліцейських слугують своєрідним поштовхом для наукових досліджень того, як саме невербальна комунікація впливає на сферу правоохоронної діяльності. З-поміж останніх досліджень варто відмітити наукову розвідку Ф. Вінкель про невербальні комунікативні помилки, які є поширеним джерелом непорозумінь у мультикультурних взаємодіях поліцейських та спричиняють різне ставлення до місцевих і громадян, які народилися за кордоном та належать до груп меншин [51, с. 15–16]. Значущою для нашої теми вважаємо також низку досліджень щодо різних невербальних сигналів, які можуть допомогти представникам силових структур виявити обман (C.F. Bond, P.A. Granhag, M. Hartwig, L.A. Strömwall). В одному з них увага звертається на той факт, що поліцейські посібники, замість того щоб спиратися на наукові дослідження, часто подають суб'єктивні уявлення про невербальні ознаки обману, які надалі потрапляють у популярні медіа (наприклад, телесеріали та фільми), а потім транслюються в широкі маси як справді дієві способи виявлення обману [31]. Упродовж останнього десятиліття предметом дослідження українських науковців стають різні аспекти невербального етикету в професійній діяльності правоохоронця (Н. Грищенко), невербальні способи професійного спілкування поліцейських як умова ефективного здійснення оперативно-службової (службово-бойової) діяльності (Т. Вайда), уміння зчитувати

невербальну комунікацію представниками Національної поліції України (М. Дідковська-Бідюк). Значно частіше невербальні засоби розглядаються в контексті комунікації представників правоохоронних органів загалом (О. Бойко).

Як демонструє практика, поліцейським необхідно приділяти чимало уваги аналізу інших людей, намагаючись виявити ознаки нападу, втечі, обману тощо. Водночас так само уважно слід ставитися до власних невербальних сигналів, які можуть покращити або, навпаки, зруйнувати комунікацію та роботу загалом: якщо поліцейський прибуває на місце події вкрай роздратований, то найкраще про це всім присутнім сигналізуватимуть саме немовні знаки; або якщо виявляє нетерпіння під час опитування свідків, усіяко демонструючи нудьгу або роздратування, то, цілком очевидно, отримати всю інформацію буде доволі складно [37]. Інші можуть приховувати інформацію, побачивши таку поведінку, або через нетерпіння не будуть враховані важливі деталі, які поліція мала б помітити. Окреслимо особливості деяких із позамовних засобів докладніше.

Ритміко-інтонаційні елементи мовлення традиційно називають просодичними. До них уналежнюють мелодику, відносну силу вимови слів та їхніх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення тощо [8, с. 259]. Експериментально підтверджено, що акустичні сигнали є потужним засобом для визначення емоцій. Голос дає нам можливість отримати масу релевантної інформації навіть тоді, коли зміст повідомлення лишається повністю незрозумілим: діалог двох іноземців позаду може чимало розповісти про стать, приблизний вік і зріст комунікантів, скласти уявлення про настрій та емоційний стан, а також відчутти приховані сигнали про домінування чи почуття привабливості [41, с. 143]. Саме тому поліцейським необхідно зважати на просодіку. Наприклад, гнів характеризується збільшенням діапазону f_0 , вищою ін-

тенсивністю та швидшим темпом мовлення або різким/напруженим голосом порівняно з нейтральним емоційним станом. Слабка гучність голосу може свідчити про нудьгу, смуток і розслаблений стан, тоді як сильна оцінюється як така, що сигналізує про гнів, радість і стрес. Абсолютно по-різному сприймаються різкий, напружений, прискорений, шепелявий, скрипучий і розслаблено-скрипучий голоси. При цьому варто також враховувати результати дослідження механізму автоматичного перенесення настрою від однієї людини до іншої, тобто зараження настроєм. Науковці стверджують, що мовці здатні розпізнавати емоційні прояви, закладені в голосі, а сама манера мовлення спонтанно активує в слухача сумісні з нею сигнали [43, с. 215]. Проектуючи означені висновки на правоохоронну діяльність, можна припустити, що гнівні відтінки в голосі провокують у співрозмовника таке саме відчуття гніву, причому емоції поліцейського не обов'язково мають бути виражені достатньо яскраво, щоб це відбулося.

Спеціалізовані ресурси для представників правоохоронних органів рекомендують використовувати низьку гучність голосу та повільний темп під час контактів з громадянами [52]. У стресових ситуаціях у моменти сильного хвилювання необхідно говорити втричі повільніше, ніж зазвичай, що дає змогу співрозмовнику почути, осмислити та виконати команди. Вказівки варто віддавати, починаючи з низької гучності, підвищуючи її поступово в разі відсутності реакції співрозмовника. Налагодивши комунікацію, доцільно знову говорити тихіше. У будь-якій ситуації слід пам'ятати, що крик є ознакою втрати контролю, тож лише погіршить ситуацію.

Насамкінець зауважимо, що працівникам поліції слід особливо звертати увагу на свій тон голосу та інтонацію під час спілкування з громадянами, адже використана манера говорити може бути потрактована як форма психологічного тиску. Наприклад, американські поліцейські доволі часто практикують стиль розмови, відомий як «поліцейський голос». Ідеться

про владний, твердий і наказовий тон, до якого вдаються, коли віддають команди та інструкції. Фахівці стверджують, що така манера може бути корисною та ефективною в тих ситуаціях, коли чіткість, контроль і швидка реакція є важливими, наприклад, під час надзвичайних ситуацій. Однак іноді поліцейські обирають цей метод тоді, коли ситуація є цілком спокійною та незагрозливою. У таких випадках «поліцейський голос» сприймається співрозмовниками як такий, що змушує їх відчувати страх та бажання поступитися [50, с. 115]. Особливо чутливими до цього є представники національних меншин, щодо яких у суспільстві складаються упередження (наприклад, в Україні побутують стереотипи щодо ромів, людей кавказької національності). Саме тому поліцейським необхідно бути уважними до власної манери спілкування, щоб уникати безпідставних образ, напруження або конфлікту.

Паузи. Уміння зробити паузу під час комунікації є критично важливим для поліцейських. Нервуючи або перебуваючи в напруженому стані, мовці схильні заповнювати всі паузи, причому досить часто безглуздими звуками, що може викликати в іншій людині сумнів щодо компетентності та впевненості поліцейського в собі. Саме тому паузи є важливим невербальним компонентом, який вимагає майстерного використання. Правоохоронцям варто пам'ятати, що короткочасне мовчання дає можливість сконцентруватися, зібратися з думками та обрати найбільш доцільну форму їх вираження. Воно стає при нагоді, коли необхідно привернути увагу, підкреслити важливий момент або посилити контроль за розмовою. За потреби пауза здатна створити напруження та відчуття очікування, що підвищує уважність комуніканта до слів поліцейського. Своєю чергою мовчання співрозмовника може сигналізувати про його занепокоєння або роздратування.

Жести. Упродовж останніх років дії працівників правоохоронних органів привертають пильну увагу громадськості через широке висвітлення в ЗМІ та часом викликають справжній

резонанс. Одним із таких є випадок 2018 року, коли чотирьох офіцерів поліції було відсторонено від виконання службових обов'язків через жест, який вони зробили під час фотографування [47]. Попри його суперечливість та неоднозначність, трактування місцевою спільнотою та органами влади зафіксований на фото рух рукою кваліфіковано як расово дискримінаційний, тож офіцерів піддано громадському осуду та позбавлено частини заробітної плати. Ці та інші подібні ситуації мають бути уважно проаналізовані поліцейськими з метою недопущення в майбутньому.

Численні спостереження за рухами рук підтверджують, що жести можуть як забезпечити більш розслаблену й толерантну атмосферу, так і створити бар'єр у комунікації. Наприклад, якщо під час розмови поліцейський кладе руку на зброю чи випадково направляє в бік співрозмовника, такий жест може серйозно налякати людину. Але навіть тоді, коли це є необхідним заходом, такі рухи мають бути абсолютно усвідомлені та контрольовані. Негативно сприймаються під час контакту також жести нервування та невпевненості на кшталт смикання коміру сорочки, посмикування за вухо, стискання в руках різних предметів, маніпуляції з окулярами, волоссям, годинником тощо. Вони дійсно допомагають заспокоїтися та зняти стрес, однак у критичній ситуації не додають ваги поліцейському. Так само недоречною можна вважати й надмірну та енергійну жестикуляцію: попри те, що рухи забезпечують краще сприйняття вербального повідомлення, посилюють його ефект, привертають увагу, їх активне застосування може видатися агресивним кроком [15, с. 116].

Вираз обличчя. Багато цінної інформації може бути отримано внаслідок спостереження за виразом обличчя, оскільки воно транслює внутрішні психічні процеси швидко, виразно й точно. Так, якщо людині необхідно звернутися по допомогу до поліцейського, вона, найвірогідніше, зверне увагу саме на обличчя: чи є на ньому посмішка, чи насуپлені брови або

наморщене чоло, куди звернутий погляд тощо. Вдивляючись в нього, легко помітити спокій, упевненість чи, навпаки, роздратування та непривітність правоохоронця, оскільки йдеться про домінантний канал надходження інформації про емоції людини. Найбільшим промовистим для інших є наморщене чоло та насуплені брови. Спохмурніле обличчя, за свідченням фахівця з невербальної комунікації Дж. Наварро, є переконливим сигналом іншій людині, що поліцейський не почуввається впевнено, занепокоєний чимось, має сумніви, тривогу [15, с. 27]. Це, цілком очевидно, є стримувальним фактором у питанні, чи звернутися до цього поліцейського по допомогу. Своєю чергою, для правоохоронців обличчя є криміналістично значущим елементом. Наприклад, його часто використовують для ідентифікації потенційних терористів, складання портрету злочинця, пошуку зниклих людей. Саме обличчя намагаються закрити руками чи одягом особи, привселюдно звинувачені у вчиненні злочину, ховаючи в такий спосіб сором і страх.

Найбільшу проблему під час контактів з іншими створює невідповідність між словами поліцейського та його виразом обличчя. Так, він може сказати, що контролює ситуацію, утім у нього тремтить підборіддя, помітно пульсують скроневі вени, часто моргають очі, затримується дихання, а це свідчить про страх, занепокоєння, тривогу, побоювання. Подібним є також випадок, коли правоохоронець ввічливо вітається, однак його лице лишається напружене, а посмішка – нещирою. Така неузгодженість може мати місце з багатьох причини, але в інших подібних випадках вона викликає недовіру та підозрілість з боку співрозмовника.

Посмішка. У 2020 році було проведено дослідження, у якому учасникам демонстрували зображення поліцейських з нейтральним виразом обличчя або з посмішкою, а потім просили оцінити за кількома важливими показниками [48]. Результати підтверджують, що посмішка позитивно впливає

на те, як інші люди сприймають працівників правоохоронних органів: їх оцінюють як менш агресивних і більш привітних, доброзичливих, шанобливих, доброчесних і компетентних. На відміну від багатьох невербальних засобів, посмішка є візуально помітною й автоматично привертає увагу. Вона слугує важливим ідентифікатором готовності особи до спілкування, її намірів, настрою та думок. Водночас варто враховувати, що посмішка може вказувати на доволі широкий спектр почуттів, як-от: іронія, глузування, сарказм, знущання, щастя, задоволення, повага, а також мати зовсім неочевидні цілі – маніпуляція та приховування інших почуттів, наприклад, нервування. В одному із науково-популярних джерел згадується про 19 видів посмішок, з яких лише шість мають позитивне забарвлення, а решта вказують на негативні почуття, починаючи від збентеження та ніяковості й до страху та страждання [38]. За твердженням авторів, нещира посмішка є надто раптовою або, навпаки, затягнутою, виглядає неприродно й не узгоджується зі словами, а презирлива – дуже схожа на щиру, але кутки губ при цьому зазвичай стиснуті. Посмішка в поєднанні з похмурістю є важливим сигналом про те, що співрозмовник посилено щось обмірковує.

Зоровий контакт. Погляд є центральним механізмом для початку, підтримання та координації спільної дії, тому постійне й тривале його відведення може свідчити про значні труднощі у взаємодії. Таку поведінку можна спостерігати між постраждалими і кривдником у залі судового засідання або між подружжям, що розлучається [15, с. 100]. У сфері правоохоронної діяльності це може створювати незначні перепони під час контакту й за потреби їх можна непомітно скоригувати. Однак у науковій літературі наводяться приклади доволі небезпечних ситуацій, коли уникнення погляду є не просто ознакою неприязні, а сигналом спротиву, відмови виконувати вказівки поліцейських [40, с. 762]. Усвідомлення цього мотивує правоохоронця вимагати від особи під час контакту диви-

тися в очі. Водночас у дослідженні М. Кідвелл підтверджується, що уникнення зорового контакту, коли людина перебуває в стані надзвичайного хвилювання чи стресу, асоціюється з неадекватним станом, тож повернення погляду є ефективним способом відновити втрачену психологічну рівновагу.

Варто нагадати, що очі – це найперше, що помічає людина, саме тому зоровому контакту приділяється максимальна увага. Його тривалість часто зумовлюється культурними нормами, однак традиційно вважається, що довгий та пильний погляд є образливим і грубим, тому поліцейським слід обережно використовувати його. Різним є також ставлення до уникання зорового контакту. Вважається, що до такого методу вдаються найчастіше тоді, коли розмова є незручною, викликає бентежні почуття або сором, однак наразі дискутується трактування цього знаку як надійного свідчення оману [15, с. 44]. Науково доведено, що особи, які нервують, хвилюються або виглядають наляканими, уникають зорового контакту з поліцією [44, с. 7]. Загальноприйнятою й водночас успішною тактикою поліцейських є прямий зоровий контакт в обличчя як під час говоріння, так і під час слухання з урахуванням контролю за ситуацією довкола. І, навпаки, абсолютно неприпустимим та не толерантним під час комунікації поліції з громадянами є пускання очей під лоба, що сигналізує про презирство або неприязнь. Okремо слід звернути увагу на агресивний погляд, який можуть демонструвати обидві сторони. Ідеться про надзвичайну зосередженість, коли людина не відводить очей і навіть не моргає. Це може бути реакцією на неприйнятну поведінку або сигналом нападу.

Кивок головою. Найбільш корисні рекомендації щодо специфіки невербальних засобів, на наше переконання, можуть надати саме поліцейські, адже подекуди застосування немовних знаків у різних сферах може мати неоднаковий ефект. Так, у бізнесі кивання головою є доволі типовою реакцією на згоду чи схвалення, а також ефективним способом

продемонструвати свою зацікавленість та розуміння. Однак у правоохоронній діяльності необдумане використання цього жесту може мати негативні наслідки. Проілюструємо прикладом із практики офіцера поліції Дж. Фрімана. Після прибуття працівника поліції на місце виклику щодо домашнього конфлікту, йому неодмінно доведеться обрати, яку сторону варто вислухати найперше: якщо це буде ймовірна жертва, то доволі небезпечно нахилити голову вбік під час розмови, оскільки це свідчатиме про співчуття до неї та згоду, що неодмінно роздратує іншого учасника конфлікту та надалі завадить комунікації з ним; і, навпаки, якщо спочатку з'ясовувати обставини події з вірогідним кривдником і безперервно кивати головою під час розмови з ним, то інша сторона вважатиме, що поліцейський вірить у цю версію, що також ускладнює подальше спілкування [37]. Дж. Фріман радить вислуховувати протилежні версії цілком безпристрасно й не виказувати жестами попередні висновки.

Мова тіла. У взаємодії поліцейський повинен упевнено контролювати мову тіла, зокрема свою позу. Обираючи відкриту позу для спілкування, він демонструє впевненість у своїх силах, толерантність, довіру та готовність до взаємодії. Зазвичай при цьому уникають схрещених рук, а тіло, голову та очі спрямовують на співрозмовника, руки тримають відкритими. Класична закрита поза вказує на настороженість і незручність ситуації для комуніканта, а також бажання ухилитися від спілкування. Найчастіше типовою ознакою такої пози називають схрещені руки і/або ноги, наприклад, поза «нога на ногу», переплетені стопи чи щиколотки. Прикметно, що саме схрещені щиколотки є свідченням страху, невдоволеності, нерішучості та нервування, які в такий спосіб намагаються приховати. Нагадаємо, що схрещування рук може мати кілька значень, зокрема захист, самоконтроль, неприязнь. Однак у цьому разі йдеться насамперед про захист, коли людина намагається вберегти вразливу частину тіла, поєдну-

ючи цей рух із відчутним напруженням у руках та виразом дискомфорту на обличчі [15, с. 119]. При цьому поліцейським варто зважати на те, що закрыта поза співрозмовника не обов'язково свідчатиме про прагнення уникнути комунікації. Це може бути абсолютно нормальною реакцією на холод, біль або слабкість, коли людина намагається в такий спосіб поліпшити самопочуття. Не менш показовою є авторитарна поза, призначена для демонстрації домінування. Вона використовується тоді, коли поліцейський має намір чинити тиск на співрозмовника для його підкорення. Можна часто побачити, як він або вона ставлять ноги в позицію ширше за плечі, підіймаючи підборіддя вгору та тримаючи руки за спиною, демонструючи домінування та впевненість. До таких також належить інтуїтивне розставлення ліктів та їх згинання, відоме як «руки в боки». Остання поза свідчить про домінування, впевненість і бажання примусити співрозмовника підкоритися. Зазвичай сприймається під час контакту доволі негативно, а особливо погіршить комунікацію, якщо поліцейський буде в такий спосіб спілкуватися з дітьми. До небажаних можемо також уналежнити позу, коли поліцейський спирається руками поверхню, наприклад, стіл, при цьому широко розставляючи руки: у такий момент співрозмовнику буде здаватися, що його хочуть налякати.

У деяких ситуаціях, коли прогнозується агресивна поведінка, найбільш ефективною є поза максимальної мобілізації, яка передбачає нахил тулуба вперед з одночасним висуненням лівої ноги попереду та фіксацією руки біля зброї. З-поміж усіх універсальною є манера стояти прямо, трохи подаючись уперед, демонструючи при цьому силу, впевненість, контроль.

Особистий простір. Уникнення вторгнення в особистий простір іншої людини є важливим аспектом толерантної комунікації. Якщо працівник правоохоронних органів наближається до підозрюваного занадто близько, це може бути витлумачено як владний жест і, навпаки, занадто близьке на-

ближення підозрюваного сприймається як образа, втручання або агресія [44, с.6]. Для правоохоронних органів відстань між поліцейським і підозрюваним визначається характером підозри/підстав для затримання. Наприклад, зупинка за підозрою в скоєнні тяжкого злочину вимагає більшої відстані між поліцейським і підозрюваним, ніж зупинка за проступок. Доцільно обрати саме ту дистанцію, яка є максимально комфортною для правоохоронця, щоб усе чути та бачити, однак достатньо безпечною та вдальною для зміни ситуації на свою користь.

Зовнішній вигляд. Одяг є одним із найважливіших показників статусу. Вигляд, який має поліцейський в однострої, налаштовує на атмосферу, у якій буде відбуватися взаємодія. Дж. Фріман переконує, що неохайний вигляд може наштовхнути інших людей на висновок, що правоохоронець має труднощі з дисципліною не лише в одязі, а й інших якостях [37]. Неохайна зачіска, яскраві аксесуари, пошкоджені чи забруднені предмети однострою не лише створюють негативний образ поліцейського, а й відволікають увагу. Також поліцейським варто пам'ятати про небезпеку носіння аксесуарів, що можуть перешкодити під час виконання службових завдань.

Отже, невербальні засоби мають важливе значення в правоохоронній діяльності, оскільки допомагають встановлювати контакти з особами, з якими відбувається взаємодія, сприяють кращому розумінню ситуації та допомагають більш точно оцінити поведінку співрозмовника. У багатьох випадках саме немовні сигнали переконливо демонструють неупередженість і толерантність поліцейського під час виконання професійних обов'язків. Водночас неухважність до них і неправильна інтерпретація можуть значно ускладнити комунікацію з іншими людьми.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Бацевич Ф. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
3. Бутенко Н. Комунікативна майстерність викладача: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 336 с.
4. Волошенюк О. Закордонна практика впровадження етичних кодексів у поліцейську діяльність. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/20.pdf
5. Голіченко Л. Формування лексичної українськомовної компетентності майбутніх юристів служби безпеки України в процесі освітньої діяльності. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ef7debb8-04d3-46e4-96fa-e19ef7e502ee/content>
6. Грищенко А. Невербальна комунікація: поняття, історія вивчення, класифікації невербальних засобів комунікації. *Невербальні засоби комунікації як запорука успіху оратора (тези магістрантів слов'янського відділення Інституту філології)* / за ред. В. Герман, Н. Соларьової. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. Макаренка, 2014. С. 6–9.
7. Загальнополітична рекомендація ЄКРН № 11 «Боротьба з расизмом і расовою дискримінацією в діяльності правоохоронних органів» (2007 р.). URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-11-on-combating-racism-and-racia/16808b5ae4>
8. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 402 с.
9. Землянська О. Комунікативна компетентність та її роль в діяльності працівника поліції. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/67.pdf
10. Єльнікова Н. Типові помилки у мовленні правоохоронців. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/4910>
11. Ковалинська І. Невербальна комунікація. Київ: Видавництво «Освіта України», 2014. 289 с.

12. Комунікативна культура поліцейського. Спілкування з громадянами, потерпілими, підозрюваними. Спілкування з іноземцями. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/deontologiya/komunikativna-kultura-politseyskogo-spilkuvannya-gromadyanami-poterpilimi-pidozryuvanimi.html>

13. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Крашеніннікова Т. Комунікативна компетенція працівника Національної поліції: навч. посіб. Дніпро: Адверта, 2017. 107 с.

15. Наварро Дж. Словник мови тіла. Секрети невербальної комунікації. Харків: Віват, 2023. 192 с.

16. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч.–метод. посіб. для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укладачі: Запорожцев А., Лабунь А., Заброда Д., Басиста І., Дроздова І., Брижик В., Мусієнко О. Київ: ОБСЄ, 2012. 246 с.

17. Оверчук О. Культура мовлення як складова професійної культури поліцейського. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/06_12_2019/pdf/75.pdf

18. Огаренко Т. Пронімінативи як засіб вираження толерантності в діловому спілкуванні. *Perspectives of contemporary science: theory and practice: proceedings of the 1st International scientific and practical conference, Lviv, Ukraine, 4–6 March 2024*. Р. 635–637.

19. Орловська О. Толерантність та її сутнісні характеристики. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&%0BIMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpkhist_2012_5_37.pdf

20. Пентилюк М., Маруніч І., Гайдаєнко І. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 224 с.

21. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

22. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ МВС України від 09.11.2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

23. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

24. Психологічні особливості комунікації в діяльності оперативного працівника поліції: метод. реком. / Я. Когут та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 112 с.

25. Рівчаченко О. Формування комунікативної толерантності в поліцейських Національної поліції України за допомогою інтерактивних засобів навчання. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/1128/1133>

26. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.

27. Стаднік І. Поняття «комунікативної мовленнєвої культури» у роботі працівників Національної поліції України. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/16/27/182>

28. Формування комунікативної компетентності поліцейського у сфері гендерної рівності: наук.–практ. реком. / Т. Кононенко, Г. Мухіна, А. Гельбак, Н. Цумарєва, Ю. Короткова, Т. Сабельникова, В. Сусликов; за заг. ред. С. Вітвіцького. Київ: Алерта, 2023. 134 с.

29. Чорнобай О. Методологія вивчення та освоєння комунікативної культури. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2150/vnulpurn201480119.pdf>

30. Aamodt M., Custer H. Who can best catch a liar? A meta-analysis of individual differences in detecting deception. *The Forensic Examiner*. 2006. Vol. 15 (1). P. 6–11.

31. Bogaard G., Meijer E., Vrij A., Merckelbach H. Strong, but wrong: lay people's and police officers' beliefs about verbal

and nonverbal cues to deception. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0156615>

32. Dur R., Weele J. Status-seeking in criminal subcultures and the double dividend of zero-tolerance. *Journal of Public Economic Theory*. 2013. Vol. 15. Issue 1. P. 77–93.

33. Encyclopedia of small business: in 2 vol. / ed.: A.J. Darnay, M.D. Magee. Detroit: Thomson Gale, 2007. 1216 p.

34. Enfield N.J. Hand-pointing. *The Anatomy of Meaning: Speech, Gesture, and Composite Utterances*. Cambridge University Press, 2009. P. 90–110.

35. Erickson K. V. Function of nonverbal police communication. *Police Chief*. 1976. Vol. 43. Issue 7. P. 48–49.

36. Four Pillars of Communication. URL: <https://mpdc.dc.gov/sites/default/files/dc/sites/mpdc/publication/attachments/5.3%20Four%20Pillars%20of%20Communication%20FINAL.pdf>

37. Freeman J. 5 things police officers should know about their body language. URL: <https://www.police1.com/patrol-issues/articles/5-things-police-officers-should-know-about-their-body-language-Y1LQ18dUEHPABCoq/>

38. Gorvett Z. There are 19 types of smile but only six are for happiness. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20170407-why-all-smiles-are-not-the-same>

39. Hargie O., Dickson D. *Skilled Interpersonal Communication: Research, Theory and Practice*. London: Routledge Publishing, 2004. 553 p.

40. Kidwell M. «Calm down!»: The role of gaze in the interactional management of hysteria by the police. *Discourse Studies*. 2006. Vol. 8. Issue 6. P. 745–770.

41. Latinus M., Belin P. Human voice perception. *Current Biology*. 2011. Vol. 21. Issue 4. P. 143–145.

42. Mandal F. Nonverbal Communication in Humans. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*. 2014. Vol. 24. Issue 4. P. 417–421.

43. Neumann R., Strack F. «Mood contagion»: The automatic transfer of mood between persons. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2000. Vol. 79. Issue 2. P. 211–223.

44. Otu N. Decoding nonverbal communication in law enforcement. *Salus Journal*. 2015. Issue 3. No. 2. P. 1–16.

45. Park W. The hand gestures that last longer than spoken languages. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20210818-the-hand-gestures-that-last-longer-than-spoken-languages>

46. Principles and Functions of Nonverbal Communication. URL: <https://open.lib.umn.edu/communication/chapter/4-1-principles-and-functions-of-nonverbal-communication/>

47. Quinn S. Alabama police officers suspended for hand gesture linked to «circle game». URL: <https://abc3340.com/news/local/jasper-police-officers-suspended-for-hand-gesture-linked-to-circle-game>

48. Simpson R. When police smile: a two sample test of the effects of facial expressions on perceptions of police. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2021. Vol. 36. P. 170–182.

49. Spinks R. What is an enforcement tolerance, anyway? URL: <https://apbweb.com/2021/12/what-is-an-enforcement-tolerance-anyway/>

50. Stoever J. «Doing fifty-five in a fifty-four»: Hip hop, cop voice and the cadence of white supremacy in the United States. *Journal of Interdisciplinary Voice Studies*. 2019. Vol. 3. Issue 2. P. 115–131.

51. Winkel F. Interaction between the police and minority group members: victimization through the incorrect interpretation of nonverbal behavior. *International Review of Victimology*. 1991. Vol. 2. Issue 1. P. 15–27.

52. Wolfe D. 10 things you can do to improve your voice commands. URL: <https://www.police1.com/police-training/articles/10-things-you-can-do-to-improve-your-voice-commands-4bT4J6yolTgn9WdL/>

ВИСНОВКИ

Ми визначаємо толерантність як одну зі складових аксіологічного «Я» особистості, яка характеризується терпимою реакцією на середовище, визнанням і повагою до Іншого, його права на існування і на цю відмінність, готовністю знаходити компроміс у стосунках.

За структурою ми виділяємо такі складові толерантності: аксіологічна (ціннісна установка особистості, соціальна відповідальність за власні слова та вчинки, подолання стереотипів та упереджень, визнання права на відмінність, відмова від домінування, агресії та насильницької дії); когнітивна (знання про історію, культуру народів світу, розуміння особливостей представників різних соціальних і культурних груп); інструментальна (здатність розуміти себе й інших, ефективно спілкуватися з представниками різних соціальних груп, культур, релігій тощо, виявляти повагу); якісна (критичне мислення, соціальна гнучкість, терпіння, емпатія, емоційна стабільність тощо).

Для формування толерантної особистості, яка спроможна жити та працювати в полікультурному суспільстві, необхідно починати цей процес із дошкільного віку та залучати всі соціальні інститути; системно організовувати роботу щодо запровадження програм з виховання дітей у дусі миру та міжнародної співпраці; впроваджувати формувальні технології, які спрямовані на гуманітаризацію освітнього процесу; реформувати систему підготовки та перепідготовки майбутніх фахівців, які у своїй професійній діяльності будуть забезпечувати формування толерантної особистості.

Толерантність є обов'язковою професійною компетентністю представника Національної поліції України. Його функціональним завданням є захист прав людини на підґрунті принципів гуманізму, рівності, толерантності. Формування духовних цінностей має важливе значення для ефективності професійної діяльності. Тому метою закладів вищої освіти зі специфічними

умовами навчання є підготовка висококваліфікованих фахівців і фахівчинь у галузі права та правоохоронної діяльності, які мають високий рівень духовної, правової, комунікативної, корпоративної та професійної культури; відрізняються розвинутими моральними якостями, володіють навичками критичного мислення для реалізації завдань у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку.

Рекомендуємо для формування цієї компетентності у процесі післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) поліцейських внести як обов'язковий компонент для всіх навчально-тематичних планів такі теми: «Формування системи цінностей поліцейського», «Толерантність і недискримінація в роботі поліцейського», «Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» тощо; організувати освітній процес на основі толерантного освітнього середовища; впроваджувати методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності слухачів і слухачок для усвідомлення ними важливості професійної толерантності і залежності успішності професійної діяльності від рівня її сформованості; розробити та впровадити цикл тренінгових програм, спрямованих на підвищення рівня професійної стійкості, толерантності та полікультурної компетентності фахівців і фахівчинь.

У ситуації воєнної агресії професійна діяльність працівників правоохоронних органів характеризується високим нервово-психічним напруженням, протікає в екстремальних умовах, що з'являються у результаті впливу різних стрес-чинників, а також виникає в ситуаціях, що характеризуються умовами невизначеності. Невизначеність у професійній діяльності працівника поліції виступає фактором не лише хронічного стресу, але й фрустрації, напруженості, що призводить до порушення соматичного та психічного здоров'я. Саме тому толерантність до невизначеності є одним із ключових чинників, що забезпечують надійність, ефективність та успіх професійної діяльності.

Толерантність у системі цінностей сучасного поліцейського

У сучасному українському суспільстві, яке прагне до демократизації та європейської інтеграції, питання толерантності набуває особливої актуальності. Це стосується не лише повсякденного життя, але й професійної діяльності, зокрема роботи поліцейського. Толерантність – це цінність, яка ґрунтується на повазі до особистості, визнанні її права бути іншою, відмінною від більшості. Це не просто терпіння до інакшості, а активне ставлення, яке передбачає розуміння та прийняття різноманітності, повагу до прав і свобод людини, незалежно від її походження, етнічної приналежності, релігійних переконань, сексуальної орієнтації, політичних поглядів тощо.

Для поліцейського толерантність – не просто індивідуальна риса, а й професійна необхідність. Вона є основою ефективної роботи в умовах багатшарового та динамічного суспільства. Поліцейський повинен встановлювати довіру з людьми, незалежно від їхніх особливостей, це робить можливими конструктивну комунікацію та співпрацю, що є ключовими для запобігання конфліктам та вирішення проблем.

На наш погляд, варто виділити низку факторів, пов'язаних з толерантністю поліцейського:

- діяти без упереджень – поліцейський не повинен мати упередженості щодо людей; він повинен об'єктивно оцінювати ситуацію та приймати рішення, ґрунтуючись на законі та справедливості;
- захищати права всіх людей – незалежно від того, до якої групи належить людина, поліцейський повинен захищати її права та свободи, не дискримінувати за будь-якими ознаками;

- бути зразком для наслідування – поліцейський повинен бути авторитетною фігурою в суспільстві; його поведінка значно впливає на людей; поліцейський повинен демонструвати повагу, тим самим сприяти формуванню толерантного суспільства.

Впровадження толерантності як аксіологічної основи професійної культури поліцейського в Україні має кілька важливих аспектів. По-перше, навчання. Поліцейський повинен проходити спеціальну підготовку, яка допоможе зрозуміти важливість толерантності та навчить діяти відповідно. По-друге, виховання. Толерантність повинна виховуватися з раннього віку. Для цього важливо, щоб це питання висвітлювалось у шкільних програмах, а також у засобах масової інформації. По-третє, зміна ставлення. Толерантність не може бути імплантована штучно. Вона має ґрунтуватися на повазі до людини, визнанні її прав і свобод. Толерантність повинна проявлятися у всіх аспектах життя. Вона має бути основою культури, освіти та виховання.

Підвищення значущості толерантності в системі цінностей поліцейського – завдання не тільки для правоохоронної системи, а для всього українського суспільства. Лише спільними зусиллями ми зможемо побудувати толерантне та демократичне суспільство, в якому кожна людина буде почуватися шанованою та захищеною. Важливо зазначити, що толерантність не означає згоду з усіма поглядами та діями. Поліцейський, як і будь-яка людина, має право на свої переконання та цінності. Однак це не повинно призводити до дискримінації чи порушення прав і свобод. Толерантність – не статична цінність, а постійний процес. Вона потребує постійного самовдосконалення та зусиль з боку кожної людини. Сучасний поліцейський повинен поважати світоглядні орієнтири кожної людини, і якщо цього не робити, не буде прогресу та самовдосконалення, якого ми так прагнемо і за яке виборюємо наше життя.

Потрібно пам'ятати, що розвиток толерантності – нелегкий процес. Толерантне суспільство – це суспільство, в якому люди поважають один одного, де панує взаєморозуміння та мир. Це суспільство, в якому кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал. Розвиток толерантності є спільною відповідальністю. Ми всі повинні працювати над тим, щоб зробити наше суспільство більш толерантним. Цього можна досягнути, підтримуючи ініціативи, спрямовані на боротьбу з дискримінацією, пропагуючи повагу до різноманітності та виховуючи в молоді толерантні цінності. У світлі цього варто згадати текст Декларації принципів толерантності, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН: «Толерантність не є самоціллю, а життєво необхідною вимогою в сучасному світі, де живуть різні культури, традиції і цінності».

Толерантність має велике значення для молоді, яка формує майбутнє суспільства. Важливо, щоб молода людина вчилася поважати та приймати різноманітність, адже це допоможе їй стати відповідальним громадянином. Виховання толерантності має продовжуватися протягом усього життя. Сім'я, школа, засоби масової інформації та громадські організації мають відігравати важливу роль у цьому процесі.

Одним із ключових аспектів толерантності є вміння слухати та розуміти інших людей. Це означає готовність до діалогу та взаємоповаги. У сучасному світі, де інформаційні технології роблять можливим спілкування людей з усього світу, толерантність стає ще більш важливою. Потрібно навчатися поважати думки та переконання інших, навіть якщо вони відрізняються від власних.

Толерантність також передбачає відмову від стереотипів та упереджень. Ми повинні розуміти, що кожна людина унікальна і має право бути такою, якою вона є. Це особливо важливо для поліцейського, який зобов'язаний діяти неупереджено, забезпечувати права і свободи всіх громадян, незалежно від особистих характеристик.

Підтримка толерантності є важною і для подолання соціальної нерівності. У толерантному суспільстві люди мають рівні можливості й доступ до ресурсів, що сприяє зменшенню бідності й підвищенню рівня життя.

Таким чином, толерантність допомагає створювати справедливе суспільство, де кожна людина має рівні права й можливості. Ми повинні працювати над тим, щоб зробити наше суспільство більш толерантним, підтримувати ініціативи, спрямовані на боротьбу з дискримінацією, пропагувати повагу до різноманітності та виховувати демократичні цінності. Без толерантності неможливо досягти справжнього розуміння та поваги між людьми.

Наукове видання

**Кононенко Тетяна, Аксьонова Віра,
Мухіна Галина, Молчанова Оксана,
Гельбак Анжела, Цумарева Наталя,
Огаренко Тетяна, Черноус Оксана,
Симоненко Аліна, Шамкий Назар**

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Колективна монографія

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку **.**.2024 р. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. ***.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.